

F.c.

3120

KÖZLEMENYEK
A FERENC JÓZSEF-TUDOMÁNYEGYETEM PEDAGÓGIAI LELEKTANI
INTÉZETÉBŐL.
49. SZÁM.

A NEVETÉS KÉRDÉSE AZ ISKOLAI NEVELÉSBEN

IRTA:

NEUMANN TIBOR

KOLOZSVÁR, 1942

KÖZLEMÉNYEK
A FERENC JÓZSEF-TUDOMÁNYEGYETEM PEDAGÓGIAI LELEKTANI
INTÉZETÉBŐL.
49. SZÁM.

A NEVETÉS KÉRDÉSE AZ ISKOLAI NEVELÉSBEN

IRTA:

NEUMANN TIBOR

Fc 3120.

1 1983

KOLOZSVÁR, 1942

Szüleimnek

igaz fiúi szeretettel

Mestereimnek

hálával és tisztelettel

888. / 1973.

Felelős kiadó: Neumann Tibor.

András László könyvnyomda nyomása Kolozsvár, Brassai-utca 16.

B E V E Z E T É S

Es ist um das Lachen eine gar ernste Sache — mondja Wilhelm Raabe. Valóban fel kell ismernünk e jelenség komolyságát még akkor is ha a nevetés talánya még mindig nagy kérdőjelként mered napjaink tudománya elé.

Elsősorban a nevelő feladata a kérdés komolyságának felismerése, mert a nevetésből adódó nevelési problémák a leggyakorlottabb pedagógust is néha igen nehéz feladatok elé állítják.

Dolgozatunk célja bemutatni a nevetés sokat vitatott kérdését neveléslélektani szempontból. Ezért dolgozatunk első részében ismertetjük a nevetéssel kapcsolatos tudományos kutatások eddig elért főbb eredményeit s az ezekből levont következtetéseket gyakorlati alkalmazásban, dolgozatunk második részében mutatjuk be.

Ami kérdésünk irodalmát illeti, érdekes megjegyeznünk, hogy a nevetéssel legtöbbet 1885 és 1910 közötti időben foglalkozott a tudomány, mai ismereteink legnagyobb része az akkori kutatások eredménye. Ujabbban a kérdéssel McDougall foglalkozott, aki egész új alapokra helyezte a kérdést. E szerzőn kívül, újabban még G. Dumas (Nouveau Traité de Psychologie 1933) és két német szerző, Felix Weltsch (Rätsel des Lachens, 1935) és dr. Siegfried Kadner (Rasse und Humor, 1936) közöltek tanulmányokat a nevetésről.

A nevetés problémájáról 1910-ig megjelent valamennyi munka felsorolását (az ó-kort is beleértve) Szigetvári Iván: A komikum elmélete c. kiváló magyar munkában találjuk meg. Szigetvári munkája páratlan értékű minden szempontból, a feldolgozott anyag tekintetében pedig egyetlen külföldi munka sem veszi fel vele a versenyt. Bibliográfiája szempontjából meg kell még említenünk G. Dumas munkáját, amely a kérdésről megjelent legújabb műveket tartalmazza egész 1930-ig.

*

E helyen mondunk köszönetet dr. Várkonyi Hildebrand

professzor úrnak, ki türelemmel és jóakarattal irányította munkánkat. Köszönjük továbbá dr. Bálint Zoltán egy. adjunktus úrnak értékes segítségét, aki munkánk gyakorlati részének feldolgozását tapasztalatai és tanácsai útján nagyban elősegítette.

Köszönjük továbbá dr. Müller Miksa v. tanársegéd úrnak bibliográfiai útmutatásait, amelyek segítségével dolgozatunk biológiai részét szerkesztettük. Köszönjük végül Fischer Ágnes kollégánknak fáradozását, aki megosztotta velünk a dolgozatunkban közölt statisztikai adatok feldolgozásának feladatát.

A nevetés lélektana

I.

A NEVETŐ

1. A nevetés megjelenési formáiról.

A nevetés egyik leghétköznapibb jelenség. Uton-útfélen találkozunk vele, elhaladunk mellette anélkül, hogy észrevennénk, hogy lelki életünk egyik legbonyolultabb kifejezőjével állunk szemben.

A felületes megfigyelő is tisztában van azzal a ténnyel, hogy nem nevetünk valamennyien egyformán. A nevetés ép oly jellegzetes valami, mint a hang vagy a járás: jellemző az egyénre. Mindez áll nagy általánosságban. Tüzetesebb megfigyelés azonban arra is rávezet bennünket, hogy az egyén maga is sokféleképpen nevet. A helyzet, a nevetést kiváltó inger határozza meg az egyén nevetésének külalakját, eltéréseket okoz hol az erejében (hangos, csendes), hol a kísérő mozgásokban (nyugodt, rengető), hol pedig az arckifejezésben.

E pillanatban figyelmen kívül hagyjuk még a nevetés okait, csupán azt jegyezzük meg, hogy egyrészt az egyén alkata, másrészt az inger minősége oly nagy hatással van a nevetésre, hogy némely szerző egész külön nevetési típusokat vél felfedezni, mások viszont külön jelenség-csoportokat állítanak fel, különítenek el egymástól s ezáltal tagadják az egész nevetésselenség egységességét.

Gyakran szerepel a felosztások között a nevetést kiváltó érzelem alapján történő csoportosítás. Sokra nem mehetünk vele, mert szinte kivétel nélkül minden érzelem kiválthatja a nevetést. Ezt vallja igen helyesen Dugas. E szerző a következő beosztást adja (5:121 kk):

1. Erős nevetés (rire violent), ez igen szegény lelki elemek-

ben, fiziológias jelenség, kedvtelenséget vagy utálatot okoz.

2. A második fokozat a tulajdonképeni vagy mérsékelt nevetés (rire modéré). Ez lehet: a) *teljes, kitörő nevetés* (plein) amikor mentesek vagyunk minden morális irányulástól, amikor a nevetés életörömet és egészséget fejez ki. Leggyakoribb ez az ifjú korban. De lehet a tulajdonképeni nevetés: b) *visszafojtott* (retenu, contenu) amikor is érzelmi világunk gátat vet a szabad kitörésnek. Ilyen érzelmek a jóindulat, önbecsülés, szeretet, stb., ez az érett kor, a civilizált népek nevetése.

3. Harmadik fokozat a *gyenge nevetés*, amelynek legalsóbb foka a mosoly. Ez előfordul: a) akár a nevetés enyhítése (atténuation) folytán; b) akár egy oly érzelmi kifejező gyanánt, amelynek már semmi köze a nevetéshez. Ilyen lehet pl. a gyöngédség, az igazság érzete, stb.

Mint látjuk, Dugas itt főtényezőül az intenzitást veszi, melléktényezőül pedig az értelmi-érzelmi jelenségeket, amelyek a nevetést kiváltják. Dugas tehát azt az utat jelöli meg, amelyet a nevetés az intenzitás negatív és pozitív pólusa között bejár.

A nevetés még néhány megjelenési formájával kell itt foglalkoznunk. Ilyen pl. a „bolond-nevetés“ (fou rire), amely látható ok nélkül, vagy pedig okánál aránytalanul nagyobb mértékben nyilvánul meg. Ez jellegzetesen ifjúkori tünet, gyermekeknél, iskolásoknál gyakran találkozunk vele.

A nevetés ép oly ragályos, mint az ásitás, vagy a félelem. A ragályosság szemszögéből nézve beszélünk: *szinkronikus nevetésről* és *szimpatikus vagy rokonszerinti nevetésről*. Az előbbi tisztán a másoknál észlelt nevetés reflexeként jön létre, míg az utóbbi az azonos érzelmi alapból nyeri forrását. Ezek okairól később teszünk majd említést, két tény azonban már itt előre bocsájthatunk: a másoknál észlelt nevetés még az azonos érzelem hiányában is kényszerítőleg hat ránk; ami viszont azt bizonyítja, hogy a *nevetés csoport-jelenség*.

Dugas (5;125 kk.) még a következőképpen is osztályozza a nevetést: tüntető (ostensif) vagy titkolt (clandestin); természetes vagy erőltetett (artificiel); csoportos (social) vagy egyéni; hosszantartó (continu) vagy megszakításos.

A nevetés eddig felsorolt megjelenési formái bizonyítékát képezik annak a sokféleségnek, amelyet ez a látszólagosan egységes jelenség adott körülmények között felvesz.

Befejezésül a magyar nyelvben előforduló kifejezésekről akarunk megemlékezni, amely igen színesen fejezi ki a nevetés különböző formáit. A *röhögés*, a primitív ember durva nevetése. Ezzel a szóval azt is kifejezzük, hogy a nevetést kiváltó

inger alacsonyrendű. A *kacagás* feltételezi már a társaságot, inkább a gyermeki nevetésre illik. Ennek két rokonfogalma van, a *vihogás* és a *kuncogás*, amelyek az intenzitásra vonatkoznak. Végül pedig a *nevetés*, amely a fejlett fokon álló ember derűltégi megnyilvánulásának megjelölő fogalma.

2. A nevetés fejlődése.

A nevetés jelensége egykorú az emberrel, még pontosabban az emberi társadalommal. Ezt az bizonyítja, hogy főképpen az arckifejezés nyer érzékelhető elváltozást, továbbá, hogy jellegzetes hangadással (fonáció) jár együtt. Kezdetben agressziós jellegű lehetett, erre vall az a tény, hogy a nevető arc alapos megfigyelése inkább ijesztően torz benyomást kelt, mint kellemes látványt. Világossá válik ez mégjobban, ha kényszernevető beteget figyelünk meg, ahol a szemléletünket nem zavarja a kellemes érzés feltételezése. A nevetés társadalmi síkon ezt a támadó jellegét mindmáig megőrizte, azonban a civilizáció enyhítő befolyása igen érzékenyen hatott erre a jelenségre is. Ribot véleménye szerint a nevetés fejlődésére jellemző az az út, amelyet a kegyetlen (féroce) nevetéstől az intellektuális nevetés felé tett meg. Úgy a vad elem, mint az intellektuális együtt szerepelnek a nevetésben, csupán az egyik állandóan szelődül, míg a másik állandóan finomodik.

A primitív ember és a gyermek hasonlítanak annyiban, hogy a szimpátia érzelme még nem fejlődött ki bennük, vagyis hogy a más fájdalomának az *átérzésére* képtelenek. Nem képtelenek azonban a szenvedések *megértésére*. Így a nevetés náluk azt az örömet fejezi ki, hogy más szenved s nem ők. (Dugas, 5;92.)

Az egyén fejlődésének során a nevetés előbb jelenik meg mint a nevelés folytán kifejlődött szokások. Így magyarázható az, hogy a legfigyelemzetesebb egyénnél is találkozunk néha egy rosszindultú vagy trágár nevetéssel. „Azok mellett, akiket a nevetés így elárul, igen nagy a száma azoknak, akiket a nevetés csak egyszerűen kifejez.” (i. m. 140.)

A gyermek nevetése, már életének harmadik hónapjában világosan észlelhető (Ch. Bühler), de akkor még csak örömevetésről lehet szó. Nevet a gyermek az emberi arc láttára, nevet a hangok hallatára. Csak lassan fejlődik ki az érzéki inger által előidézett nevetésből, a komikum által előidézett nevetés. Ezt a végleges fejlettségi fokot a gyermek a negyedik életéve végén éri el. E. Herzfeld és F. Prager pszichológus-nők, kimutatták kísérleti alapon, hogy már az első életévben a csecsemő nevetéssel válaszol a tréfás helyzetre (Scherzsituation).

A gyermek arcát takaróval fedték be és szabályos időközökben azt eltávolították róluk. Habár a helyzet alapjában kellemetlen volt, mégis a többszöri ismétlésre a gyermekek nevetéssel válaszoltak. A helyzet helyes felfogását az is mutatja, hogy egy idő után már maguk igyekeztek a fejüket a takaró alá tenni, hogy a játék ismétlődjék (Guck-guck Spiel). A második életév végén már a becsapásos játékokra is nevetéssel válaszolnak (Foppsituation), amely természeténél fogva egybe van kötve a helyzet-felismerési és test-uralmi érzék birtokával. Az érzéki vonatkozású derűltségről, a gyermek a negyedik életévének végén megy át a komikumon alapuló nevetésre. (9;353 kk.)

A Herzfeld-Prager-féle kísérletek a komikum iránti érzék megjelenési idejét kutatták. Más lélekbúvárok azonban azt keresték, milyen körülmények között jelenik meg a nevetés önmagától. Minden megfigyelő megjegyzi, hogy az első mozdulási kísérletek, az első csúszás, vagy lemászás nevetéssel jár. Sully (17;182) szerint ez részben a próbálkozások váratlan eredményének tulajdonítható. Valószínű, hogy a mászás, vagy egyéb mozdulási törekvés során új izomérzéki benyomás-csoport alakul ki, amely vidám meglepetésként hat. Ez teljesen azonos azzal, amit a felnőtt érez, amidőn a cél elérése után felszültsége enyhülni kezd.

A harmadik életévben azonban már maga a gyermek igyekszik mulatságos helyzeteket teremteni. Gyakran kezdi megtagadni az engedelmességet, „hogy lássa“, mi történik. Pl. Sully által leírt C. már a harmadik évének elején egy rövid nevetést hallatott, amikor megtiltották neki, hogy kutyáját verje. (17;189.)

Mindezekből következik, hogy a gyermek nevetése csupán fokozati eltérést mutat a felnőttétől, lényegileg azonban minden téren megegyezik ennek nevetésével.

Ha most vizsgálat tárgyává tesszük a nevetés jelenségét a társadalom különböző fokozataiban, úgy arra a meggyőződésre jutunk, hogy általánosságban a primitív népek vagy az alacsonyabb kulturfokon álló osztályok igen sokat és jóízűen nevetnek. Távolról sem áll az, hogy a vad törzsbeliek sülyedt, komor hangulatnak rabjai. Ellenkezőleg, könnyen és szívesen nevetnek; tréfáik vaskosak, igen sok bennük az obscoen elem, de nevetéssel reagálnak általában minden komikai és főleg érzéki eredetű neveltető ingerre. Ez áll úgy a melegégövi törzsekre, mint az eszkimókra (17;208), ami azt bizonyítja, hogy a nevetési készség olyan természetű és rendeltetésű, hogy az éghajlati különbözőségtől teljesen függetlenül jelentkezik és nyilvánul meg.

3. A nevetés fiziológiája.

A nevetés fiziológiai leírásában elsősorban Dumas (6) másodsorban pedig von Wyss munkáját követjük.

a) Nevetés közben elsősorban az arcizomzatban történnek változások. Az arcizomzat kb. 15 fontosabb része szinergikusan működik, vagyis az egyik kontrakciója magával hozza a többi könnyű kontrakcióját is. A következő izmok kontrakciója figyelhető meg: homlok-izom, szemüreg-izom, orrnyereg, orrcimpa, felső ajak, valamint a kis- és nagyajakizmok. Ezen kontrakciók következtében az arcizmok felemelkednek, az ajakszélek fel és hátra húzódnak, a szemek látszólag megkisebbednek és a naso-genális árok erősen kihangsúlyozódik, stb. (6;III. 240).

b) A légzés folyamata szakadozottá válik, egész enyhe fuldoklásszerű megnyilvánulásokkal. Ez megfelel egyrészt a belső bordaközi izomzat (intercostales interni) rengésének, másrészt a gégefő működésében beállott zavarnak. A rekeszizomnak az egészben semmi szerepe nincs, amint ezt Dumas és dr. Lehmann radiológiai vizsgálatai kimutatták.

c) A nevetés fonációs mechanizmusa abból áll, hogy a kilégzés alatt a gégefő szélei összehúzódnak és a gégeajkak rezdülései folytán mélyebb vagy magasabb hangokat hoznak létre.

d) Bechterew és Brissaud úgy gondolták, hogy a nevetés agyközpontja a látóközpontban van. Ezt a feltevésüket a post-hemiplégiás tünetekkel próbálták igazolni, amikor is az arc kifejezés teljesen a nevető arcra emlékeztet. Dumas (III;248) szerint a nevetés agyközpontja a regio opto-striata-ban van. Graham-Brown egy idegköteget talált, melynek izgatása folytán a csimpánzot arcizomzati változásokkal egybekötött légzési elváltozásokat okoz, amelyek azonosak a kitörő nevetés által létrejött elváltozásokkal. Ezek az idegpályák a mezocefális részt meghaladván a thalamusban végződnek.

Ez a leírás azért tartozik szorosan tárgyunkhoz, mert kétségtelen bizonyítéka annak, hogy a nevetésnek meg van a maga agyközpontja (még ha pillanatnyilag nem is tudnók egész pontosan meghatározni azt) és meg vannak a maga külön idegpályái is.

Hozzá kell még tennünk azt a tényt, hogy az agykéreg csupán gépies izgatásával is epileptikus megnyilvánulásokat érhetünk el, amelyek majdnem azonosak a nevetés által okozott görcsös, klónikus izomrázkódtatásokkal.

A nevetés pszihofiziológiailag tehát úgy folyik le, hogy a külső behatásra (nevetető inger) beállott érzelmi-indulati energia egyszerű idegizgató energiává válik, amely a megfelelő idegpályákon keresztül, görcsös rángatózásokban, arc-

izomzati és légzési elváltozásokban, egyszóval nevetésben jut kifejezésre.

Miért vezetődik le ez az energia éppen ilyen úton? Erre Spencer adja meg a választ: mindaddig, amíg az emocionális energia a maga pályáin halad és félelem, szeretet, stb. megnyilvánulásokban vezetődik le, addig a szervezet alig lendül ki normális kerékvágásából. Abban a pillanatban, amidőn a várakozás és az ezzel kapcsolatos érzelmek „semmibe fulnak“, vagy egy váratlan, hirtelen fordulatot vesznek, az egész energia felszabadul s a locus minoris resistentiae felé törekszik. Ez a legkisebb ellenállási pont pedig a fentebb leírt mechanizmus.

Ezt a magyarázatot Sully, Freud, részben Dugas is elfogadják kisebb-nagyobb módosításokkal. Dumas viszont majdnem teljes egészében magáévá teszi, bár úgy látszik bizonyos kényszeredettséggel. Ezt aligha tette volna, ha akadna jobb is. A magunk részéről minden hozzáfűzés nélkül csupán át vesszük ezt, különös tekintettel arra, hogy ez már tullépi úgy dolgozatunk, mint a szoros értelembbe vett lélektan kereteit.

Még csak azt fűzzük mindezekhez, hogy a nevetés arcjátéka megfelel nagyjából a csodálkozás arcjátékának. Erre a Dugas által megfigyelt tényre másutt még vissza kell térnünk. Végül megjegyzendő még az, hogy a vad népeknél a nevetés által okozott elváltozások ép oly irányúak és méretűek, mint nálunk. (17;210.) *

A fentiekből következik az, hogy az emberi nem minden egyes tagja, azonos szervi berendezkedés következtében egyformán nevet. Következésképpen ezen szervezethez és működésnek meg kell legyen a maga biológiai haszna.

4. A nevetés ösztönszerűsége és élettani következményei.

Henri Bergson a nevetés kérdésével foglalkozván, úgy tartja, hogy a nevetésnek a jelentősége elsősorban társadalmi síkon keresendő. A társadalom megbünteti az ügyetleneket, az alkalmazkodni nem tudókat, nevet rajtuk. Bergson elméletével más helyen foglalkozunk, itt azért idéztük, mert McDougall, — akinek gondolatmenetét itt követni fogjuk — Bergson elméletének elvetéséből indul ki. Alig képzelhető el — mondja McDougall — hogy egy oly bonyolult szervezet, mint a nevetés, létjogosult lenne az emberi nemből, ha nem szolgálna

* Dolgozatunkban figyelmen kívül hagyjuk azt a nevetést, amely a csiklantas, tehát tisztán mechanikus izgatás útján jön létre. Ezt a kérdést bővebben McDougall, Dumas, von Wyss és Insabato tárgyalják. (1. forrásmunkák.)

elsősorban biológiai célokat. „Semmi szín alatt sem hihetjük, hogy ez a sokrétű magatartás csupán azért adatott a Természettől, hogy ilyenszerű társadalmi szolgálatot teljesítsen.“ (15;165 kk.)

Közismert tény — írja tovább McDougall — hogy élvezzük a nevetést, hogy a nevetés „jót tesz“ nekünk. Ha lehangoltak vagyunk, szívesen megyünk olyan emberek társaságába, akik megnevettetnek. A nevetés legalább pillanatokra elúzi gondjainkat, szorongatottsági érzetünkből felold. Az azonnali fiziológiai hatása: emeli a vérnyomást, több vér kerül az agyba, stb. Lélektani hatása: megszakít mindennemű kitartó testi vagy szellemi működést. A fennmaradó fölös energiák pedig a nevető pályákon kerülnek levezetésre — mint ezt már Spencer is leírta. Lényegileg a nevetés egy pihenő, egy enyhülés (relaxation) minden megerőltető ténykedés alól, olyan enyhülés, amely alkalmassá teszi az egyedet az újbóli munkakezésre. Ezért keressük mi az olyan tárgyakat és helyzeteket, amelyek nevettetnek. Így a Természet felruházott bennünket egy oly berendezkedéssel, amely az élet nehézségeinek elviselésére alkalmassá tesz.

Más szóval McDougall a nevetést úgy tekinti, mint az alkalmazkodás egyik leghathatósabb eszközét. Aki nevetni tud, azt az élet nehézségei aligha gyűrhetik le. Minden kétségen kívül elméletének ez a része tökéletesen megállja a helyét.

Itt említjük meg Dugas véleményét is, bár kronológikus sorrendben jóval megelőzte McDougallt. Mégis McDougall elmélete volt számunkra lényegesebb, mert ez teljes rendszerességgel és következetességgel tárgyalja a nevetés kérdését.

Ha az érzelmi alapokat vesszük tekintetbe, Dugas szerint a nevetésnek két fajtát kell megkülönböztetnünk: *egyszerű* vagy elemi *nevetés* (élémentaire) és *komplex nevetés*. Egyszerű nevetés pl. a spontán nevetés, a véletlen nevetés, a hirtelen nevetés. Valamennyinek közös tulajdonsága az, hogy hatásuk határozottan enyhítő (détente). Enyhülést hoz a nevetés akár a fásultságra, akár a komoly ténykedésre. Ezzel szemben a szarkasztikus nevetés vagy a keserű, erőltetett nevetés már nem azonosítható a détente-tal (5;125 kk.). Dugas valószínűleg úgy tartja, hogy különbséget kell tennünk a meg- enyhülés és a kielégülés között. Gondolatainak ezt az eredményét a magunk részéről elvetjük.

Visszatérve most McDougallhoz meg kell említenünk, hogy ő a nevetést annyira az alkalmazkodás eszközének látja, hogy egyenesen ösztönnek nevezi azt, pontosabban mellék-ösztönnek (minor instinct, 15 a;388 kk.). Állításának alátámasztására a következő bizonyítékokat sorakoztatja fel:

1. A nevetés azonosan jelentkezik az egész emberi nemben.

2. Velünk született nem-tanult megnyilvánulás.
3. Habár az akarat ellenőrzésének alávetett ösztönzés aktualizálja, tökéletesen mégsem utánozható.
4. Törekszik az akarat és valamennyi más elemi működés kikapcsolására.
5. Elsődleges (primär) emóciókat idéz elő, mint pl. vidámság, derűtség stb. (merriment, gaiety)
6. A lereagálás egy bonyolult intellektuális állapot perciálásán alapszik.
7. Mint minden más ösztön, úgy ez is a primitív szimpátia egyik megnyilvánulása.

Ezekből következik, hogy a nevetés, ha nem is ösztön, mindenképpen ösztönszerű jelenség, annak mesterséges elfojtása káros következményekkel járna. Kielégítése viszont — mint ezt már Kant és sokan utána is hangsúlyozták — jó hatással van a szervezetre és a lelki életre.

Ez a felismerés döntő fontosságú a nevelésre, ezért dolgozatunk II. részében részletesen foglalkozunk majd vele.

5. Összefoglalás.

E fejezetben vizsgálat tárgyává tettük a nevetés jelenségét önmagában és az emberi spciessel kapcsolatban. Megállapítottuk, hogy egy komplex pszihofiziológiai magatartás, a faj egész terjedelmében fellelhető és azonos módon megnyilvánuló jelenség. A megnyilvánulások közötti eltérések csupán fokozatiak és nem lényegbeliek.

McDougall elméletéből átvettük a nevetés ösztönszerűségének tanát s annak következményeképp megállapítottuk, hogy a nevetés az élethez való alkalmazkodás egyik hathatós eszköze, ellenmérge a depressziónak, amely különben elhatalmasodna felettünk. Végül pedig hangsúlyoztuk ezen felismerések elsőrendű fontosságát a csoportos nevelés (iskola) szempontjából.

A NEVETTETŐ INGER

A nevetés jelenségének második része az inger, a nevetető inger, amelyet röviden *nevettetőnek* fogunk nevezni. Lélektani szempontból ide tartozik mindaz, ami nevetést okoz. Ezért mellőzni fogunk minden meghatározást, amely a komikum vagy más hasonló nevettető inger fogalomkörének körülhatárolását célozná, mert ez a ténykedés már az esztétika hatáskörébe tartozik.

Tárgyalási sorrendünk csupán látszólag fordított, nevezetesen a különböző szerzők véleménye megoszlik azon a ponton, hogy vajjon a nevetés vagy az inger van-e előbb. Az ok és okozati kérdés itt reménytelenül bonyolult. Egyrészt igaz az, hogy a nevetést mindig egy jelenlévő inger váltja ki, másrészt azonban az is bizonyos, hogy előbb rendelkezünk a nevetés mechanizmusával, mint az ingert ismernők. Ennek a problémának gyakorlati értéke szinte semmi. Mi azért tárgyaljuk az ingert a nevetés vizsgálata után, mert úgy tartjuk — okulván sok szerző hibáján —, hogy minden lelki jelenségnél, de különösen a pszihofiziológias jelenségeknél az organizmus sajátosságaiból kell kiindulnunk.

Mint mondtuk, a pszichológus számára *nevettető* tulajdonképpen *mindaz, ami nevetést idéz elő*. Habár ez annyit jelent, hogy az inger egysége mellett foglalkunk állást, mégis két nagy csoportot különböztetünk meg: 1. az élvet és 2. a komikumot és humort. Az első csoportot a fiziológiai természetű, belső, egyénen belüli okok által létrehozott nevettetők alkotják. Ezeket *endogén nevettetőknek* nevezzük. A második csoportot, az *exogén nevettetők* alkotják. Ezeknek közös ismertető jegye, hogy kivétel nélkül intellektuális természetűek. Habár lélektanilag egy szerves csoportot alkotnak, mégis a humor sokat vitatott problémájának ismertetésére külön ki fogunk térni.

1. Endogén nevettető: az élv (*rire de joie*)

Az élv kifejezés, amelyet itt a francia „*joie*” fordításaként használunk, erősen kívánja hangsúlyozni az itt felsoroltak tisztán testi-eredetűségét. A „*joie*” (vagy az angol *joy*), amely valójában örömet jelent, tulajdonképpen velejárója vagy előidézője minden nevetésnek, tehát az öröm kifejezés használata itt félreértésekre adna alkalmat.

Különbséget kell tennünk a nevetés, mint ideg-izomműködési jelenség és a nevetés, mint érzelmi-értelmi jelenség kö-

zött. Még ha ez a két jelenség mindig együtt járna is, akkor sem volna visszavezethető az egyik a másikra; az egyik a másik magyarázatául nem szolgálhat. Inkább fiziológias, endogén eredetű a csiklantas, a hideg és a hisztériás tünetek által okozott nevetés. Már egy kis lelki elemet is magába zár a durva érzéki nevetés, vagy a vaskos tréfák által okozott nevetés. A valóságban ez a két nevetési forma nem létezik egymás nélkül, de ha együtt járnak is, az egyik nem egyenes oka a másiknak: természetükben különbözőek. (5;3 kk.)

A túláradó életöröm, — írja Höffding —, a mindent elöntő energikus életérzet odavezet, hogy tréfálkozva, játékosan viselkedjünk mindennel szemben. Ha itt nevetés fordul elő, úgy ez akaratlan kifejezése az egészséges és erős jókedélynek. (10;57.)

A Höffding által leírt nevetés megfelel annak az általános élv-nevetésnek, amelynek ingere nem egy differenciált valami, hanem olyan, amit a szervezet harmónikus működése hoz magával.

Ha most már az élv-nevetésnek speciálisabb megnyilatkozásait keressük, úgy azt látjuk, hogy az a gyermek első két életévében nyilvánul meg a legtisztábban. A gyermek játékos előgyakorlatai mint pl. a járás, a hanggyakorlás stb. mind nevetést okoznak. Ez a szervezetünk működtetése közben vagy folytán beállott élvezet az, — amely a sikerörömmel gyakran egybeesik, a nélkül, hogy azzal azonos lenne* —, amit Freud iskolájának nyomán Functionslust-nak neveznek a német-nyelvű irodalomban. Ez egyik fő-nevettető.

A Dugas által leírt „fou-rire“ és a „rire sans cause“ szintén az élv-nevetéshez tartoznak. Minkét nevetés-forma csupán a szervezet egészséges működésének visszhangja.

A primitív törzsek az ellenségeiktől ejtett foglyokat nyilvánosan megkínózzák. A kínzás által előidézett velőtrázó ordítás igen mulatságos a szemlélőknek, akik ezen nagyokat nevetnek. Ugyiszintén igen nagyot nevettek a rómaiak is a cirkusban a vadaknak odadobott keresztények kínszenvedésein. Az ilyen fajta vad öröm azonban nemcsak a primitíveknél vagy az ókori „civilizált“ népeknél található. Megtalálható az a középkorban is, amikor a tömegek hahotája közben kínozták meg az eretnekeket és a boszorkány-perek áldozatait. Ez az élv-nevetés fajta napjainkban a spanyol bikaviadalokban virul tovább. (16;283.).

Ezek a Boris Sidis által felhozott példák már nem tisztán az élv-nevetésre vonatkoznak, hanem súrolják néhol a komi-

* Mint a következő fejezetben látni fogjuk, a sikeröröm feltételezi a szervezett érzelmi-értelmi életet.

kum határát is. Bizonyos fokig fizikai élvezetet okoz a mások kínzása — ezt fejezi ki az ilyenkor bekövetkező élv-nevetés. Ennek a látványa viszont inkább érzelmi kielégülést eredményez (az ellenfél megalázása, megsemmisítése). Érzelmi-érzelmi kielégülés a fizikai kielégülés mellett az eretnekek kínzásában, illetve annak szemléletében is fellelhető.

Már egy lépéssel előbb vagyunk a komikum felé (annak legalacsonyabb megnyilvánulásai), ha akkor nevetünk, midőn előttünk az emberi szerencsétlenségek sorozatát említi valaki. Itt különösen akkor lesz nagy hatása a nevetetőnek, ha a szereplő egyének tőlünk térben és időben távol vannak. (15; i. h.). Erre igen jó példa Voltaire „Zadig“-ja. Tüzetesebb megfigyelésre világossá válik, hogy itt határjelenséggel van dolgunk.

Határjelenségnek tekinthető az élv-nevetés és a komikai-nevetés között a csiklantás által okozott nevetés is. E ponton szó szerint idézzük McDougallt: „nevetünk a csiklantásra, de nem nevetünk, ha mi önmagunkat csiklandozzuk. Ez inkább kellemetlen érzést vált ki. Az a csiklantás, amely nevetést okoz, játékos csiklantás; más személy idézi elő rajtunk, tehát inkább lelki jelenségnek tekinthető. A csiklantásra való nevetés egy ősi formája a humornak; ez az önmagunkon való nevetés. Önmagunk előtt válunk nevetségessé, mert egy más személy ily közönséges támadása (trivial attack) ennyi kényelmetlenséget és mozgási zavart okoz“. (I. m. i. h.) A magunk részéről az idézet utolsó részét erőltetettnek tartjuk. Lelki elem határozottan van a csiklantás által előidézett nevetésben, hiszen önmagunk csiklantására nem nevetünk. De alig tételezhető fel olyan bonyolult lelki folyamat, mint amelyet McDougall ír le, különösen, ha a csiklantásra nevető gyermekre vagy vagy primitívra gondolunk, akiben, a humor természeténél fogva, egyáltalán nem tételezhetünk fel humorérzékletet. Önmagát kinevetni — ehhez már fejlett tudat kell s jó adag humorérzék; ez pedig a magasabb kultúrájú társadalmakban is igen csekély mértékben található.

Semmi sem szól az ellen, hogy a csiklantást követő nevetést ne tartsuk egyszerű élv-nevetésnek, amelyhez a társ szükségyszerű kellék ugyan, de nem elegendő a nevetés kiváltásához. A csiklantás következtében beállott nevetés is fizikai eredetű és jellegű, a Funktionslust-nak a kifejezése. Ha feltevésekkel ennél a megállapításnál tovább mennénk, úgy feltétlenül túlzásba vagy tévedésbe kellene esnünk.

2. *Exogén nevetető: a komikum.*

A komikum egyik legjellegzetesebb nevetető. Hatását elsősorban az érzelmeken és az értelmén keresztül érezteti.

Akár érzelmi (rosszindulat, gög stb.), akár értelmi eredetű a nevetető, a belőle származó nevetés következmény nélküli és ártalmatlan.

A nevetés ártalmatlanságának oka — írja Dugas — a nevetető eszményiségében (ideálit) és valótlanágában (irrálit) keresendő. A nevetető tehát úgy határozható meg: valami, ami csak a gondolatban létezik, vagy pedig valami, ami bár létezik, mint tény semminek és semmisnek (non avenu) tartatik minden érzékelhető valósága ellenére. Más szóval *minden lehet nevetető és semmi sem az.* (5;103.) Ez a felismerés számunkra döntő fontosságú. Annyit jelent u. i., hogy bármit a nevetségesség tárgyává tehetek, tehát tisztán a helyzet és az én lelki állapotom mondják meg azt, hogy mi, hogyan és mikor válik nevetségessé. Ez igen fontos a nevelés szempontjából, mert a tanárt állandóan készenlétben kell tartsa az a tudat, hogy igen könnyen nevetségessé válhatik. Erre a kérdésre még rátérünk, csupán megjegyezzük e helyen, hogy Dugasnak az a tétele, miszerint a nevetés teljesen következménymentes, erősen tévesnek mondható.

Bergson szerint a komikum ott lebeg valahol az élet és a művészet között. (1;22.) Létezik tényleg egy esztétikai nevetés — mondja Dugas is — (5;144.), ez azonban nem a komikum tárgyából fakad, hanem a nevető lelkiállapotából. Ennyit a legjellegzetesebb nevetetőről, a komikumról.

Most pedig rátérünk a komikum nagy területének beosztására. Ezzel a beosztással sokan próbálkoztak, de azt megoldani teljesen senkinek sem sikerült. Hol ez, hol az maradt ki, néhol meg a szempontok nem feleltek meg a kitűzött célnak. Viszonylagosan teljes beosztást ad, Knight Dunlap a nélkül, hogy túl egyszerűsítene vagy túl bonyolulttá tenné a kérdést. Nagy előnye, hogy fokozatos és a fokozatok a kellő kritikai érzékkel vannak megválasztva. Alább részletesen idézzük (12;113 kk.):

Beosztásában főszempont az arra a kérdésre adott felelet, kiben vagy miben van a komikum? E szerint létezik: a) komikum másokban; b) önmagunkban; c) komikum a gondolkozásban (objektív komikum). Az a) csoportba tartoznak: 1. a testi szenvedések komikuma (primitívek, rómaiak, bikaviadalok); 2. kisebb testi sérülések komikuma; 3. szerencsétlenségek, testi vagy lelki defektusok (sánta, pupos, bolond); 4. tulajdonképeni megalázások; 5. erkölcsi defektusok (ide sorozandó a naivitás vagy tudatlanság komikuma is); 6. előidézett komikum (tréfák, „beugratások”); 7. képzelt helyzetek, a képzeltség tudatától kisérve (mozi, színház); 8. zavartság komikuma; 9. az érzékenység sértésének lehetősége.

A b) csoportnak csak egy faja van: 10. a humor. A c) csoport szintén egy tagból áll: 11. paradoxonok, logikai tévedések stb. Az 1—10-ig terjedő csoportot konkrét komikumnak, míg a 11-est ideális komikumnak nevezi szerzőnk. Az 1—10-ig terjedő csoportnál az *inferioritás* komikumáról beszélünk, nevezetesen 1—5-ig *megalázások*, míg 1—7-ig *degradálások*ként szerepelnek az inferioritás komikumának gyűjtő fogalma alatt.

Knight Dunlap megkülönbözteti még a célzatos komikumot a véletlen vagy akaratlan komikumtól. Szinoptikusan Knight Dunlap beosztása így néz ki:

a) Komikum másokban:	1. testi szenvedések 2. kisebb testi sérülések 3. szerencsétlenségek 4. tulajdonképeni megalázások 5. erkölcsi defektusok (+ naivitás, tudatlanság) 6. előidézett komikum (tréfák) 7. képzelt helyzetek (tudatosan) 8. zavartság 9. az érzékenység sértésének lehetősége.
b) Komikum ön- magunkban:	10. humor.
c) Komikum a gondolkozásban:	11. paradoxonok, logikai tévedések (objektív komikum).

V

a) Inferioritás komikuma (1—9 inkl.) { megalázás 1—5 inkl.
degradálás 1—7 inkl.

b) Komikum { konkrét 1—9 inkl.
átmeneti: 10.
ideális: 11.

Ha ezt a felsorolást alaposan szemügyre vesszük, azt látjuk, hogy a nyíl iránya jelzi a nevetető fejlődési fokait is. Szépen mutatja azt az utat, amelyet a kegyetlentől az intellektuális felé tett meg a nevetető. (Ribot.) Igen szerencsés a komikum főmotívumának az inferiorizáló komikumnak a kezelésében. Rá kell azonban itt mutatnunk arra, hogy az ideális

komikum csoportjába sorolt „logikai és egyéb tévedések” ép úgy tartalmazzák a lekicsinyítő elemet, mint a többi fajok, amelyeknél ez az elem talán nyilvánvaló. Ezt alább majd erősebben fogjuk hangsúlyozni, különös tekintettel arra, hogy azoknak táborához csatlakozunk, akik a nevetésben az én főlényének kihangsúlyozását látják a nem-én felett.

S. Freud (8;257 kk.) a komikum problémáját érintve annak a nézetének ad kifejezést, hogy esetleg úgy kell tekintenünk minden komikai megnyilatkozást, mint a gyermekkor visszatérésnek egyik jelét. Ez 3 alakban képzelhető el: a) *valaki úgy tűnik nekem*, mintha gyermek volna; b) *valaki leereszkedik* a gyermekkorba s végül c) *önmagamban fedezem fel a gyermeket*.

Freud maga is nagy óvatossággal ajánlja ezt a tételét, amelynek a többi között egy igen üdvös következménye van: ennek alapján rendszerezi a komikum válfajait. Itt közöljük Freud felosztását:

a) *Valaki úgy tűnik nekem, mintha gyermek volna*. Ebbe a csoportba tartozik: 1. a mozgás komikuma, 2. formák komikuma, 3. a szellemi teljesítmények komikuma s végül 4. a jellem komikuma.

b) *Valaki a gyermekkorba süllyed*. (lässt sich zur Kindherab). Ide sorolhatók a következők: 1. a helyzetkomikum (= a gyermek tehetetlensége); 2. túlzás, karikatúra (= a gyermek mértéktelensége); 3. utánzás komikuma (= a gyermek legnagyobb művészete); 4. a lebecsülés komikuma (Herabschätzung); 5. a leleplezés komikuma (Entlarvung).

c) *Önmagunkban bukkanunk a gyermekre*. Itt egy komikai faj szerepel csupán: a várakozás komikuma (Erwartung).

Freud tanából meg kell tartanunk a kettősség gondolatát. Ezt a kettősséget önmagunkban és másokban állandóan észlelhetjük. Egyszerre vagyunk felnőttek és gyermekek, egyszerre látjuk embertársunkban a gyermekded és a komoly megnyilatkozásokat. Ez annyit jelent, hogy a freudi regressziós eszme a nevetető síkján nem más, mint a kontraszt, nevezetesen a degradációs kontraszt elmélete.

Dunlap Knight és Freud felosztásával nagyjában bejártuk a komikum területét, pontosabban megismertedtünk a nevetető inger passzív részletével. Ugyanis a felsorolt jelenségek csaknem kivétel nélkül minden normális embert megnevettetnek — ha véletlenül találkozik velük. Ami más szóval azt jelenti, hogy megismertük a komikum passzív részét. A nevetető birodalmának nagyobb részét ez képezi. A nevetetőnek van azonban egy aktív része is, az a része, amelyet tudatosan

vagy öntudatlanul szolgálunk akkor, ha tréfát mondunk, vagy ha irónikusak vagyunk.

Az irónia képezi az átmenetet a passzív komikumtól az aktív felé. Bergson szerint (1;129) akkor beszélünk iróniáról, midőn valamiről kijelentjük, hogy annak (pl. tárgy, személy, helyzet) milyennek is kellene lennie és úgy teszünk, mintha az előttünk levő (tárgy, személy, helyzet stb.) valóban olyan is volna. Ennek a műveletnek a fordítottját humornak nevezzük. Leírjuk kínos alapossággal azt ami van s próbáljuk elhitetni, hogy ennek valóban is így kell lennie. Úgy a humor, mint az irónia — folytatja Bergson — csupán két formája a szatírának, az irónia rétori természetű, míg a humorban fellelhető némi tudományosság.

Ezeket a definíciókat átgondolva, fel kell ismernünk, hogy itt degradációs kontrasztról van szó ép úgy, mint ahogy ez a passzív komikumnál is észlelhető volt. Az aktív komikumnál a valóság néz farkasszemmel az eszményiséggel (kontraszt) s az előadottak mindig a valóság alacsonyrendűségét leplezik le az eszményiséggel szemben (degradálás).

A neveltető eddig felsorolt motívumai kivétel nélkül tudatosak voltak. A tudatunkban megszületett kontrasztot nyilvánították s azt énünk a maga fölényének hangsúlyozásával degradálta. A jelenség, tudatból fakadó volt. Ezzel ellentétben a tréfa (Witz) olyan részletét képezi a neveltetőnek, amelynek rugói mélyen a tudat alatt helyezkednek el. A tréfa és a komikum mindenképpen felett abban különböznek — írja Freud (8;237.) —, hogy lelki lokalizációjuk egészen más: a tréfa mondhatnók, a komikum tudatalatti adaléka. A tréfa oly tevékenység, amelynek célja a lelki folyamatokból (értelmi vagy egyéb folyamatok útján) élvezetet meríteni (8;104.). Ez a definíció nem tartalmaz differentia specifica-t, hisz ezzel a tulajdonsággal nemcsak a tréfáló tevékenység rendelkezik. A differentia specifica a módszerben (h o g y a n merítem az élvezetet) és a forrásban van (a h o n n a n az élvezetet merítem).

Szinte felesleges megemlíteni, hogy a tréfa is mint a neveltető annyi sok más formája, énünk felülkerekedését szolgálja.

A felülkerekedési tendenciának a legjobb példáját a fentebb meghatározott irónia adja. Az irónia egy közvetett támadási mód, amely elsősorban és mindennek felett az önbecsülésnek és a becsvágynak erős fegyvere. Külön kell szólnunk róla, azaz megszólaltatnunk H. Höffdinget (10;70.), aki az iróniát egy különlegesen jó pedagógiai módszernek tartja; az irónia, „lehetővé teheti más ember megértését, személyiségének fel-

mérését, amely a kölcsönös segítségnek és megértésnek az alapja lévén, a nevelésnek is egyik fontos pillére“.

Ezzel aztán lezártuk a neveltető válfajainak felsorolását. Alig tettünk viszont említést a humorról. Erre majd alább kerül sor.

A következő kérdés, amelyre felelnünk kell, így hangzik: melyek a neveltető ismertető jegyei, melyek azok a legfontosabb tényezők, amelyek hiányában neveltető hatás nem érhető el?

a) Ha figyelmesen tanulmányozzuk akár a Dunlap Knight, akár Freud által felállított neveltető csoportokat, arra kell rájónnunk, hogy minden egyes neveltető lényegében *ellentéte annak, ami az emberi tökéletesség eszménye*. Más szóval, a nevelésben mindig egy érték-ítélet konklúziójának kifejezésre juttatását kell látnunk. Értékeljük embertársaink mozdulatait, cselekedeteit, jellemét. Ha a konklúzió adott esetben negatív, úgy az első lényeges jegyét kaptuk meg a neveltetőnek. Ez az igazság azonban túl általános síkon mozog. Ugyanis a valóságban sohasem hasonlítunk egy konkrétumot annak „ideá“-jához, hanem csak *a mi általunk* eszményinek tartott östípushoz. Ez pedig nem más, mint a mi felsőbbrendű-énünk és annak ideális világa, amelynek körében oly gyakran és oly sikertelenül próbálunk élni. Egyszerűbben kifejezve, mindent önmagunkhoz viszonyítunk és ha e viszonyítás, e mérés a mi javunkra dől el, úgy meg van adva a nevelés első feltétele.

b) Ebből az következik, hogy minden neveltető egy *kontraszt*on épül fel, amely konkrét jelenség és annak eszménye között fennáll. A kontrasztokban való jelenség-látás egy alapvető emberi tulajdonság. Az A és non-A együtnézete jobban érzékelteti a valóságot, legyen az az érzékvilág vagy akár az eszmei világ birodalmából.

A kontraszt maga olyan általános fogalom, amely mesze túlszárnyalja a neveltető fogalomkörét. A neveltető kontraszt fogalmát tehát meg kell szűkítenünk és azt közelebbről megvizsgálunk. E. Kraepelin (Zur Psychologie des Komischen 1885.) nagy horderejű tanulmányt írt erről a kérdéstről. Mi alkot valójában kontrasztot? „A kontraszt érzetét létrehozza a fogalmi megegyezés szükségkép nem sikerülő kísérlete és az ezáltal keletkező ellenkezés, amely a *megegyező* és *különböző* között jön létre. Oly egészen különböző elemek, mint pl. szín és hang kontrasztot nem adnak, úgyszintén nem hozzák azt létre az erősen hasonló elemek sem, mint pl. rózsza és szegfű. Az előbbiben nincs megegyezés, az utóbbiban viszont a *különbözés* hiányzik“. (18;109.). Tehát a valódi neveltető kontraszt abból áll, hogy: „valamely mondás vagy cselekedet egyszerre a helyes és helytelen benyomását kelti“. Sok szerző

a következő Lichtenberg-től vett példával érzékelteti a kontraszt fogalmát: „eladó egy egérfogó a hozzávaló egerekkel“. Ha az egérfogó arra való, hogy egeret fogjon és az eladó rögtön szolgál is velük, ez első pillanatban helyesnek látszik, viszont azonnal észrevesszük a helytelen oldalát is, hisz csak annak kell egérfogó, akinek túl sok egere van.

A neveltető kontraszt tehát csak ott áll fenn, ahol a fogalmak egyidejűleg megegyeznek és különböznek, a fogalmak társítása pedig egyszerre helyes és helytelen eredményt ad. A kontraszt ilyen felfogása egyben azt is jelenti, hogy ezen alapszik a félreértés igen erős neveltető hatása.

c) Az emberi eszményektől való eltávolodás csupán formájában jelent kontrasztot, tartalmilag degradálást jelent. Amikor azt állítottuk, hogy a nevetés nem más, mint egy negatív értékítélet valami felett, úgy akarva nemakarva azt is kimondottuk, hogy ezt a valamit, de még inkább *valakit* degradáltuk. Ha a fenti, Lichtenberg-től vett példánkat vesszük, első pillantásra alig tűnik ki, hogy hol van ez a negatív értékítélet. Ha azonban alaposabban megfontoljuk, úgy tisztázódik előttünk, miszerint azon neveltünk, hogy az illető, aki ezt a hirdetést kitette, *milyen buta*. Másképp: mennyivel okosabbak vagyunk mi, hogy ilyeneket nem írunk!

Nem akarunk egyetlen példából ítélni, azonban megjegyezzük, hogy meggyőződésünket az általunk említett szerzők gazdag példatárából merítettük. A példák számának növelése dolgozatunk ezen elméleti részében felesleges terhet jelentene. Bárki találhat számtalan példát és ha ismeri az emberi lélek állandó felülkerekedési törekvését, úgy könnyen teszi magáévá nézetünket.

Mivé degradálja a nevetés a kinevetett embert? Akin neveltünk — mint már hangsúlyoztuk — eltávolodott az emberi tökéletesség eszményétől, tehát ügyefogyott, esetlen, önhibájából rút, (így képzeljük legalább), nem rugalmas. Vagyis van benne valami tárgyyszerű (vagy a tárgyban valami ember-szerű), másképp szólva a neveltető által az ember géppé vagy automatává degradálódik (vagy a tárgy humanizálódik). A kontraszt tehát az élő-élettelen két nagy fogalma között van, még pedig Kraepelin értelmében, egyszerre élő és élettelen, valójában élő, de élettelennek tűnő emberben fedezhető fel. Ha a neveltető motívum ilyen formában az ember, akkor értékelésünk negatív alapjában az „alkalmazkodni nem tud (inadaptabilis)“ jelzőn lesz a hangsúly. Ez a gondolatmenete Bergsonnak, a „Le rire“ c. híres munkájában, ahol a nevetés problémáját akarta megoldani. Ha ez nem is sikerült neki teljesen, a degradáló kontrasztnak igen szép terminológiát adott.

d) Az eszménnyel való szembehelyeztettség, a kontrasztos

alapon álló degradálás, magasabb síkon nem jelent egyebet, mint törését annak a vonalnak, amely az emberi törekvések középpontjában áll: teljes harmonia elérésére irányuló törekvés. Ha a harmonia a cselekedetekben, helyzetekben megtörik, úgy rögtön beáll a kontraszt, a cél és eszköz, a való és az áhított helyzet között. Mi pedig felsőbbrendű énünk pozíciójából a harmonia *vélt közelségéből ítéljük meg a helyzetet* és nevetünk, mert a helyzet degradáló. Ha tehát a harmonia valahol megszakad, s ha ez a harmonia-megszakadás egyben egyszerre a helyes és helytelen képét is mutatja, úgy a nevetés feltétlenül beáll. Ez a „harmonie interrompue“ elmélete, amelyet a kortársi irodalomban Ch. Lalo francia esztéta fejtett ki. Bizonyos, hogy ő sem mond mást, mint amit az előbbieken elmondottunk, csupán egy magasabb síkra helyezi s egy magasabb kategória szemszögéből ítéli meg a jelenségeket.

e) Minden nevetető inger alapjánál az előbb felsoroltak állnak és annak ismertető jegyeit képezik. Azonban a nevetetőnek van néhány olyan mozzanata, olyan jegye, amely, bár az előbbiekből következik, mégis hangsúlyozottan jelen kell lennie ahhoz, hogy a kellő hatás meglegyen. Ilyen ismertető jegyek: a szokatlan, a váratlan, a meglepő. Mindez logikusan következik a kontraszt fogalmából is. Az ellentétek (vagy ennek szélső esetei az ellentmondások) csak akkor nevetetnek igazán, ha *váratlanul* helyzetetnek egymás mellé az elemek s azok látása bennünk a *szokatlan* érzetét keltik. A maga helyén majd ismertetni fogjuk ennek a ténynek a magyarázatát. A meglepetés tényét bővebben, a nevetetővel kapcsolatban Kant fejtette ki.

Meg kell állapítanunk, hogy a meglepő, a szokatlan, vagy a váratlan nem okoz szükségképen nevetést, csupán ott, ahol az egyéb feltételek már eleve adva vannak. Gondoljunk csak arra, hogy az ismétlés péld. mily gyakran okoz nevetést Molière vígjátékaiban és egyebütt, s hogy ez a tény a gépiesség degradáló hatására vezethető vissza. De ha tovább megyünk és szemügyre vesszük a *megszokottat*, a szokatlan tiszta ellentétét, úgy azt látjuk, hogy az maga is erős nevetetőként szerepel. A komikus tanárnak megszokott mozdulatai, fintorai, szavai mindig új meg új erővel hozzák létre a tanulók nevetését, holott ép az ellenkezőjét várhatnók (úgy gondoljuk, erre vonatkozó emlékekkel mindenki rendelkezik s így állításunk külön igazolásra nem szorul). Arra a következtetésre jutunk tehát, hogy a meglepő, váratlan és szokatlan tények csak abban az esetben válnak nevetetővé, ha a nevetető más kategóriái már kellőképen előkészítették a talajt. A váratlan, a szokatlan és a meglepő tehát nem *hatáskeltő*, hanem csak hatás-emelő szerepet játszanak.

f) A nevetetőnek egy más fontos eleme van: az obscoen és az erotikus elem. Fontos kellék ez, mert az esetek gyakoriságából ítélve igen nagy szerepet játszik a nevetés előidézésében. A legjobb tréfák, komédiák, stb. mind azok, amelyekben ott van, vagy ott lehet a „pikáns” elem. Igen helyesen mondja Freud, hogy a legtöbb és legjobb tréfát a házasságról és az azzal kapcsolatos főleg szexuális problémákról szokták mondani és terjeszteni. E pillanatban ez azért fontos számunkra, mert a nemi kérdésnek nevető és ártalmatlan formában való állandó felhozása kapcsolatos egy másik, a nevetetőre jellemző, tényezővel: a *szabadsággal*.

g) A szabadság érzése, a felszabadulás érzete igen jelentős eleme a nevetetőnek. Van olyan elméletíró is (pl. Köstlin, de különösen Penjon), aki a nevetető lényegét a szabadságban keresi és azt ott is véli felfedezni. Ez természetesen túlzás, de hogy a felszabadulás, a szabály kijátszása, mellőzése, hozzátartozik a nevetetőhöz, az tagadhatatlan. Ezen az állásponton van Sully (17;225). A komikai szellem akkor nyilvánul meg valójában, ha a civilizáció haladása már megteremtette a nagyobb osztálykülönbségeket s egy nagyfokú szabad megnyilvánulási teret nyújtott úgy a férfi, mint a női személyiségnek.

h) A nevetetőnek van egy negatív ismertető jele is, amelyet már Aristoteles felfedezett. Nevezetesen a nevetető sohasem tartalmaz megható vagy lelkesítő elemet, azaz oly valamit, amely mélyebb érzelmeket keltene az emberben. Tehát a tökély hiánya, a testi vagy szellemi hiba csak akkor nevetet igazán, ha az a kinevetetthez felszínen mozog és a nevető embert mélyebb érzelmekre nem készíti.

i) Technikailag hogyan érhető el a nevetető hatás? Ez a kérdés csak részben tartozik tárgyunkhoz, ezért csupán futólagosan emlékezzünk meg róla.

Elsősorban a felsorolt szükséges és nélkülözhetetlen elemeket kell figyelembe venni a következő néhány főbb szempont szerint:

1. *Kicserélés, felcserélés (inversion, interchange)*. Az okozatot felcseréljük az okkal, a szépet a rúttal, az előzményt a következménnyel, ez által erős nevetést idézünk elő. Ha az ünnepélyest, meghitt vagy bizalmasként mutatjuk be, úgy a paródia műfajával állunk szemben. (Bergson 1;125.) Ide tartozik egy fontos momentum, amelyre szintén Bergson hívja fel a figyelmünket: „a komédiában a szerző annak megakadályozására, hogy a bemutatott játékot komolyan vegyüek, azaz, hogy előkészítsen bennünket a nevetésre, a következő eszközzel dolgozik: figyelmünket a mozdulatokra tereli, ahelyett, hogy a cselekményre magára figyelhetnénk”. (Ez a jelenség önkény-

telenül is előadódik, ha a tanár az iskolai előadás közben mértéktelenül gesztikulál, avagy miközben valamely fenkölt tárgyról beszél, kezével legyet heseget.

2. A *gyorsaság és rövidség* két oly technikai segédeszköze a nevetetőnek, amely néhol magával a lényeggel azonos. All ez különösen a tréfára és a „szellemességre“. A szellemesség — mondja Dugas (5;69) — az a tulajdonság, amely *gyorsan lát*, csillog, és lecsap. Lényege a gyorsaság.

3. A nevetetőnek tárgyban és alakban egybe kell esnie, azon kategoriákkal, amelyek a nevető ember érdeklődési körét becsvágyának irányát, stb. meghatározzák.

Ezzel elértünk a nevetető hatásához, amely már egy pszichodinamikai kérdés s amelynek vázolásával majd dolgoztunk III. fejezetében foglalkozunk. E helyen azt kell megállapítanunk, hogy elengedhetetlenül szükséges az, hogy a nevetető tárgyat degradálja s ezzel a nevető vélt felsőbbiségének érzetét elősegítse. Az e fejezetben foglaltak illusztrálására egy Bergson idézetet (1;174 k.) használunk fel. Bergson az ideálisan komikus jellemnek a következő követelményeit állítja fel: (az ideálisan komikus jellemnek) mélynek kell lennie, hogy a komédiának tartós anyagot adjon; de legyen egyúttal felszínes, hogy hangnemében beilleszkezhessék a komédia légkörébe; legyen láthatatlan annak számára, aki abban szenved — mert a komikum nem tudatos; viszont legyen látható mindenki másnak, hogy általános nevetést idézzon elő; legyen tele elnézéssel (önmaga iránt), hogy gátolatlanul táruljon elének; de legyen bántó másoknak, hogy könnyörtelenül elnyomhassák; legyen azonnal javítható, hogy a nevetés hiábavalóvá ne váljék; de legyen új és új alakban biztosan kiújuló, hogy a nevetésnek mindig dolga akadjon; legyen elválaszthatatlan a társas élettől, de egyben tűrhetetlen a társadalomra nézve; végül legyen alkalmas arra, hogy az elképzelhető legtöbb megjelenési alakot öltse fel s több hibának, sőt néhány erénynek is legyen velejárója.“ Ez a leírás igen meggyőző bizonyítéka annak, hogy milyen nehéz egyetlen képzet segítségével megoldani nemcsak a nevetés kérdését, de egyedül csak nevetetőjét is. Egyben figyelmeztetés mindazoknak, akik a problémát egyoldalúan próbálnák megoldani.

3. A humor.

A nevetető legmagasabb fokát, azt amelyben az elsőbbség a kifinomodott szellemé, az irodalom humornak nevezi. A humor egy magaslat, amelyről tágas kilátás nyílik az élet küzdőterére; a látómezőben az élet visszásságai, kicsinyességei, nyilvánvalóvá válnak; visszásságok és kicsinyességek,

amelyek szemben állanak a magasan felettük lebegő alapértékekkel. Ha a nevetés általánosságban is értékelés, úgy ez fokozott mértékben állítható a humorból fakadó nevetésre. *Mert a humor nem más, mint a világ nézete és „sub specie aeternitatis“ való értékelése.*

A nevetető minden formájában érvényre juttatta a nevető valóságos vagy képzelt fölényét az érzékeltek felett; a nevetés egy győzelmi himnusz volt, amelyet a nevető önmagának zengett. A humor viszont több, mint a győzelem kétségbe vonható érzete. Túl a győzelmen, túl a diadalon: a megértés a kicsiny iránt, a megbocsájtás a hibáért, ez adja itt az érzelmi alapot s a megbocsájtást az abszolútnak és az accidentális kicsinynek együtt nézete adja. E két antitetikus értelmi felfogás a maga szintézisét a humorban kapja meg. Ezért Greguss meghatározása, miszerint: a humor mosoly könnyek között, egyike a legjobbaknak, hiszen nemcsak a humor lényegét fejezi ki, de egyben azt is jelenti, hogy szerzője mélyen megértette és átérezte a humort.

A humor így világnézetlé váló emelése Harald Höffding-től származik. Ő ezt „a nagy humor“-nak nevezi. „Ezzel szemben van egy kis humor is, a humornak népszerű alakja, amely többé-kevésbé azonos a jókedélyű tréfálkozással. A jókedélynek több fokozata lehetséges, amelyekben a humor néhol átmege az iróniába, szatírába vagy esetleg a gúnyolódásba. A humor kifejezést leggyakrabban erre a kis humorra használják.“ (10;47.)

A humorban a tárgy ép oly fontos szerepet játszik, mint a gúnyolódásban, azzal a különbséggel, hogy a tárgyhoz a rokonszenv érzete köt bennünket. (i. m. 57.) Ha pozitív rokonszenv-érzet nincs is jelen, a tárgy megjelenhet a saját értékében, s a nevetést itt a tárgynak a megértése okozza. Így egy híd kovácsolódik a nevetett és a nevető között.

A többi nevetési formával szemben a humorból fakadó nevetésnek főjellegzetessége az, hogy hangsúlyozottan érzületi (Gesamtgefühl) jelleggel bír. Az alapfeltétele az élet-igenlő magatartás és önmagunknak a nevetés tárgyába való besorolásának képessége.

„A nagy humor egy életművészet. Egybeveti a valóságot, a látszat világot a háttérrel. Ezért méltán nevezhető a valóság iránti hűség tulajdonságának.“ (10;133.)

Bármily szép is legyen Höffding könyve, bármily pompás irodalmárnak mutatkozzék, mégis inkább elmélkedő bölcsész munkája ez, mint egy precíz pszichológusé. A humor fogalmakörét kissé túlméretezte, ez azután arra vezet, hogy csupán az ő munkájának alapján a humor nem is érthető meg teljesen. Ez nem Höffding hibája, hisz a humor oly végtelenül bonyo-

hult érzelmi-értelmi jelenséget képez, hogy azt megközelíteni igen nehéz feladat. Mauthner (14;110) azt írja: a humort meghatározni egyáltalán nem lehet, mert a főnévi világban a humor nem szerepel se mint valóság sem mint gondolati tartalom; humor csak a melléknév világában található.“

McDougall szerint a humor lényege abban a képességben van, amelynek segítségével önmagunk mellé-fogásain is nevetni tudunk. Egy oly fejlődési fokot feltételez, amelyen már az egyén félreállni (to stand aside) és önmagát szemlélni (contemplate) képes. Ennek a képességnek hiánya egy igen finom keverék folytán szintén nevetetővé válik. (15;168.)

A humor pontos körülírása Bergson nyomán Dugas (5;108) munkájában található meg: „a humor a dolgok kicsinyes pontossággal való leírása és annak a tettetése, hogy elhiszük, mi szerint a dolognak tényleg így is kell lennie. A humor és az ironia két formája a komoly és mély tréfának. A fiktív vagy képzelt jelleg erősen hangsúlyozott, és abból áll, hogy szembeállítjuk a valóságot az ideálisnak nevezett fikcióval, amely valójában sokkal inkább igaz, mint maga a valóság.“ Ezek a tények is beszédes bizonyítékai annak, hogy a nevetés itt is olyan szembeállításból fakad (kontraszt), amelyből értékelés folytán feltétlen felsőbbségünk derül ki. Tehát a nevetető legmagasabb foka sem kivétel az általános szabály alól: a nevetés pszihofiziológiai folyamata mindig egybe esik felsőbbégi érzetünk egy-egy újabb diadalával.

4. A nevetetőről szóló elméletek.

Közös jellegzetessége (és egyben hibája is) valamennyi elméletnek, hogy egyetlen képlettel a nevetés egész problémáját igyekszik megoldani. Ez szükségszerűen oda vezet, hogy tudatosan vagy anélkül a kérdés összetevőit egybeveszi s így az elméletekből a jelenségnek hol kisebb, hol pedig nagyobb része marad ki. Ezt a tévedést akartuk elkerülni akkor, amikor dolgozatunk anyagát a jelen alakba öntöttük és magunknak azt tűztük ki célul, hogy minden elméletet, amely az igazságot csak részleteiben foglalja magába, az őt megillető helyen mégis érvényre juttassunk. Már az eddigiek során alkalmunk volt itt-ott erre a pontra vonatkoztatva néhány megjegyzést tenni. Az alábbiakban anélkül, hogy a teljességre csak némileg is törekednénk, néhány elmélet rövid egybefoglalását adjuk.*

A nevetésnek két nagy monográfusa, *Sully* (18) és *Dugas* (5) konklúziójukban a „rire détente“ mellett foglal állást. Ez

* Magyar szakirodalmunkban Szigetvári Iván (10) ismertette az összes elméleteket Platontól kezdve egész 1910-ig

azt jelenti, hogy a nevetés biopszichológiai kérdését oldották meg. A maga helyén erről már szoltunk.

Aristoteles szerint a komikum legfőbb jellegzetessége az ártalmatlan hiba vagy rútság. Ez az elmélet még napjainkban is erősen tartja magát, érvénye viszont (csupán a komikummal foglalkozván) részleges. A „nem ártalmas“ kitétel, amely hivatva van a hiba és a rútság fogalomkörét szűkíteni, a lélektani részletekbe is behatolni, a reá háruló szerepre nem alkalmas, mert az ártalmas is gyakran okoz nevetést (v. ö. a rómaiak cirkusza) *Schopenhauer* elmélete a nevetetőre vonatkozik. Ő egy logikai meg nem egyezést lát az eszmény és a tárgy között, amely a nevetésben jut kifejezésre. Ez a tétel csupán egyik alakja a kontraszt-elméletnek, amely oly fényes eredményekre vezette *Kraepelint*. Az ő elméletéből már volt alkalmunk idézni is. Magától érthetően mindkét elmélet csupán a *nevetető formai megnyilvánulására* vonatkoztatható, egyébre azonban nem. Ugyancsak ide kell sorolnunk *Th. Lipps* elméletét, amely szerint pl. a humorban vagy valami kicsinynek a képzete vagy egy nagyon kicsinyítő képzet játszik főszerepet. *Bergson* elmélete a degradációs kontraszt legszebb illusztrációja, tovább azonban, mint már mondtuk, nem vitte, bár előszavában azt írja, hogy a nevetés egész problémáját megoldotta. *Kant* elmélete még sokkal kisebb térre szűkül. Csupán a nevetető másodlagos tényezőinek egyikéből (meglepetés = semmibe fúló várakozás) indul ki és ott is marad, mert egy pár sejtető megjegyzésen kívül, amelyet a nevetés hasznáról mond, a nevetés többi részét nem érinti s így természetesen meg sem oldja. *Freudnak* igen nagy érdeme, hogy az obszcoen és erotikus elemek szerepét, ha túlzással is, de határozott biztonsággal világította meg és mint még lesz alkalmunk a III. fejezetben rámutatni, a nevetés mély-lélektani okait *részben* felfedte. Freud az egyetlen, aki a probléma valamennyi arculatát felismerte, de sajnos egy rész kivételével (der Witz) a többit igen futólagosan tárgyalja. *Spencer* a lefele irányított kontraszt elméletével a nevetető lényegét közelíti meg s ma már általánosan elfogadott elméletet alkotott. A nevetőre vonatkozó s a nevetés energetikai alapjait taglaló fejtegetései a korszerű kutatások alapjait alkotják. Mint láttuk, úgy Freud, mint Dumas, *Spencer* elméletéből indultak ki. Végül meg kell emlékezzünk a nagy angol gondolkodóról, *Hobbsról*. Szerinte egy hirtelen diadal folytán (sudden glory) felsőbbbségi érzetünk nyilvánul meg a nevetésben. Habár a kérdést ő sem részletezi túlságosan, elmélete a nevetés lelki mechanizmusára, részben a nevetetőre és közvetve a nevetőre vonatkozik. Tétele általánosan elfogadott, már csak azért is, mert minden más régebbi elméletíróval ellentétben leginkább

ő közelíti meg a mai lélektani irányzatokat. Természetes, hogy elméletének, (amelynek részben mi is követőinek valljuk magunkat) a kellő korszerűsítési folyamatokon át kell mennie.

5. Összefoglalás.

A nevetetőről szóló fejezetünkben az endogén nevetetőt elválasztottuk az exogén nevetetőtől. Míg az előbbi a testi jóléttel azonos, az utóbbi egy bonyolult értelmi természetű állapot percipiálásán alapszik. Ez fokozatosan finomodik a testi gyötrelmek látványának örömétől (alsórendű komikum) egészen az önmagunk csekélységének felismeréséig (nagy humor). Az egész úton, amely e két véglet között fekszik, mindenütt felfedezhetjük tartalmilag énünk felsőbbségének hirtelen diadalát (az ellenfél, a tárgy degradálása) formailag pedig az ellentétek szembeállítását (kontraszt). Ez a szembeállítás a helyeshelytelen együtt-nézletéből és felfogásából nevetést okoz. A nevetetőről és a nevetésről szóló főbb elméletek ismertetése pedig arról győzött meg bennünket, hogy az elmélkedők mindig csak egy-egy oldalát figyelték a jelenségnek, s ezért elméleteik — bármennyire is törekednek az általános megoldásra — csak részlet igazságokat tartalmaznak. Ezért arra törekedtünk, hogy kimutassuk, melyik elmélet hol talál igazi alkalmazást.

III.

A NEVETÉS LELEKTANA

Ez a fejezet viseli azt a címet, amelyet tulajdonképpen tanulmányunk egész első részének kellene viselni. Itt foglalkozunk ugyanis a nevetés lélektanával, vagyis azzal a lelki folyamattal, amely a nevetető hatásának folytán a nevetőben végbemeleg. Az előző két fejezet sem volt mentes a lélektani utalásoktól, mégis a kérdés hozzáférhetőségének kedvéért a szempontokat lehetőleg elkülöníteni igyekeztünk. most azonban az előzőekben nyert felismeréseinket hasznosítva a nevetés két elemének, a nevető és nevetetőnek kölcsön-hatását fogjuk tanulmányozni.

1. A nevetés eredete: okai és feltételei.

A) A nevetés biológiai hasznának tárgyalása bennünket arra a megállapításra vezetett, hogy a nevetés egy oly ösztön-

szerű magatartás, amely hathatósan játszik közre abban a törekvés-sorozatban, melynek célja az embernek környezetéhez való alkalmazkodása.

Azok a külső hatások, amelyek az embert érik, folytonos harcra késnyerítik őt, harcra az ismeretlen, a félelmetes ellen. De harcra kényszerítik az embert a társadalmi szokások, szabályok is, amelyek lényegükben — az együttélés érdekében ugyan — az egyén korlátozását célozzák. A társadalmat kialakító egyik leghatalmasabb lelki erőcsoporthoz a szimpátia, a primitív-rokonszenyvé érzése adja, amely oda vezet, hogy az egyén, társa érzelmi-indulati életébe betekintést nyerhet, s ez által benne is hasonló érzelmek és indulatok keletkeznek. Nem nehéz itt felfedeznünk azt, hogy a primitív-szimpátia nem más, mint fikció, hisz arra kell csak gondolnunk, hogy azonos testi-lelki berendezkedésű egyedekről van szó, akikre a külső körülmények egyformán hatnak, és akik ezen hatások alatt azok ösztönzésére egyformán reagálnak, felelnek a helyzetre. Csupán az valószínű, hogy a hatásokra érzékenyebb egyed — itt mindig az ősemberről szólunk — gyorsabban reagál a külhatásra és a reakciója, mint az induktív áramfejlődés váltotta ki társából a hasonló reakciót.

A primitív-szimpátia társadalom-teremtő ereje kétélű fegyver — mondja McDougall — egyrészt megteremti az akcióközösséget, másrészt viszont az egyed megsemmisítésére törekszik. Hogyan teszi ezt? Gondoljunk csak arra, hogy az ősember egy ellenséges világban élt, ahol a fájdalom, a kín, a szerencsétlenségek — melyek rejtélyesek, kifürkészhetetlenek maradtak számára — a kedélyes, örömteli eseményeknél sokkalta nagyobb számban fordultak elő. A lelkileg még alig edzett embernek ebben a harcban feltétlenül el kellett volna buknia, a teher alatt össze kellett volna roskadnia, ha a Természet nem adta volna a nevetést, amely a felgyülemlett energiákat feloldja, azokat levezeti és a túlzottan megfeszített idegrendszernek enyhülést ad.

Sylvia Bliss (2) ezt az elméletet kiegészíti*. Szerinte az emberi fejlődés távolról sem érte el tökélyét, a társadalom elleni ösztönök — habár részben szublimáltuk őket — bennünk mégis annyira mélyen gyökereznek, hogy itt-ott kifelé törnek. Ezen kitörések elfojtására szolgál úgy az anyai: „ezt nem szabad“, mint az isteni kinyilatkoztatás: „ne“ kezdetű szabályai, törvényei. Egész életünk folyamán egyebet sem teszünk, mint

* Nem tudjuk mikor jelent meg először McDougall elmélete, de valószínű, hogy kb. egyidőben v. valamivel Sylvia Bliss munkája után. Számunkra ez nem lényeges, mi itt a két elmélet egybefogását keressük csupán.

ösztöneinket rejtegetjük, amelyek a legkülönbébb módon álcázva, mégis felszínre törekszenek. Tudatalatti énünk szörnyű zürzavara, kuszált erővilága minduntalan a felszín felé keresi a kiutat. A nevetés nem más, mint a társadalom által reánk erőszakolt gátlásnak hirtelen felemelése s így tudatalatti ki-elégülésünknek lélektani jele. A nevetés titkát a természethez való visszatérésben kell meglegnünk. A nevetés az elnyomott ösztönök közvetett kifejezésének szelepeül szolgál, ezért hatása felbecsülhetetlenül jó.

Itt keresi a nevetés okát Freud is, akinek munkája 10 évvel előbbi keletű Sylvia Bliss munkájánál.

Úgy McDougall, mint Freud-Bliss nézőpontja azon állításunkat erősíti meg, mely szerint a nevető magatartás egy alkalmazkodási mód, vagy az ő felfogásukban egy az egyén által igen könnyen kezelhető fegyver a társadalom elnyomó törekvésével szemben.

Hangsúlyoznunk kell azt a tényt, hogy a nevetés akkor következik be, amidőn a kellemetlen érzés, gátlás hirtelen feloldódik. Ez a pillanat pedig mindig a helyzeten való felülkerekedésünket jelzi, vagyis az ellenséges környezeten aratott diadalunkat fejezi ki.

Spencer óta minden szerző hangsúlyozza az energia-felesleg nagy szerepét a nevetésben. Ez az energia-felesleg, szerintük, a nevetésben vezetődik le. A felesleg érzete és az ezzel kapcsolatos szabadságérzet játékosztönünkre hat ki és a vele együtt járó nevetésben nyer levezetést. Maga McDougall is hajlik erre, nem is beszélve Dugasról, aki a nevetést a játékból próbálja levezetni, továbbá K. Groosról, aki a játékos harci ösztönöknek meg nem érdemelt szerepet juttat a nevetésben.

A tévedés nyilvánvalóan abból ered, hogy minden nevetésben egy-ugyanazon állapot kifejezését látják. Nem választják el következetesen az élv-nevetést a komikum nevetésétől. Az élv-nevetés valójában a felgyülemlett energia levezetéséből eredhet. Ez azonban csak egy lehetőség, hiszen az energia-felesleg megannyi más magatartásban is levezetődhet. Viszont a komikai nevetés Spencer szerint sem származik az energia-feleslegből. Az energiák — mondja Spencer —, amelyek a rendes érzelmi útakat feszültségben tartották, a komikai ellentét folytán hirtelen útát kell változtassanak, mert az addig bejárt idegpályák bezárulnak. Miután a kontraszt második tagja hangsúlyozottan kicsiny, a megnyíló ideg-pályák elégtelennek bizonyulnak az egész energia levezetésére.

Igy kerül az energia a szomszédos idegpályákra, a különböző izmok motorikus idegpályáira is, amelyek azután a nevetés jellegzetes diszharmonikus-mozgásos képét adják.

Amint látjuk, nem energia-feleslegről, hanem hirtelen fel-

szabadult energiáról van szó, amely egy bizonyos módon vezetődik le.

A hirtelen felszabadult energia levezetődése, a szinergikusan működő, könnyen mozgó izmok irányában, egy fontos velejáróval rendelkezik: öröm, élvezet fakad nyomában. Az élvezet részben testi, részben szellemi eredetű. Testi, amennyiben a nevetés vaso-dilatorikus, valamint légzési elváltozásai jó hatással vannak a szervezetre (Funktionslust). Szellemi, amennyiben ez a testi jóhatás lelki síkon győzelmet és sikert jelent. Ez a sikerérzet, amely egybe esik a nevetéssel, mint a nevetés oka is szerepel: nevetek, mert ez sikert, győzelmet jelent. Győzelmet a környezet (fizikai) felett s győzelmet való, vagy vélt ellenségem felett (társadalmi környezet), vagy pedig önmagam felett (legyőztem, megszabadultam a gátlástól).

Amikor a nevetés okáról, főleg lélektani okáról beszélünk, meg kell említenünk Freud elméletének azt a részét, ahol a felnőtt-én és gyermek-én kontrasztját, mint a nevetés okát, állítja be. Ahhoz, hogy ezt igaznak ismerjük el, el kellene fogadnunk a freudi tanok nagy részét, amelyből önként következnek az is, hogy elfogadjuk a gyermekkorba való visszatérési vágy tanát (regressziós vágy). Ez azonban már túl van szűkre szabott kereteinken és így csak utalunk erre a magyarázatra is a nevetetőnek ebből következő felosztását már idéztük), amely a nevetés egyes eseteinek magyarázatánál igen nagy szolgáltatokat tehet.

Von Wyss (20;7.) idézi Darwin azon megállapítását, amely szerint némely kifejező mozdulat nem vezethető vissza valamely alapfunkcióra, tehát ezek a mozdulatok egyéb célt, mint magát a kifejezést, nem szolgálnak. Ilyen lenne a nevetés, amely felhívó jellegű társadalmi jelenség, amely az örömet juttatja kifejezésre s azt közölni igyekszik.

A nélkül, hogy ezt magunkévá óhajtanók tenni, megemlítjük ezt a tant, hogy a nevetés közlő és felhívó jellegét ismét kiemeljük. Nézetünk szerint az érzelem közlése, legyen az akár saját győzelmünk okozta öröm, nem elegendő ok a nevetés magyarázatára.

B) Melyek a nevetés feltételei? Melyek azok a körülmények, amelyek a nevető és nevetető viszonyát úgy határozzák meg, hogy a kettő találkozása nevetést okozzon?

a) Elsősorban szükséges ehhez a társadalmi környezet, ténylegesen vagy lehetőlegesen (potenciálisan). Ezt láttuk már a nevetés biológiai megnyilvánulásánál is. A nevetés kifejező kellékei tehát feltétlenül számolnak a társadalommal, a csoporttal. De látszik ez más síkon is. Így pl. egy jó tréfát feltétlenül közölni akarunk, egy közlési kényszer van bennünk. Erre a tényre Dugas nyomán Freud mutat rá. Szerinte ennek

az a magyarázata, hogy a nevetés társainktól visszapattan és ez új ingert jelent az elmondó számára is, aki így ismét élvezheti a már „elhasznált” tréfát, számára tehát ez újabb élvezeti lehetőség.

A társaságnak nemcsak ilyen szerep jut a nevetésben. A nevetés, de főleg a kinevetés mindig számít az együtt-nevetőkre, valaki rovásán. Egy vita sokszor dől el azon, melyik fél tudja a hallgatóságot nevetés útján a maga oldalára vonni.

Nevetni egyedül nem lehet. Aki önmagában nevet, nevetéssé válik. Előfordul néha, hogy bár egyedül vagyunk, egy mulatságos könyv megneveltet bennünket, de ez csak azt jelenti, hogy társaság *ténylegesen* nincs jelen. *Lehetőlegesen* azonban jelen van.

A társaság a csoport, a nevetés egyik legjobb sztimulense. Így a legmulatságosabb élményeink az iskolából, katonaságból, vagy a csoportélet egyéb megnyilvánulásaiából származnak. A nevetés jelenségét az iskolai életben óhajtván tanulmányozni, ezt a tényt különösen meg kell jegyeznünk.

b) A társaság, a csoport egy többé-kevésbé állandó merev keret, amely a nevetést ugyan nagyban *elősegíti*, de azt *nem okozza*. Tehát elengedhetetlen, de nem elegendő kelléke a nevetésnek. Szükséges még, hogy maga a csoport vagy a csoportélet egy más következménye oly feszültséget teremtsen, amely érzelmi síkon a „kellemetlen” ismertető jeggel rendelkezze. Ha ez a kellemetlen érzés egy ellentét, kontraszt segítségével hirtelen elmúlik, ha győzedelmesen feszabadulunk a kényszer, a szorongás alól, úgy érzelmi síkon öröm lesz felismerhető, amely azután nevetésben jut kifejezésre. Ilyen feszültséget okoz minden olyan társadalmi viszony, amely *alá- és fölérendeltségi* állapottal jár. Ha ez az alá- vagy fölérendeltség *kényszer* folytán jön létre (hadsereg, hivatal, iskola), úgy a feszültség nagy, és ez a nevetés gyakori lehetőségét önmagában hordja. Általa ugyanis az alárendelt kiéli elnyomott énjének feltörtető tendenciáját és pótkielégülés formájában felettese fölé kerekedik. A fölérendelt pedig biztonsága tudatában keresi a nevetést, hogy fölénye még nagyobb bizonyossággal jusson érvényre. Mindkét fél tehát a nevetésben az élvezetet és az ennek nyomában járó kielégülést keresi.

Az öröm érzete és a nevető magatartás ilyen sorrendben való állandó jelentkezése, arra készítetett igen sok szerzőt, hogy a két jelenség között ok és okozati összefüggést lássanak. Az öröm, az élv ezen neveltető szerepe, különösen Freudnál kap viszonylagosan nagy jelentőséget. Az Entspannung valóban mindig örömet okoz. McDougall azonban úgy látja, hogy a James-Lange törvénye az, amely leginkább alkalmazható a nevetésre: először nevetünk és magát a nevetést élvez-

zük. A neveltető — mondja McDougall (11;15.), mindig olyasvalami, amely önmagában aligha volna élvezetes. Élvezetessé maga a nevetés teszi.

Ez az elgondolás igen megfontolandó első látásra, mélyebb vizsgálódás után viszont McDougallnak határozottan ellent kell mondanunk. Ugyanis, mint látni fogjuk, a neveltető sohasem talál egy teljesen semleges lelki- vagy hangulati állapotot. De nemcsak ennyit kell mondanunk. Utalnunk kell a neveltető összetételének antitétikus mivoltára, az egyidejű helyes-helytelen megjelenési alakjára, amely egyszerre a kellemes és kellemetlen hangulatfestő hatással bír. Minthogy a kontraszt mindig az énünk valóságos, képzelt (vagy azonosításunk folytán bekövetkezett) győzelmével, illetve felszabadulásával oldódik fel, kétségtelen, hogy az öröm van előbb s csak utána a nevetés.

Másrészt viszont nem tagadható az sem, hogy a nevetés egy fontos élv-forrás (*Lustquelle* v. *Funktionslust*). A kérdés tehát igen bonyolult.

Megoldását úgy képzeljük el, hogy az örömből fakadó nevetés élvezetet okoz, ez ismét örömet és újabb nevetést s így tovább. A nevetés ilyenképen gyengén kezdődik, mind erősödik s aztán lassan hanyatlik, míg mosolyba nem ful.

c) A nevetést előidéző okok között szerepel érzelmi vilá-gunk két sajátos képze: a rokonszenv és az ellenszenv.

A rokonszenv egy enyhe megnyilvánulása: az érdeklődés is, a nevetésnek kelléke. Az élvezet a nevetésben ugyanis nem érzelmi síkon jött létre. Az ellentét, vagy erősebb alakja, az ellentmondás egyszerű érzékelése nem elegendő, hisz akkor a tudomány művelőinek állandóan nevetniök kellene — írja Dugas (5;92.). Hogy az ellentmondás élvezetes legyen, szükséges, hogy az, oly tények, tárgyak vagy személyek között létesüljön, amelyek élő drámai érdeklődést kelthetnek az egyénben. Fontos, hogy a nevető lelkében jelenlevő szenvedélyek valamelyikével kapcsolatban legyenek.

A nevetés tárgya vagy szenvedő fele bizonyos fokig nekünk ellenszenves, vagy pedig hirtelen ellenszenvessé válik, holott mi rokonszenvesnek láttuk eddig. Így tehát ismét felfedezzük a neveltető bipoláris hatását, amely egyszerre érvényesül bennünk.

A rokonszenv érzésének van még egy másik szerepe is a nevetésnél. Még pedig az, hogy a nevelő emberek között kifejlődik a rokonszenv; a nevetők sorába való állás a valahová-tartozással jelent egyet, amit a nevetés ténye szentesít. Ez az oka annak, hogy sokszor a tömeggel együtt nevetünk, akkor is, ha közben annak szükségét nem érezzük, vagy hogyha magunkban lennénk, eszünkbe sem jutna nevetni.

A rokonszenv-ellenszenven kívül még egy érzelmi tényezővel kell számolnunk: az értékfelismerés, az érték-érzés tényezőjével. Csak azon tudok igazán nevetni, akit önmagammal legalább hasonértékűnek láttam, de most hirtelen elveszítette azt, amit ő benne értékeltem. Méltó ellenfelem melléfogásain nevetek, azokon viszont, akik mégcsak szóba sem jöhetnek, mint méltó ellenfelek, nem nevetek, hanem inkább sajnálkozom rajtuk (12;126.).

A rokonszenv és ellenszenv, valamint az értékvesztés érzelmében egy elem van jelen: az előre-nem-látott (imprévu). Ez az elem Dugas szerint (5;51.) hasonjelentésű, sőt szinte azonos az illogikus, a kontraszt és az abszurdum fogalmaival. Az előre-nem-látott valami, a nevetés 1. elősegítő (adjuvante), 2. szükséges (nécessaire) és 3. elegendő (suffisante) feltétele.

d) Előre-nem-látott jelenségek közé tartozik a nevetés egyik gyakori okozója és ingere, a *szokatlan*. A megszokottól való eltávolodás azonban csak abban az esetben gerjeszt nevetésre, ha a megszokottól lefelé távolodunk el, vagyis, ha a távolodás egyben csökkenést jelent. Ha a megszokottól felfelé távolodunk, úgy az semmiképpen sem okoz nevetést. Ha pl. a tanár az iskolai magyarázatába belezavarodik, úgy az nevetést okoz (lefele való távolodás), viszont nem okoz nevetést, ha egy rossz tanuló szokatlanul jól tudja a feladatot (távolodás felfele).

Nemcsak a *szokatlan*, hanem a megszokott is szerepelhet, mint a nevetés oka. A tanárok megszokott mozdulatain, szavain, változatlan élvezettel nevetnek a tanulók. Mint már említettük, itt a Bergson értelmében felfogott gépiesség folytán degradált emberrel van dolgunk.

e) Az előre-nem-látott értékcsökkenés, a rokonszenv és ellenszenv hirtelen felváltódása, melyek velejárója az élvezet és nevetés, tartalmilag megegyeznek annyiban, hogy a nevető mindig leleplezni-valót fedez fel váratlanul, leleplezni-valót, amit a nevetés tárgyának rovására és önmaga javára hasznosít. Ellenfelem gyengéi lelepleződtek, ő többé már nem értékes, nincs mit félnem tőle. Ez a nevetőnek a tudatalatti gondolatmenete. A lepel lehull, a félelem okozta gátlás megszűnik, az energia, amit a félelem lekötött, hirtelen felszabadul: a nevetés megszületik.

f) Természetesen itt már nem fontos az, — lélektanilag beszélvén —, hogy a leleplezett tény valóság-e, vagy csak látszat. Nem fontos az sem, hogy az így nyert felsőbbiségünk szilárd alapokon nyugvó realitás, vagy csak fikció, mellékes az a körülmény, hogy felettesünk a mi nevetésünk által értékében tényleg csökkent-e vagy sem. *Lényeges, hogy mi ezt így képzeljük*. Ha ezen a síkon kielégültünk, ha itt levezetődtek kon-

fliktusaink, úgy a nevetés a magáét megtette: célt ért. Tehát lényeges az, hogy: a nevetésben a főrugó a nevetni-akarási, megnyilvánulási tere pedig egyforma mértékben a valóság vagy a fantázia bő terepe.

3. A nevetés, mint intraindividuális lelki jelenség.

a) Melinand szerint a nevetés annak a különleges örömek kifejezése, amelyet akkor érez az ember, mikor felfedezi az észszerűt a képtelenben (absurde), (5;74.). Melinand meghatározása világosan kifejezésre juttatja, hogy a nevetés intraindividuális síkon nem más, mint egy affektív jelenség, az örömmérzet (az élvezet folytán keletkezett örömmérzet) kifejezése. Ugyanezt a következtetést vonhattuk le dolgozatunk első fejezetében is, ahol a nevetés biológiai és fiziológiai kérdését boncolgatván, az örömmérzetre bukkantunk. Dolgozatunk második fejezete ugyanerről győz meg bennünket. A degradálás, érzelmi síkon, mint saját felsőbbségünk okozta öröm jelenik meg. Dugas (5;76.) ugyanennek a gondolatnak ad kifejezést, amidőn hangsúlyozottan kijelenti: „a nevetés mindenek felett egy affektív jelenség; tehát nem az ellentmondásnak érzékelése, hanem ezen érzékelés által okozott érzelem; (a nevetés) a temperamentumnak eredeti reakciója, a képtelen, a balga stb. ellen.“ Pszichológiai szemszögből vizsgálva a tényeket, Dugas felgoása tökéletesen igazoltnak tekinthető. Mindaz, amit eddig elmondottunk, ezt a felfogást csak megerősítheti.

Tehát a nevetés az egyén szempontjából egy érzelmi állapot. Mit értünk érzelem alatt? Érzelem mindaz az *állásfoglalásunk*, vagy *értékelésünk*, amelyet a külső vagy belső történésekkel szemben felállítunk (20;1.). Megjegyzendő számunkra az értékelés és az állásfoglalás fogalmainak jelenléte, különösen azért, mert fejtegetéseink során már mindkettővel találkoztunk. Áll ez különösképen az értékelés fogalmára, amely a neveltetőnél oly nagy szerepet játszik.

A fájdalom és öröm, szeretet és gyűlölet, félelem és reménység első és közvetlen kifejezései lelki életünknek. Ezek adnak tartalmat és gazdagságot lelkiéletünknek, ezek magatartásunkra és akaratusunkra a legnagyobb befolyást gyakorolják. (i. m. i. h.).

A továbbiak során W. von Wyss az érzelmek beosztását közli M. Scheler és Kurt Schneider alapján. Scheler 3 csoportot állít fel: a) érzéki érzelmek; b) vitális vagy életérzelmek és c) lelki érzelmek (Seelische Gefühle). Míg az első 2 csoport kizárólag az érzékszervek működésére vonatkozik, az utóbbi szintén erre vonatkozik ugyan, ezúttal azonban a szervezetet, mint egy individuális vagy társadalmi személyt tekinti.

Kurt Schneider ezen harmadik csoportot 3 részben taglalja. És pedig: 1. állapot-érzelme (Zustandsgefühl), ide tartozik az öröm — szomorúság, félelem-megelégedés stb.; 2. az önértékelés érzelmei (Selbstwertgefühl) mint pl. a hiúság, büszkélkedés stb. és végül 3. a külvilággal szemben tanúsított érzelm (Fremdweltsgefühl), mint pl. szeretet-gyűlölet stb. Ha a nevetést, mint érzelmi jelenséget vizsgáljuk, úgy azt látjuk, hogy a Schneider által felállított mindhárom érzelmi csoportban szerepelnek olyan elemek, amelyek a nevetés alapjánál is jelen vannak. A nevető ember lelkiállapota ép úgy jellemezhető az egyik szakasszal, mint a többivel. Ami végeredményben nem más, mint az, hogy a nevetés, vagyis a nevető állapot hangsúlyozottan *érzelmi állapot*.

Érzelmeink összjátéka adja azt a lelki állapotot, amit hangulatnak nevezünk. Várkonyi Hildebrand professzor két fajta hangulatot különböztet meg: az egyik *alaphangulatunk*, amely velünk született, konsztans és életünk során alig megváltozva, mint érzelmeink, indulataink utórezgése. Az alaphangulat egyenes arányban áll lelki energia-töltésünkkel, ami egy lélektani végső fogalom. Lelki energia-töltésünk határozza meg alaphangulatunkat, nevezetesen azt, hogy emelkedett, sülyedt vagy pedig e két véglet között egy viszonylagosan semleges ponton áll.

Miért fontos ez a nevetés szempontjából? Azért, mert az alaphangulat ismerete adja meg azt a kulcsot, amelynek segítségével az egyénbe hatolunk és reakcióját a nevetetővel szemben könnyen megismerhetjük. A nevetés függ alaphangulatunktól és a pillanatnyi hangulattól. Az emelkedett alaphangulatú ember könnyen nevet, a nevetés örömeinek szívesen adja át magát, egy gyengébb erejű nevetető is elegendő számára ahhoz, hogy a nevetést kiváltsa. Erősebb lesz a hatás akkor, ha a pillanatnyi hangulat is emelkedett, ebben az esetben az eufóriás állapot könnyen jön létre. Viszont némileg nehezebb a helyzet akkor, ha az emelkedett alaphangulatra egy ellentétes tonalitású gyengébb pillanatnyi hangulat helyezkedik el. Szándékosan mondtuk, hogy „gyengébb“ ellentétes hangulat, pl. enyhe bosszúság vagy letörtség. Mert ha az ellentétes hangulat erős, úgy a nevetető feltétlen sikeres hatásra számíthat. Gondoljuk csak meg, a nevetés ösztönös valami, állandóan keressük az alkalmakat a nevetésre, természetes hát, hogy egy emelkedett alaphangulatú ember, akiben az eufóriára való törekvés túlteng, mily hatványozott mértékben igyekszik szabdaulni nevetés útján a nyomasztó hangulattól. Példát találunk rá bőven. Magunk is tapasztaltuk egyszer, nem kis csodálkozásunkra, hogy egy nagyműveltségű és közmegebecsülés-

nek örvendő egyén, aki állandó jókedélyéről és humoráról volt nevezetes, nagyon szeretett bátyjának tragikus elhunytá alkalmával a nála részvétlátogatásra megjelenteket tréfákkal traktálta. Ez az az ember, akit alaphangulata egy pillanatra sem engedett nyugodni és a legelemibb társadalmi konvenciót, a gyászhangulatot sem tűrte meg önmagában, habár tettei elárulták, hogy nagyon fáj neki testvérének elvesztése. Az emelkedett hangulat egyik következménye az élettel szemben való pozitív beállítódás. Az emelkedett hangulatú ember az életet fényoldalairól tekinti inkább, és az értékek világának a nem-értékek világával való összehasonlítása, mindig pozitív eredményt ad nála. Ez az embertípus alkalmas a nagy-humor höffdingi értelemben való átélésére.

Amit az emelkedett hangulatról mondtunk, annak fordítottja áll a süllyedt (depressziós) hangulatú egyénekre. A szerencsésebb természet persze az emelkedett hangulatú egyén. Az emberi élet első szakaszában (ifjúkor, gyermekkor) általában gyakori jelenség az emelkedett hangulat. Ezért ebben a korban jóval többet észlelhető a nevetés, mint az élet bármely más szakaszában. Von Wyss így írja le a jól hangolt embert: „ha szerencsés temperamentumról, napsugaras beállítódásról (sonniger Veranlagung) beszélünk, úgy egy olyan, a pszichofizikai alkatban gyökerező jelleget értünk alatta, amelyet úgy kell felfognunk, mint a lelki működés tökéletes rendszerességének (Regulation) a kifejezését. Ezek az egyének különösen alkalmasak örömek átélésére.”

E. Wexberg (19;227.) azt hangsúlyozza, hogy az érzelmi visszahatás ereje nincs egyenes arányban az azt kiváltó ingerrel. Ez a tény arra kényszerít bennünket — írja Wexberg —, hogy a reagálónak a személyiségét erősen fontosnak lássuk és mint ilyet vegyük tekintetbe. Wexbergnek ezt a megállapítását, nem is vonatkoztatjuk másra, mint az alaphangulatra. Egy további megállapítása azonban már pusztán a pillanatnyi hangulatra vonatkoztatandó (i. h.); „egy és ugyanazon személy különböző időben különböző módon fog felelni ugyanazon ingerre, ami arról győz meg bennünket, miszerint szó sem lehet a reakciót tanúsító egyén tiszta passzivitásáról.”

Neveléslelektani szempontból nézve a nevetést, teljesen felesleges ennek a fontosságát hangsúlyozni. A pillanatnyi hangulat ott játszik főszerepet, ahol erős a vágyunk, hogy a nagy feszültségből feloldódjunk, és ezen törekvésünk nevetés útján igyekszik célt érni. Tudjuk milyen szívesen neveltünk egy tornaórán, különösen, ha az egy nehéz óra után szerepelt a tanrendben. De nemcsak az iskolában van ez így. Dugas felhossa több megfigyelő feljegyzése alapján, hogy az 1870-es há-

borúban a németek Párizs ostromának idején a legcsekélyebb okra is képesek voltak nagy nevetésben kitörni.

A „fou rire“ is a pillanatnyi helyzet által alkotott állapotból fakad. Iskolások, gyermekek, de bárki, akinek erején felüli megerőltető szerepet kell betöltenie, könnyen robban ki erős nevetésben. Nem jelent ez mást, mint azt, hogy nem beszélhetünk pl. a fou rire tiszteletlenségéről. Legalábbis nem nyilváníthatjuk azt akaratos tiszteletlenségnek. A nevetés akaraton kívül, sőt akaratonk ellenére vesz erőt rajtunk s így gyakran hágja át a máskülönbén feltétlen tiszteletben tartott szabályokat. A pillanatnyi játékos-pajkosnak nevezett hangulatunkban sokminden, máskülönbén közömbös tárgy, helyzet, vagy személy, nevetségessé válik, azért, mert úgy vagyunk beállítva, hogy neveltetőt lássunk ott is, ahol valójában nincs. Ilyen állapotba sodorhat a félrészegség is, amikor a félrészeg egyén tréfásan „beleköti“ mindenkibe és mindenben nevet.

Az alaphangulat a nevetésre való beállítódást határozza meg, míg a pillanatnyi hangulat a nevetést aktualizálja. A pillanat és az előzmény olyan összefogó együtthatót ad, amely a nevetés érzelmi alapjait szabályozza.

b) Az előbbieken a nevetés intraindividuális megnyilvánulásait kutatva, a nevetés hangulati előzményeiről szoltunk. Következő gondolatmenetünkben vizsgálat tárgyává tesszük a nevetésnek az egyénre gyakorolt hatását, vagyis a nevetés közbeni és az azt követő hangulatot, s igyekszünk megvilágitani, mily mértékben van a nevetésnek érzelmi-hangulati kifejező ereje.

Azok az érzelmek, amelyeket a nevetés jelensége felszínre hoz, egy közös jellemzővel rendelkeznek és pedig: a legkisebb nyomot hagyják, lelkiéletünk felszínén mozognak. Amilyen gyorsan keletkeznek ezek az érzelmek s az általuk előidézett eufóriás hangulat, ép oly nyomtalanul tűnnek el a hangulattal együtt. Ez a tény azonban csak akkor áll, ha mi nevetünk. Mert, ha mi vagyunk azok, akiket kinevetnek, úgy a hangulat és a kellemetlen érzések csoportja, amely azt kíséri, erősen tapad meg bennünk s néha sohasem tűnik el tökéletesen. Nem ritka az sem, hogy sok minden értéktől, vagy hivatástól csömörödik meg az ember, csupán azért, mert azon a bizonyos téren egyszer kinevelték. Amint a nevetés, felülkerekedést, győzelmet, sikert jelent, ép úgy a kinevetettség ténye azonos a legyőzetéssel, kudarcral, sikertelenséggel.

Láttuk a neveltető elemzésekor, hogy ott, ahol a kontrasztba állított két tény, a helyes és a helytelen jegyével egyszerre kell számolnunk, ott a nevetés kitör belőlünk. Itt kell megemlítenünk ezt azért, hogy a nevetés lélektani lefolyását vizsgálva időben körülhatárolhassuk a tényeket. A ne-

vetés és az ezzel kapcsolatos hangulat mindaddig tart, amíg értelmünk megállapodik és az inger helyességét vagy helytelenségét eldönti. Ezt úgy Dugas (5;112.), mint Bergson (1;98.) határozottan állítják.

Most pedig rátérünk azokra az érzelmekre, amelyek nevetés közben fontosabb szerepet játszanak. Első az általános örömrészlet, pontosabban a gyönyör, a fizikai gyönyör érzete, amely tisztán csak az alsóbb komikum által jut felszínre. Ilyen pl. a testi szenvedések (való vagy képzelt) látványa által okozott öröm (pl. a rómaiak cirkusza vagy napjaink burleszk filmjei). Továbbá a nevetés mechanizmusának működése közben beálló Funktionslust, amelyről már Freud elméletének ismeretése során megemlékeztünk.

Ugyancsak szoltunk már több ízben a felsőbbbségi érzetről, amely *hirtelen* áll be. Erre először Hobbs mutatott rá és azt állította, hogy a nevetés nem egyéb, mint énünk egy hirtelen diadala (sudden glory). Tovább menve, énünk egy hirtelen jóleső diadalérzetéről kell beszélnünk, amely a csodálkozás érzetével, meglepőleg hat ránk. (Darwin is kimutatja, hogy a nevetés arcjátéka sokban emlékeztet a csodálkozás alkalmával észlelt elváltozásokra). Valójában a nevetés pillanatában határozottan a csodálkozáshoz igen hasonló valamit érzünk.

Felsőbbségünk érzete igen kényes fogalom, amelynek megvilágítása termékeny lehet a nevelő számára. Mindenek előtt a felsőbbbség érzete természetesen nem azonos, sőt csak igen ritkán esik egybe a valóságos felsőbbbséggel. Ellenkezőleg azt mondhatnók, hogy inkább az alacsonyabbértékűség érzete faksztja többnyire a „felsőbbbséget“. A nevetés ilyen esetben (s a legtöbb esetben erről van szó) a tiszteltnek egy közvetett megnyilvánulása, elárulja, hogy tiszteltük az illető embert, helyzetet, intézményt, hogy eddig sokra *értékeltük*, de most számunkra jóleső érzés, hogy ezt degradálva látjuk, hogy azon mi felülkerekedhattunk.

A feszültség gyakran keresi feloldódását a nevetésben. Sokan azt következtetnék ebből, hogy ismét az öröm fogalmával van dolguk, tehát az öröm mozzanata az, amely a nevetést előidézte. A pusztá öröm, mint nevetést előidéző ok, sok szerzőnél található. Különösen azok vetették rá magukat erre az eszmére, akik a nevetést a játékból származtatják, vagy egyszerűen a szabadság-érzet megnyilvánulásának tekintik. Bár kétségtelen, hogy a nevetés pillanatában a nevető ember tudatában az örömrészlet is fellelhető, az összefüggést ok és okozati természetűnek tekinteni még sem szabad. Két parallel jelenséggel állunk szemben. Egyrészt az alaphangulat és pillanatnyi hangulat szerencsés összjátékából fakadó eufóriára alkalmas állapotot találunk, amely a degradáló kontrst folytán be-

álló energia-felesleget a locus minoris resistentiae-re, az izomzat könnyen és szinergikusan működő részeibe vezeti le. Másrészt ez a működés Funktionslustot eredményez (fiziológias tényező), lelki síkon pedig felsőbbbségünk újrafelismerését okozza (pszihés tényező). Ezt alaposan átgondolva érthető, hogy a nevetés mechanizmusa már működésben van, amikor az örömerzet megjelenik. Nem vitatható, hogy mindez a másodpercnek egy nem érzékelhető töredéke alatt következik be, tehát elemezni csupán logikai úton lehet. Viszont, ha ezt felismertük, úgy feleslegesnek tűnik az a kérdés: vajon az öröm előzi meg a nevetést (tehát az a nevetés oka), vagy pedig a nevetés okozza az örömet (mint pl. McDougall tartja). Párhuzamos jelenségekről van szó, tehát nem ok és okozati összefüggésről. Maga McDougall is részben igazolni látszik ezt a tételünket, midőn bebizonyítja, hogy a nevetést előidéző okok között (nevetető) olyanok is vannak, amelyek nem mindig kellemesek (i. h.), szerinte azonban ennek csak az a következménye, hogy az örömet a nevetés okozza.

Elismerjük tehát, hogy az örömerzet, a tudatban jelen van a nevetés pillanatában, ez azonban csak másodlagos jelenség, amely színezi az amugyis emelkedett vagy eufória felé törekvő hangulatunkat.

Van egy másik érzés is, amely a nevetésnek néha velejárója. Ez a *zavartság*, vagy szégyenérzet. Ha valamit nem tudunk, amit tudnunk kellene, ha valami rejténivalót követünk el, amiért szégyenkeznünk kell, úgy ezen érzeteinket a nevetés leple alá rejtjük el s a valódi depressziós hangulatot inadequat módon reagáljuk le. Ez persze már nem is tartozik szorosan a nevetéshez, de annál fontosabb a nevelő számára, hiszen az iskolában a nem-tudást gyakran mosolygó arccal leplezi a tanuló s társának nem tudására harsány nevetéssel felel. Mindkét esetben a nevetés a tanuló zavartságát tanúsítja, tudatlanságát álcázza oly módon, hogy a biztonság-érzetnek megfelelő érzelmi kifejezöt (nevetés) használja a tanár felrevezetésére.

Magunk is állást foglaltunk az öröm és a nevetés kérdésében és a két jelenség párhuzamossága mellett állapodtunk meg. Nem oksági, hanem egyidejűségi viszonyt fedeztünk fel. Az öröm elemzése a nevetésben nem túlzottan nehéz feladat. Visszavezethető az — mint már több ízben rámutattunk — a Funktionslustra, továbbá (az ezzel majdnem azonos) a nevetési ösztön kielégítésére; visszavezethető pszihés okokra (sudden glory), de egyes szerzők szerint energetikai okokra is visszavezethető: nevezetesen energia megtakarításra (Aufwandsparung). Ha egy gondolatsort nem kell végiggondolnunk, ha az elvárt esemény helyett egy másik váratlan fordulat kö-

vetkezik be, úgy az elvárt eseményre előirányzott energia-mennyiség egy része feleslegessé válik. Ez annál is érthetőbb, mert a kontraszt második tényezője mindig kevesebb energiát használ fel. Ez az energia-többlet — mondja Freud — hozzá mozgásba a „Lustmechanizmus“-t. Úgy a komikum, mint az élc és a humor onnan nyeri élvezet-forrását, hogy mindhárom metódust képez arra, mily módon lehet a lelki működésekből élvezetet nyerni (8;269.).

Ha a neveltető inger előidézett, akkor az eufóriás hangulat a nevetés pillanatában növekszik. Konkrétan, ha csipkelődő vagy egyenesen támadó szándékkal teszünk valakit nevetség tárgyává, úgy a sikert erősebb nevetés kíséri. Ez a nevetés, az örömrzetet tetemesen növeli.

Mindaz, amit dolgozatunk ezen pontjában mondtunk, kizárólag a nevetés pillanatában jelenlevő hangulatra vonatkozik. A nevetés lefolyására vonatkozó megállapításunkat, amely szerint az örömrzet a nevetést megelőzi, a nevetés nyomában ismét az örömrzés következik stb., most úgy módosítjuk: *az emelkedett hangulat a nevetést megelőzi, a nevetéssel egyidejűleg örömrzet jelenik meg a tudatban, amely viszont a nevető állapot továbbtartását eredményezi.*

A nevetés lényegében affektív alapokon nyugszik, bár fontos szerepet játszanak benne az intellektuális elemek is. Mégis megjelenése egy érzelmi állapot jelenlétének árulója, tehát a nevetés egy érzelmi indulati kifejező. A darwini „emotional expression“ tanától azonban jóval eltávolodtunk, mihelyt döntőnek ismertük el Wexberg tételét, amely szerint az érzelem s annak kifejezése egymással arányban nem állanak.

A nevetéssel kapcsolatos hangulat vizsgálatainak során eljutottunk az utolsó állomáshoz: a nevetés után közvetlenül beálló hangulat elemzéséhez.

A tényekből kiindulva azt észleljük, hogy miután „jól ki-nevettünk magunkat“ megkönnyebbültünk, feszültségünk enged, egy semleges nyugalmi állapot következik be. Ez az energia levezetődésének, illetőleg nivellálódásának tulajdonítható. Ez a feszültség-enyhülés (détente) lelki síkon felsőbb-ségünk érzetének velejárója. Valójában a nevetés nem azt jelenti, hogy megoldottuk az energia levezetésének nehézségeit, hanem azt, hogy úgy érezzük, felülkerekedtünk a helyzeten, énünk értéke szubjektíve gyarapodott. Ha a nevetés csupán a kielégültségnek volna a kifejezője, úgy minden sikerérzet velejárójának kellene lennie, ami azonban nem áll. A sikerérzet, a kielégültség kifejezője a mosoly. A megelégedett, a boldog ember mosolyog és nem nevet.

A nevetést ebből a szempontból kíséreljük megmagyarázni. A kontraszt érzékelésének következtében a helyzet urának

önmagamat tekintem. Teszem ezt akkor, ha valóságos felülkerekedésről van szó, vagy ha csak képzeletben kerekedtem felül. Pl., ha egy ügyes visszavágásnak vagyok tanúja, (akár a színház nézőterén is) nevetek és nevetésemnek az az oka, hogy azonosítom magam azzal az ügyesebbik féllel, aki a párbeszédben felülkerekedik. Az a megfogalmazatlan valami, ami agyamon átfut így hangzana: „X. ügyesebb, mint Y., tehát felülkerekedett. Én is ügyesebb vagyok (vagy adott helyzetben lehetnék), mint Y., tehát X. győzelme valójában az én győzelmem is“.

A nevetés felsőbbbségi érzetünkéből ered s akkor jelenik meg, midőn az ellenfél már bizonyosan letörött. Számára már nincs helye a tiszteletnek vagy a félelemnek, sőt a részvétnek sem. Győzelmemmel a magam félelmét győztem le, (Ez Aristoteles egyik legfontosabb felismerése).

Figyelemreméltó, hogy az ismeretlentől való félelem, milyen nagy szerepet játszik a nevetésben. Abban a pillanatban, hogy felismertem az idegenben, a szokatlanban az ártalmatlanságot, az azonnal nevetségessé, neveltetővé válik. A nevetés és a félelem gyakran ok és okozati összefüggésben jelennek meg oly módon, hogy a jelenség tisztán is észlelhető. Így Sully (17;184 kk.) leírja, hogy a kis R. játékaik gyakran fejezték ki a félelmen való *mulatságos* felülkerekedést. Pl., ha játék közben nagybátyja megijesztette, úgy a kislány visítózva nevetett és azonnal menekülni kezdett. Sully a primitív törzsek megfigyelői által leírt adatokból is hasonló jelenség-csoportot mutatott ki.

Gyakran hangoztatják, hogy a félvad törzsek szemében a fehér ember igen mulatságos. Kételkedünk abban nagyon, hogy az a fehér ember, aki állandóan lövöldözne a félvadakra, valóban neveltető hatást gyakorolna rájuk.

Ha az ismeretlen-félelmetesben felismertük az ártalmatlanságot (kontraszt), ez örömet jelent, és egyben azt is, hogy a támadásra vagy védekezésre szánt energia feleslegessé vált, tehát nevetés útján érzelmileg is felülkerekedünk. Ezzel a felülkerekedéssel a nyugalmi állapot beáll, az érzelmi semlegesség bekövetkezett. *A nevetés utáni pillanatban tehát hangulatunk a csúcsponttól és a mélyponttól egyaránt távol van: semlegessé vált.*

Mit fejez ki a nevetés? A nevetés egy olyan emóció, — írja Dugas (5;83 k.) —, amely az egész fizikai és lelki lényünket érinti. Kifejezője az egészségnek, úgy szellemi és erkölcsi mint testi vonatkozásban.

Ha jól nevetünk, úgy a testi egészség birtokában vagyunk, de józanul működik szellemünk is, hiszen felismerjük a kon-

trasztot, a lehetetlent és az abszurdot. Végül erkölcsi éniünk is szerepet nyer, ha az alacsonyít, az ocsmányt kirekesztettük a tiszteletreméltó dolgok birodalmából. Dugas szerint (5;12 kk.) a nevetés a következőket fejezheti ki: 1. állati örömök (ide tartozik a gyermek „oknélküli“ nevetése); 2. szellemi örömök (joie intellectuelle), amelybe a neveltető minden alakja beleértendő; 3. fizikai fájdalmak (pl. hemiplégiás esetek); végül 4. lelki-erkölcsi fájdalmak. Ez utóbbit gyakran láthatjuk színpadon színészi játékokban tolmácsolva.

Nem kell azonban megfedkezniünk arról, hogy a nevetés egyben szimpátia-tüntetés is. A lázadóval gyakran tudatalatt azonosítjuk magunkat s egyesülünk lélekben a rendbontóval, aki elég bátor volt szembeszállani azzal, amit gátlásaink megátadni tiltanak. Nevetésünk azonban felsőbbrendű-éniünk győzelmét jelenti a másik oldalon, s így az egyensúly helyreáll.

c) Mi a nevetés célja? Erre a kérdésre részben megadtuk a választ ott, ahol a nevetés élettani hasznát tárgyaltuk. A felelet másik részét a neveltető inger elemzésénél találhatjuk meg.

E helyen arra kell rámutatnunk, hogy a nevetés célja, fejlődésének során, nagy változásokon ment keresztül. Ugyanazt az utat teszi meg, amit többi ösztöneink: a szociálizálódás folyamán eredeti jelentésétől sokban eltér. Ez az eltérés nemcsak a neveltető inger eredeti brutalitásától való eltávolodást jelenti, hanem jelenti egyben az értékvilághoz való kapcsolódását is, vagyis azt, hogy szervesen beilleszkedik a csoport életfelfogásába. Nevetni annyit jelent, mint a társadalommal fennálló kapcsolatokat kimélyíteni. Ha nevetek, azonosítom magam csoportommal, a közös értékvilághoz alkalmazkodom, vagyis egy bizonyos csoporthoz hozzátartozom, sőt, mint egyenlő tag a csoportba beilleszkedem. Egyéni síkon tehát túl az élettani alkalmazkodáson a nevetés egyik fontos tényezője lesz az integrálódottságnak. Az integrálódott egyén nevet: kineveti a nem-integráltat. Ez a kinevetés pedig a kinevetett leleplezését jelenti. Alkalmatlansági bizonyítvány a társadalom részéről, amely bizonyítványnak kiállítása mindig egybeesik egy tudatalatti gátlás leomlásával. Nevezetesen az alkalmazkodni akaróval azonosítván magamat, elnyomott törekvéseimet ily módon kiélem, ugyanakkor felsőbb-énemet kielégítve megbélyegzem azokat a kirekesztés, a legyőzés jele, a nevetés által.

Ezekkel a gondolatokkal már át is tértünk egy másik kérdésre: a nevetés interindividuális megnyilvánulásának vizsgálatára.

Mielőtt azonban erre a kérdésre térnénk, meg kell említenünk azt, hogy a nevetés egyik *célja* szellemi erőinknek gyakorlása, ami az ember egyik legnagyobb élvezete (16;216.). Ez

persze felsőbbségünk fitogtatása önmagunk és a külvilág előtt, azonban egy külön megjelenési formája ennek a jelenségnek. Tanárok, nevelők gyakran találkozunk ezzel, különösen a serdülő korban, amikor a kibontakozó szellemiség a kontrasztokat keresi, hogy azokon erősödő bíráló erejét próbálgathassa. Az a tanár vagy nevelő, aki ilyen korszakban levő gyermek előtt áll s ezt nem veszi figyelembe, könnyen nevetségessé válik.

3. A nevetés, mint interindividuális jelenség.

Dolgozatunk felépítésében arra törekedtünk, hogy tanulmányozás céljából a jelenségeket lehetőleg elkülönítsük még akkor is, ha ez néhol nehézségekbe ütköznék. Bármennyire következtetések szerettünk volna lenni, ezt mégsem tehetjük meg teljesen, mert a jelenségek annyira egybolvadnak, hogy az erőszakosabb elvonás már egyenesen megfosztotta volna azokat a tanulmányozás lehetőségétől. Így a nevetés fenomenológiája is adalékokat szolgáltatott a nevetés társadalmi szempontból való tanulmányozásához, amennyiben előttünk nyilvánvalóvá vált, hogy a nevetés fonációs és arcmimikai megnyilatkozásaiban oly közlő erő felett rendelkezik, amely szükségkép a társadalomnak szól. A nevetés ragályossága is elárulja csoportjelenségi mivoltát.

A neveltető inger elemzése is támpontokat ad számunkra, hiszen nyilvánvaló, hogy a neveltető nem áll önmagában, hanem van egy hordozója, amely mindig és minden körülmény között, közvetve vagy közvetlenül: embertársunk. Az pedig, hogy az értékvilág erősen rányomja bélyegét a neveltetőre, arra utal, hogy a nevetés a társadalmi osztályok fejlődésével is szoros kapcsolatban áll.

A nevetés lélektani tárgyalása végül világosan mutatja, hogy mennyire lehetetlen csupán egy jelenséget vizsgálnunk. A felülkerekedés állandó hangsúlyozása világít rá a legjobban, hogy a nevetés polivalenciája itt hogyan is érvényesül. A felülkerekedésnek van egy szubjektív oldala (győzelem, — sikerérzet), de van egy objektív oldala: a győző és a legyőzött viszonya a társadalmi keretben, amely a nevetés interindividuális jellegét erősen kiemeli.

Mindez igen természetes s annak az igazságnak a bizonyítéka, hogy nincs ember a társadalmon kívül és hogy az egyén és társadalma kölcsönös egymásrahatása minden megnyilvánulásnál érezhető.

A nevetést óvatosan interindividuális jelenségnek neveztük és nem társadalminak. Tettük ezt azért, mert nem tudjuk eldönteni, hogy valóban társadalmi jelenség-e, vagy sem? Még

a fiziológiai elváltozások is a társadalmi jelleg ténye mellett szólnának, ha nem lenne annyira világos, hogy itt egy társadalmi hatás által bekövetkezett alkalmazkodó magatartás esete is fennforoghat.

Ha valóban társadalmi jelenség volna, úgy bizonyos morális következményeket vonna maga után. Ez azonban nem áll még akkor sem, ha elismerjük, hogy a nevetésnek erős kapcsolatai vannak a nevetők csoportjának értékvilágával. Ha a nevetés morális jelenség lenne, úgy — írja nagyon helyesen Dugas (5;143 k.) — a vétektől való félelem (*crainte du vice*) azonos lenne a kinevetéstől való félelemmel. Ez pedig sohasem esik egybe.

Gondoljunk csak az iskolára: az iskolai csínyek jóérzésű ellenzőit társaik nevetségesnek tartják. Ez mindennél jobban bizonyítja, hogy mennyire amorális — sőt Dugas még hozzáteszi: asszociális — jelenség a nevetés. A nevetés csak egy epifenomenon egy szimptomája az erénynek vagy hibának, a nélkül, hogy maga akár hiba, akár erény lenne. (i. m. i. h.).

A nevetés jelenségének polivalenciájára mi sem jellemzőbb, mint az, hogy egyben csoportképző és csoportbontó erő felett rendelkezik. Jelenti egyben a közösséghez való szoros kapcsolódást (v. ö. integrálódás) és a közösségtől való elfordulást (antipátia). Itt is Dugas (5;49) munkáját idézzük: „tehát a nevetés egy bonyolult érzület, amely szimpátiából és antipátiából tevődik össze. Az az élvezet, amely mindannyiszor felbukkan, ha egy enyhe konfliktust észlelünk több személy között, vagy ha rajtakapunk valakit egy enyhébb tökéletlenségen (ellenszenvi megnyilvánulás) vagyis egy olyan cselekmény (acte), amelynek folytán elkülönülünk; viszont ugyanakkor rokonszenvi tünet is, hiszen rendszerint többen nevetünk egyszerre valamin. Mindenképen egy csoportjelenség (*phénomène de sociabilité*), természeténél fogva, de nem szerepénél fogva, amelyet akarva nem akarva, a társadalom életében betölt.”

Ez az idézet világosan kimondja, hogy a nevetés társadalmi szerepe, vagyis „erkölcsjavító” ténykedése csupán akcidencia, nem lényegbevágó és elsőrendű jelenség. A felismerés a nevetés amorális lényegének elfogadásával, valamint a nevetés ösztönszerű és tudatalatti működésének megismerésével egyetemben komoly mértékben járul hozzá ahhoz az ítélethez, amelyet egy megfontolt nevelő a nevetés elbírálásánál kimond majd. Tisztán a nyomaték kedvéért mutattunk itt rá erre a tényre, dolgozatunk második részében ezzel is lesz alkalmunk bővebben foglalkozni.

Feltevésünk helyességét, — mely szerint a nevetés nem társadalmi, hanem interindividuális jelenség, — mi sem igazolja jobban, mint a „kinevetés” néven ismert nevető jelenség.

Ennek analitikai beállítását Feldmann Sándor írja le (7;534 kk.). Szerinte a kinevetés tulajdonképpen egy konfliktus megoldása. A megoldás, a döntés, a felsőbbrendű-én javára történik és ez által leleplezi az alsóbbrendű-én (ösvalami) törekvéseit. Az alacsonyabbrendű-én irányában oldódik meg a konfliktus. Ezért kárpótlás jár. A kárpótlás a kinevetés, amely élvjutalom (Lustprämie) azért az elmaradt nevetésért, amely az azonosítás folyamán bekövetkezett szimpátia szüleménye lett volna.

Nem bíráljuk részletekben ezt a tanulmányt, amelynek konklúziói erőltetettnek tűnnek, sőt mondhatnánk, néhol zavarosak. De ki kell emelnünk azt, hogy a nevetést magát interindividuális jelenséggként kezeli, bár a látszat szerint nagyonis a társadalmi valóságban gyökerezik.

A nevetés nem társadalmi jelenség még akkor sem, midőn egy egész társadalom nevet. Boris Sidis (16;58) azt tartja, hogy a „kifigurázáshoz“ elsősorban az szükséges, hogy maga a hallgatóság nevetni akarjon. Ez rendszerint nagy társadalmi átalakulások előjeleként tekinthető. Ilyen korszakban nagy a hajlandóság az intézmények, eszmények kinevetésére. Példának a francia enciklopédistákat, de különösen Voltairt hozza fel, akinek maró gúnyja csupán azért hatott, mert a talaj amúgyis erősen alá volt aknázva. Szamoszatai Lukiánost is példának használhatjuk fel, aki dialógusainak hatalmas sikerét akkor aratta, amidőn a görög nép isteneitől már nagyon is elfordult. Ez azt bizonyítja, hogy a nevetést nem a csoport vagy a társadalom maga teremti meg, hanem a nevetés a csoportjelenségek velejárója.

Boris Sidis (16;21) a nevetés társadalmi gyökereit kutatva megállapítja, hogy a nagy változások előtt az egyének „fizetnek“ a társadalomnak azzal, hogy az elnyomó intézményeket nevetség tárgyává teszik. Ez az a pillanat, amikor a társadalom a saját fegyverétől vérzik. Az egyének ilyenkor a nevetés fegyverével próbálják a társadalmat gyógyítani.

A fentiekre támaszkodva bebizonyítottunk véljük, hogy a nevetés egy *csoportban* felmerülő *egyéni* jelenség, amelyet a csoport jelenléte csupán katalizátorként elősegít, de azt elő nem idézi. Más szóval interindividuális és nem tisztán szociális jelenség. Von Wyss (20;14) is alátámasztja állításunkat, midőn a nevetés és sírás kifejező erejét és jelentését tárgyalja. A sírás szintúgy, mint a nevetés, az embernek önmagához való jelbeszéde, amely egyben társaihoz is szól. A nevetés és a sírás, mint általános kifejező megnyilvánulások, a hozzájuk kötött érzelmek megerősítéséhez is hozzájárulnak.

A nevetés polivalenciájával kapcsolatban említettük, hogy a nevetés egyszerre csoportképző és csoportbontó jelenség. A

nevetők, csoportot (felszínes és könnyen szétbomló csoportot) alkotnak, amelyből a nevetető hordozóját, a kinevetett személyt, mintegy kizárják, kiközösítik. Míg maga a nevető csoport szinte nyomtalanul tűnik el, s a nevetők lelkében még az emléke sem marad fenn, addig a kinevetettre igen erős, néha eltörölhetetlen hatással van ez az emlék. Fájdó sebet okoz, amely teljesen sohasem múlik el, hanem a tudatalatt mélységeiben megmarad. Ha statisztikát készítenénk azokról, akik iskolai tanulmányaikat abbahagyták és az ok-rubrikát alaposan megvizsgálónak, alig hihető módon nagy lenne azoknak a száma, akik azért nem folytatták a tanulmányaikat, mert tanáraik vagy társaik kinevették őket. Sok megaláztatással, nehézséggel küzdhetünk meg, lehetőségeink, képességeink hozzásegítenek. Viszont nem tudunk küzdeni a komikum ellen, a kinevetés ellen, amely minden képzeletet felülmulóan, elviselhetetlen érzést teremt. Ezt kell jól megszívlelnie minden nevelőnek, tanárnak, aki hiúságát akarja kielégíteni és ezért „szellemeskedik“ a tanulók rovására. A tanulók érzékenysége ezen a téren sokkal nagyobb, mintsem gondolnánk. Fokozott mértékben áll ez a rossz tanulókra, akiknek minden igyekezetét tönkre lehet tenni, ha a megértő buzdítás helyett, meg nem érdemelt kinevetés osztályrészesévé válnak.

A nevetés interindividuális síkon támadó törekvéseink hordozója. A nevetés egy leplezett, közvetett támadás. Ezt az alakját különösen az életben észlelhetjük. A felülkerekedési törekvés ezúttal cselekvő formában, teljesen nyilvánvaló, így tehát ennél a pontnál nincs miért tovább időznünk.

Egy másik szintén interindividuális megjelenési formája a tudatalatti szimpátia, a rokonszenv-érzet a lázadóval, azzal, aki szembe merészel helyezkedni a szokással, a divattal vagy magával az erkölccsel. Sylvia Bliss (2; i. h.) úgy tartja, hogy a primitív embernél a nevetés önmagának egy tudatalatti azonosítása a reakciós cselekvéssel. Szempontját ezen a ponton is helyesljük.

A nevetés leglényegesebb megnyilvánulását interindividuális téren a leleplezésen látjuk. Már a nevetető is az által lett erősebbé, ha a degradációs kontraszt egyben a leleplezés jelenségét is mutatta. Mások hibáit, tévedéseit leleplezni és önmagunknak ez által olcsó sikert szerezni, ez a jelszó, amely mindannyiunk előtt ott van s amelyet többé-kevésbé több-kevesebb következetességgel megvalósítani igyekszünk. Ez is nagyon kézenfekvő és sokszor megvilágított tény, tehát teljesen felesleges ezt tovább taglalnunk.

b) Mi a nevetés társadalmi szerepe és mi az igazi hatása? Erre a kérdésre a következőkben röviden válaszolunk. Ki kell indulnunk abból, hogy a nevetés nem társadalmi, hanem in-

terindividuális jellegű jelenség és amint a Dugas (l. dolgozatunk 45. oldalát) idézetből láttuk, ha van társadalmi szerepe, úgy az inkább háttérbe szorul. Társadalmi hatása és szerepe a nevetésnek csakis másodsorban van. A nevetés értékelés és ebből következik, hogy az értékelés műveletében a *társadalmi* értéktáblázatnak döntő befolyása lesz. Bár az értékítélet a nevető egyéntől, annak is felsőbbrendű énjétől származik, mégis elvitathatatlan, hogy a társadalmi értéktáblázat a felsőbbrendű ént, a saját képmására teremti meg. Ha tehát szociális síkon kutatom a nevetés jelenségét, úgy azt az értékfogalmaktól el nem választhatom.

Több ízben mutattunk rá a nevető-magatartásnak polivalenciájára. Ez a polivalencia társadalmi síkon sokkal inkább ütközik ki, mint bárhol másutt. A nevetés ugyanis egyszerre konzerváló és forradalmasító erő.

A társadalom önmagát, intézményeit, törvényeit féltékenyen védelmezi s mindazokra, akik ellenük fordulnak, szigorúan lecsap. A rendőrség és a börtönök a fennálló társadalmi rendnek szigorú őrei, amelyek eleve megghusítanak minden változtatási törekvést. A legérzékenyebb a társadalom a szokások és különösen a vallásos szokások terén. De viszont ép ezeken a pontokon a börtön vagy rendőrség alkalmazása túlzott feladat volna. Túlzott feladat, mert ezen a síkon csupán „kihágások” vannak, ezek azonban oly nagy számban, hogy egy általánosabb és azonnal sujtó büntetést kell alkalmazni. Ez pedig nem más, mint a kinevetés. Ezzel nem akarjuk azoknak a számát növelni, akik a nevetés célját épen ebben a működésében jelölik meg. Még akkor sem, ha tisztában vagyunk azzal a tagadhatatlan ténnyel, hogy a nevetés olyan arcfintor, amely egész enyhén bár, de határozottan megfélemlítőleg hat a nézőre. De még akkor sem állunk ebbe a táborba, ha továbbmenve azt is elismerjük, hogy sokkal jobban félünk a kinevetéstől, mint a börtöntől. A kinevetéstől való félelem hozzájárul a társadalmi formák megőrzéséhez, de ez még nem győz meg arról, hogy a nevetés célja valóban a társadalom konzerválása. Ha a nevetés tudatalatti gépezetére gondolunk vagy élettani hatására, úgy rájövünk, hogy az egyéni reakció a fontos, amely bár alá van vetve a társadalmi erőeknek, de ezek se nem okozzák, se célul nem szolgálnak a nevetéshez.

Kitűnik ez a nevetés felforgató erejének vizsgálatából is. Ott világosan látjuk, hogy a társadalom pl. Lukiános vagy Voltaire idejében már elő volt készítve ahhoz, hogy az ilyen hatásokat felvegye. A társadalom vajúdott, hogy új rend szülessék, ennek a vajudásnak pedig egyik tünete ez a revolúciós-nevetés. Ez akkor következik be, amidőn az egyének nagyon is látják, hogy azok a pillérek, amelyekre, mint legbiztosabbakra

támaszkodik a társadalom, már régen idejét mult, nevetséges díszletek. Ekkor fordul az egyén a társadalom ellen, amely szokásaival és törvényeivel elnyomta őt s a társadalomnak szegez egy borzalmasan romboló fegyvert: a nevetést.

A nevetés tehát konzervatív és revolúciós társadalmi jelenségnek tekinthető. Ami valójában azt jelenti, hogy sem megőrizni, sem forradalmasítani egymaga nem tud, vagyis *nem ez a célja*. Mert a nevetés egy polivalens magatartás, amely a legkülönbébb jelenségek között jelenik meg úgy egyéni, mint társadalmi síkon. A nevetés a társadalmi erők összevonását, egységesítését eredményezheti ugyan, de egyidejűleg a széthúzás szolgálatában is állhat. Itt emlékeztetünk a fentebb taglalt rokonszenvi és ellenszenvi érzelmek játékára, amelyből a nevetés széthúzó és egybeolvasztó erejére következtethetünk.

Mit büntet a nevetés? Elsősorban és mindenekfelett az inszociabilitást. A csoport szellemével, ideáljaival, viselkedési formáival szemben álló egyén, ha bűne enyhe kihágás, úgy ki-nevetéssel büntetetik.

A büntetés első feltétele, hogy a büntett, vagy esetünkben a kihágás ténye, határozott ismérvek alapján megállapítható legyen. Tehát szükséges lenne az, hogy csak egy határozott mérték (norma) alapján méressék ki a kihágóra. Ellenkező esetben a büntetés igazságtalan. Így tekintve a nevetést, el sem képzelhetünk igazságtalanabb büntetést, mint nevetni (tehát büntetni) a nélkül, hogy előzőleg megvizsgálják a kihágás körülményeit (a nevetés spontán, alogikus), de főleg nem óhajtjuk sem a kinevetettet megjavítani (a bohócot nevetésünkkel megjavítjuk?), sem pedig tőle a társadalmat megvédeni (a nevetés amoralitása). Nevetésünk mindig hangulatunk függvénye és mindig mélyen szubjektív okoktól meghatározott magatartási forma. Itt gyökerezik a nevetés mély igazságtalansága. Bár a kinevetett büntetésnek érzi és a nevető maga annak is tekinti, mégis nagyfokú viszonylagossága miatt legnagyobbreszt igazságtalan. Az „igazságtalanság” kifejezés talán helytelen. Ugyanis itt olyan fogalomra lenne szükségünk, amely nem szerepel az igazság és nem igazság közötti pályán, hanem azon kívül esik. Az igazság szemszögéből csak olyan magatartásokat ítéltünk meg, amelyek közvetett vagy közvetlen célja az igazságérték felé való törekvés. A nevetés célja, — ha egyáltalán van ilyen az egyén felülke-rekedésén kívül — viszont semmi kapcsolatban sincs az igazság-értékkel. Ha valami kapcsolatot mégis felfedezhetünk, úgy ez az, hogy az igazságtól való eltávolodás ténye, (ha arisztoteleszi értelemben vesszük: a nem túl sértő eltávolodás) mint neveltető a nevetésben szerepet játszhat.

Visszatérve az inszociabilitás kérdésére, meg kell állapítanunk, hogy az nem más, mint egy diszharmonikus jelenség, akár az egyénen belül, akár az egyén és embertársai között mutatkozik. Így nevetséges például a túlzottan anyagi orvos vagy pap (diszharmonia az egyén erősen hétköznapi jelleme és fenkölt hivatása között) ép úgy, mint az ügyetlen vagy a fukar ember (diszharmonia az egyén és a környezet között). Végső fokon ez sem más alakilag, mint egy kontraszt-jelenség, amely feltétlenül nevetést okoz. Bár ezen jelenségek nagyjából a nevetető elemzéséhez tartoznak, mégis itt szólunk rólok, mert a társadalmi életben gyökereznek.

Bergson a komikumról szólva ezt írja: (a komikai jelenségnek) két lényeges feltétele van: a kinevetett inszociabilitása és a néző érzéktelensége" (1;148.). Ez utóbbi tényező, amint már fentebb hangsúlyoztuk, világosan érzékelteti a nevetés igazságtalanságát. Igazságtalanságát, vagyis eltávolodottságát az igazság fogalomkörétől. Ez ismét egy olyan fontos tény, amellyel a nevelőnek minden körülmény között számolnia kell.

Az inszociabilitás valamilyenképen bűnnek tekinthető, merényletnek a társadalom ellen, amely az alkalmazkodást mindannyiunktól kategórikusan megköveteli. A nevetés okában feltétlenül kell lennie valami enyhén, de felismerhetően a társadalommal szemben való merényletszerű jelenségnek, mihelyt a társadalom oly jelenséggel válaszol, amely, ha nem is durván, de annál határozottabban ijesztő (Bergson).

A nevetésben nyílt kérdés marad, hogy miért esik egybe a társadalom „büntetése“ az egyén degradáció általi felülke-rekedési törekvésével. Az erővonalak nagyfokú bonyolódása képtelenné tesz bennünket annak az eldöntésére, vajjon egy jelenségről vagy pedig két egybeeső, de természetükben különböző jelenségről van-e itt szó? Ok és okozati összefüggést kell itt látnunk, vagy pedig egy szinkron jelenségpárt?

A válasz feltétlenül lelkiéletünk egyik legizgatóbb kérdéséről lebbentené fel a fátylat. A nevetéssel foglalkozó pszichológusok, bármily álláspontot képviseljenek is, talán tudatosan, talán véletlenül, ezt a kérdést kikerülték. A magunk részéről a nevetés fenomenológiáját vettük alapul s interindividuais arculatának hangsúlyozásával zártuk le vizsgálatainkat. Tettük ezt azért, mert magát a nevetést sem okaiiban, sem következményeiben nem tartjuk társadalmi jelenségnek. Nem tagadhatjuk azonban álláspontunk ki nem elégitő mivoltát, ha a nevetető szemszögéből ítélve meg a tényeket, annak mély társadalmi vonatkozásait felismerjük. Tehát az interindividuais kidomborításával úgy véljük nem vetettünk fényt a kérdésre.

A nevetés nemcsak büntetés, hatása nem csupán fenyítő,

hanem olykor békítő is. Ha a nevető támadó szándéka kétségtelen is, ha felülkerekedési akarata mindenek felett áll is, mégis határozottan békéltető hatású olykor a nevetés. A nevetés rokonszenv és ellenszenv keveréke. Láttunk, hogy csak akkor nevetünk valakin, ha azt méltó ellenfélnek tekintjük; láttuk továbbá azt is, hogy a nevetés a feszültségeket enyhíti. Mindezekből pedig az következik, hogy a nevetés adott körülmények között egy békülékeny magatartássá változik, a nevetés folytán mintegy megnyitjuk lelkünket a külvilág felé s olyan talajt teremtünk, amelyből a megértés sarjadzik ki.

A nevető meg nem fogalmazott gondolatmenete ez: „Több vagyok mint te, ezt bebizonyítottam neked nevetésemmel. Most tehát kezet nyujtok feléd, hisz nincs mit félnem tőled“.

4. A nevetés jelenségének összefüggése, a többi, lélektanilag visszavezethetetlen és-magatartásokkal.

Az eddigiek során kifejtettük, hogy a nevető magatartás tulajdonképpen nem egyéb, mint énünk való vagy inkább vélt felsőbbségének megnyilatkozása. Habár ez a felismerés dolgozatunk elméleti részének konklúziója, mégsem fejezhetjük be fejtegetéseinket a nélkül, hogy a nevetés rokonjelenségeinek vizsgálatával egy keveset foglalkoznánk.

Melyek a nevetés rokonjelenségei? Három főmagatartás sorolható ide: a játék, a művészet és az ünnepi magatartás. Ezek valamennyiének közös vonása: a viszonylagos visszavezethetetlenség. Alapjelenségekre valójában nem bonthatók s ha itt-ott elemzésük lehetővé is válnék, teljes egészükben még ma is a lélektan felderítetlen területeit képezik.*

Boris Sidis szerint minden kényszertől való szabadulás, minden gondoktól való menekülés, gondoktól, amelyeket a létért való küzdelem oly bőségesen nyújt számunkra, oly energia-levezetődést okoz, amely a helyett, hogy *hasznos* dolgok, cselekedetek felé irányulna, szertefoszlik a játék, öröm, nevetés, stb. lesz belőle (16;74.). Az energia minden művészeti és hasonló természetű működésben önmagáért kell levezetődjék, a cél maga a levezetődés (16;10.). Az ideges nevetés, a nyugtalanság (fidgeting) egyik megjelenési formája, amelyhez közel áll a nevetés, amely valamely érzékelhető ok nélkül jelenik meg s amely lényegében a játék elemi alakja (McDougall i. m.)

* Részletesen csak a játékkal és művészettel foglalkozunk, az ünnepi magatartásra vonatkozólag pedig utalunk Kerényi Károly professzor munkásságára, amely méltán hívta fel a tudományos világ figyelmét külföldön is.

A fenti idézeteket azért közöljük, hogy bemutassuk hogyan látják egyes pszichológusok a fölös energia levezetődését, hol egyik, hol pedig másik magatartáson keresztül. A fölös energia, amely vagy az életes működések összhangja folytán vagy pedig a hirtelen felszabadulás útján kezd hatni, képezi a főkapcsolatot a nevetés és a felsorolt másik három alapmagatartás között.

Rendszerint a játékot szokták a nevetéssel együvé tartozónak mondani. A kapcsolat valóban szoros és mindkét jelenség eredetében egybeolvad, de jelentésük és jelentőségük őket élesen megkülönbözteti.

A játékos magatartást elemezve McDougall (i. h.) azt tartja, hogy az elemi életenergiából fakad, de ez az energia nem az ösztön szabályos idegpályáin vezetődik le, hanem szertefoszlik és ez általános mozgási vágyat okoz. A játék jellegzetessége a versenyző magatartás, amely viszont felülkerekedési törekvésünk egyik megnyilvánulása.

Ebből a szempontból úgy a nevető, mint a játszó magatartás rokonságban lévőnek tekinthető. Mindkettő felülkerekedési törekvésünknek erős, látható jele.

A játékos magatartás az ifjúkor jellegzetessége, bár az véglegesen soha el nem tűnik, csupán változik és talán a későbbi életkorban időben jobban körülhatárolva, korlátozottan jelentkezik. A változás másik jegye az elhajlás a szabálytalan játéktól a szabályos játék felé (play-game). Bujtendijk,* az ifjúkori játékot kifejezetten a dinamisztikus megnyilvánulások terhére írja. Szerinte az ifjúkori mozgásokban a következő jellegzetességeket észlelhetjük: 1. az *inkoherencia* (Ungerichetheit), vagyis a mozgások nem törnek egy bizonyos meghatározott cél felé, hiányzik belőlük a mérték és az egyensúlyozottság. 2. *Motorikus impulzivitás* (Bewegungsdrang). A gyermek állandó mozgásban van, ami az állandóság rovására megy. 3. A *pathikus beállítódás*, (amely ellentéte a gnosztikus beállítódásnak). Ennek következménye az, hogy a gyermek önmagát a térbe mélyen beágyazottnak érzi (Verbundenheit mit dem Raum). Ebből következőleg a tér szinte táncra kényszeríti a gyermeket, hiszen a térben *táncolunk*, míg a téren keresztül *megyünk*. 4. *Félelem a tárgyaktól*, amely ambivalens beállítódás, a vonzó és távolító erők együtthatóiból következik.

Ezek a tényezők (amelyek a felnőtt korban is felfedezhetők javarészből) viszik a gyermeket és a felnőttet a játék szférájába.

Bujtendijk kategóriái nagyon alkalmasak arra, hogy a nevetés problémájára is némi fényt derítsenek. Egyfelől az in-

* 1. Forrásmunkák: Claparède.

koherenciát, másfelől a motorikus impulzivitást, ha más név alatt is, de ott találtuk az élv-nevetés alapjánál és Freud után Funktionslustnak neveztük. A páthikus beállítódás, valamint a félelem vonzó-taszító erejét láttuk a nevetés hangulati vizsgálatainak során, de már láttuk a nevetető elemzésében is, midőn Kraepelin nyomán a kontrasztról szóltunk. (A dolgok helyes és helytelen oldala). A nevetető hordozóinak vonzó és taszító hatásuk van reánk egy és ugyanazon pillanatban. Ez pedig, mint láttuk — nevetést okoz.

Ezek szerint szoros kapocs fedezhető fel mind a nevetés és a játék körülményei, mind ezek előzményei között is.

Alább Huizinga alapján ismertetjük a játékjelenséget ismét azon céllal, hogy kimutassuk annak mély kapcsolatait a nevetéssel. Huizinga (11;19.) szerint a játékjelenség lényegében: a) szabadcselekedet (nem parancsolható); b) nem a „megszokott“, „valóságos“ élethez tartozó valami; c) érdektelen; d) időben és térben korlátozva jelenik meg; e) ismételhető; f) rendteremtő (szabályok); g) feszültséggel jár.

Ezek a kategóriák természetesen csak Huizinga értelmezésében jellemzik a játékot, amely nála elsősorban agonális természetű. Távolesik tárgyunktól ennek bírálata, de egyetlen tényezőt pszichológiai szemszögből mégis helyén nem lévőnek kell ítélnünk. Nevezetesen: az „érdektelenség“-et. Álláspontunk szerint nincs, de nem is lehet olyan emberi vagy akár fizikai megnyilvánulás, amelyre akár céltalanság, akár az érdektelenség vagy a haszontalanság fogalmát teljes vagy részleges mértékben alkalmazni lehetne. Lehet, hogy itt Huizinga anyagi természetű haszonra gondol, ez azonban már ismét túlmegy vizsgálódásaink keretein.

Visszatérve már most Huizinga kategóriáira megállapíthatjuk, hogy a nevetés és a játék közös vonásai közé vehetők fel a következők: 1. szabad, nem parancsolható cselekedet, 2. nem a „megszokott, valóságos“ élethez tartozó valami, 3. „érdektelen“, 4. rendteremtő, 5. feszültséggel járó.

Igen helyesen fogalmazza meg Huizinga a játék szabadságának kérdését, kimondván, hogy annyiban szabad, amennyiben nem parancsolható. Ugyanis úgy a nevetés, mint a játék oly sokrétűen determinálva jelennek meg, hogy szabadságról beszélni még a legjobb akarat mellett sem lehetne. Viszont a „megszokott és valóságos“-tól való eltérés (amelyről a nevetető elemzésénél is szó volt), nem magából az eltérésből áll, hanem a megszokott és valóságos kényszer alól való szabadulást jelenti, amely szabadulás cselekvő formája a játék, játékos kedvből élv-nevetés, viszont szenvedő formája a nevetés maga. Persze csak viszonylagos szenvedő vagy cselekvő állapota gondolunk.

Az érdektelenség — mint fenn is mondtuk — csupán anyagi haszonmentességben állhat. Mert úgy a játék, mint a nevetés az ellenfél legyűrésére törekszik, ami viszont fontos érdek; továbbá mindkettő növeli vitalitásunkat, ami ugyancsak erős érdek, még ha „csupán“ élettani volna is.

A rendteremtés (McDougall-i fogalmazásban: a szabály felé törekvés; game) felfedezhető a nevetésben is. A társadalmi erők játékában teremtet „rendet“. Ha azonban mélyebben kutatunk a tényekben, úgy azok arról győznek meg bennünket, hogy játékban és nevetésben egyaránt a rendteremtés csak egy nemszándékolt véletlen következmény.

Végül ami a „feszültséggel járó“ tényezőt illeti, készséggel fedezzük fel azt a nevetésben is, bár ezzel igen keveset mondottunk, hisz minden magatartás és minden cselekvés alapjánál ott találjuk a feszültséget.

A játék eredetét és okait kutatva K. Groos arra a meggyőződésre jutott, hogy a játék azon működések gyakorlása, amelyekre a fiatal állatnak vagy embernek élete során szüksége lesz. Vagyis a játékperiódus az ösztönök kibontakozásának korszaka. Amennyire kézenfekvő ez az elmélet, ép oly könnyen cáfolható is. Claparède pl. (3:i. h.) azt tartja, hogy semmi sem szól a mellett, hogy azok az állatok, amelyek nem játszanak, fejlettebb ösztönökkel rendelkeznenek. Hivatkozik Z. Y. Kuo japán tudós kísérleteire, aki bebizonyította, hogy azok a macskák, amelyek soha egérölést nem láttak, egy idő múltán már barátságos magatartást tanúsítanak az egerekkel szemben. Másrészt viszont, ha vannak is előkészítő és kibontakoztató magatartások pl. a gyermeknél, ezek csak azért létjogosultak, mert a gyermek játékként kezeli őket. Az ovodás gyermek, aki varrogat vagy fon, munkáját játéknak tekinti, az iskolás gyermek viszont, habár valójában az életre készül elő, iskolai tevékenységét semmi esetre sem hajlandó játéknak tekinteni.

Nem helyezkedhetünk olyan álláspontra, hogy kategorikusan tagadjuk azt, miszerint a játék-cselekvés folyamatába az ösztönök is belefolyanak s némileg kibontakoznak. Legkevesébé tagadható Karl Groos azon állítása, hogy a játék a harci ösztönre vezethető vissza. Ha nem is áll a dolog egészen úgy, mégis bizonyos, hogy a felülkerekedési tendencia határozottan szerepet játszik a játék-cselekvések okai között.

Nem célunk a játék lélektanával foglalkozni. A fenti idézetek csupán azt kívánták szolgálni, hogy bizonyosságot szerezzünk arról, hogy a játék lényegében nem „gyakorlat“, hanem mint McDougall mondja, valahol a komoly munka és a „komolytalan“ megnyilvánulások között van. Továbbá azt ki-

vántuk hangsúlyozni, hogy a játészó magatartás ok szerint is rokona a nevetésnek.

Ha a rokonsági kapcsolatokat még szorosabban óhajtjuk kimutatni, úgy a játék definícióját kell alaposan szemügyre vennünk. Claparède (Psychologie de l'enfant, Genève 1915) szerint „a játék egy szabad követése fiktív céloknak. (libre poursuite des buts fictifs).” A játék birodalma a „mint-ha” (comme si) paradicsoma. A fikciónak a feladata viszont az, hogy megszerezze a gyermek számára a ténykedések olyan terét, amelyet a komoly élet elzár előle. Ez a meghatározás önmagáért beszél. Lényege a kárpótlás ténye fikció útján. A nevetés vajjon nem ugyanazt adja? Nem fikció-e felsőbbségünk, amelynek ki-nem-mondott hangoztatása kárpótol bennünket a valóság sívárságáért?

Idézzük még Huizinga definícióját is, amely szerint a játék egy önkéntes (freiwillige) magatartás vagy cselekvés, amely tér és időbeni korlátok között, szabadon választott, de feltétlenül kötelező szabályok alapján megy végbe s amelynek célja önmagában lévén, a feszültség és öröm érzetével jár együtt, amely érzetet a megszokott élettől eltérő, más-lét tudatát keltik az emberben (11;45 k.).

Itt egy második alapvető tényrt kell kiemelnnk: a más-lét érzését. Pontosabban, tisztában vagyunk egy és ugyanazon pillanatban a való lényünkkel és ugyanakkor az az érzésünk, hogy mások vagyunk. Egy tipikus, de normális megjelenési formája ez az önáltatásnak, amely ép oly fontos a játékban, mint a nevetésben. Nevet az „én”, de nevetése nem sajátja, a nevetés degradáló jelentését nem a saját, hanem a felsőbbrendű-én nevében osztogatja. Nem is megyünk túl messze, ha a nevetést ebből a szempontból egy inadequat reagálási formának tekintjük.

Huizinga meghatározásából el kell utasítanunk az önkéntes kifejezést. Mert ha önként választom is meg a játék formáját, idejét, körülményeit, s szabályait, kétségtelen, hogy le *kell* játszanom a magam játékadagját az életem során s hogy a szabadságom ezen a téren ép oly illuzórikus, mint bárhol másutt. Ez az igazság a nevetésre is teljes mértékben vonatkoztatható.

A játék megvilágításán keresztül akartuk érzékeltetni a játék és a nevetés közötti kapcsolatot, amely mint láttuk, igen erős. Egyik főkövetkeztetésünk az volt, hogy mindkét magatartás szemben áll a „komoly” valósággal. Arra a következtetésre juthatna valaki ezek után, hogy a „komoly” fogalomnak két ellentéte van, még pedig: a neveltséges és a játékos (játszi!).

Ez a következtetés téves volna. Abban a pillanatban, hogy a nevetés ösztönszerűségét és nagy élettani hasznát felismer-

tük, a nevetés „komolyságához“ kétség sem férhet. Ha ellentéteket keresünk, úgy megtaláljuk azt az eufóriás hangulat és a komorság között.

Ugyanezt elmondhatjuk a játékról is. Elég egy sakkjátékost példának vennünk. Ha megfigyeljük azt a megfeszített figyelmet, ahogyan az játszik, ahogyan ellenfelének játékát követi, azonnal bizonyos lesz előttünk, hogy igen komoly dologról van szó. A félreértést az okozza, hogy a mai európai nyelvjárásokban a „komoly” melléknév (a német ernst, francia: sérieux, angol serious) rendszerint az életcélokat és feladatokat megvalósító ténykedések mellett használatos. Mindaz viszont, ami ezen célokat vagy feladatokat nyilvánvalóan nem szolgálja (tehát laikus felfogásban játék, nevetés és művészet), a „komolytalan” jelzővel illetetik.

A nevetés és a játékjelenség nagy fogalmi, okozati és pszihés hatásbéli hasonlóságának megvilágítása után, most befejezésül a célbéli hasonlóságára is igyekszünk rámutatni. A játék — írja Claparède (3;364.) — ellentétben Bujtendijk véleményével, mindig egy szigorúan követett cél felé törekszik (pl. a célbalövés vagy az ügyességi játékok), de ez a cél fiktív, mit sem ér önmagában. Értékét mindig azon kielégülés adja meg, amelyet az ennek ígér.

A hasonlóságot felfedezni itt is igen könnyű, hisz a nevetésben is az én kielégítése a cél és a bergsoni értelemben vett társadalmi büntetés, erős megbélyegzés vagy egyéb társadalmi jelentés csak egy fejlett kulturfokon — és mint rámutattunk — *mellékesen* lép fel.

A játéknak egy további célja (ez egyben hatása és eredménye is) az, hogy némely elnyomott érzelmet elvonatkoztat, — folytatja Claparède — és ez által olyan konfliktusokat old fel, amelyek a gyermek lelkére feltétlenül mérgező hatással volnának. A sok gyermeki sikertelenség veszedelmes gátlásoknak volna oka, ha a játék fikciója számára a kiélési és levezetődési lehetőségeket meg nem adná.

Ezzel azután érthetővé válik az a kétségtelen tény, hogy a játék és a nevetés funkciója azonos szükségleteknek felelnek meg, megnyilvánulási kényszerüket közös forrásból merítik a nélkül azonban, hogy közöttük az ok és okozati összefüggés kimutatható lenne vagy lehetne.*

Ha a nevetés és a játék közötti rokonságot felfedeztük,

* Mint érdekességet kell megemlítenünk, hogy Huizinga filológiai úton is kereste a két jelenség összefüggését és prof. Wensinck nyomán közli a játék és a nevetés szoros összefüggését a sémi nyelvekben. Így az arab la'iba = játszani és valakit bolondnak tartani; a héber sahak = nevetni és játszani; az aram la'ab = nevetni és csufolódni.

úgy nem lesz nehéz e rokoni kapcsolatok kiterjesztése a művészetre is. Lélektani szemszögből nézve ugyanis a művészet nem más, mint a túltengő fantáziának egy megnyilvánulása, amely valóságos vagy mesterséges képzetekből teszi össze azt az új valamit, amit műalkotásnak hívunk. A nevetés — írja Dugas — a képzeletnek egy játéka, ez a nevetés lényege. Ez nem mond ellent az enyhülés (détente) elvének, hanem megerősíti azt. Valójában a képzelet túltengő működése a valósággal szembeni magatartásnak egy módja, így állunk bosszút az életen, egyúttal feszültségeinket enyhítve. S minthogy a képzeletnek egy játéka, a művészethez kapcsolódik, hisz a művészi tevékenység az alkotóra szintén enyhítő hatással van (5;137).

A fantázia szerepe a lelkiéletben mindenek előtt levezető és pótkielégítő. Már Claparède idézetében is láttuk, hogy a játékban szerinte is a főszerepet a fantázia játsza, másfelől a művészetbeni szerepéhez, döntő szerepéhez kétség sem férhet. A nevetéssel kapcsolatban több ízben is rámutattunk arra, hogy képzelt felsőbbségünk nevében nevetünk s hogy a nevetésben a fantázia akkor is nagy szerepet játszik, amikor például egy megjegyzést vagy célzást *hirtelen* kibogozván eufóriás állapotba kerülünk.

Továbbá hangsúlyoztuk, hogy abban az esetben, ha népiesen szólva, kedélyesek vagyunk, vagyis, ha hangulati állapotunk emelkedett, nekünk bármi szerepelhet nevetetőként. A játékkal kapcsolatban H. Delacroix (4;29) mutatott rá arra, hogy a gyermek valójában nem tárgyakkal játszik, hanem azokkal a képzetekkel, amelyeket az illető tárgy benne gerjeszt, ami végső fokon annyit jelent, hogy bármi játékszer lehet, sőt még egy meghatározott célú játékszer is a gyermek szemében bármivé válhat.

Delacroix (4;45 k.) így határozza meg a játék és a művészet viszonyát: „a játék hasonlít a művészethez, amennyiben 1. mindkettő szabadulás a valóságból és 2. a mélybenlevő tendenciákat alkotás (création) útján valósítja meg. E két megnyilvánulás viszont eltér egymástól a következő pontokban: 1. a játék többé-kevésbé az anyagával szemben indifferens; 2. a művészetben van stílus, vagyis a mérték, az arány és harmonia felé való törekvés; 3. a művészetben mindig a kifejező képet vagy érzelmet keressük ki, amit a játékban nem teszünk feltétlenül; 4. a művészet a játéknál egy teljesebb és biztosabb aktivitás“.

Huizinga a művészetet a játékra vezeti vissza. Szerinte a poésis egy játék-cselekvés, hisz a szellemnek egy bizonyos játékoszerűen folyik le egy önmaga által alkotott világban. Ebben a világban pedig a „valóságtól“ eltérőleg a dolgok más jelenlétessel bírnak, azokat nem a logika szabályai, hanem egész

más kötelékek fűzik egységbe (11;192). Nem lehet figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy a művészi forma, a szimetria, ritmus és rím természetüknél fogva is a játék szférájába tartoznak — folytatja Huizinga —, aki Paul Valéry-vel a költészetet a nyelvvel és szavakkal való játéknak tekinti, nem fogalomátvitelt művel, hanem magára a lényegre tapint rá.

Ha ezeket az idézeteket tovább fejtegetnénk messze túl mennénk tárgyunkon. Egy következtetést azonban le kell vonnunk belőlük: a nevetés, a játék és a művészet egy és ugyanazon szükséglet szolgálai: hétköznapijainkat színessé, elviselhetővé teszik, számunkra pótkielégülési lehetőségeket nyújtanak. Ez által pedig az alkalmazkodás nagy és nehéz feladatát határozottan segítik elő.

Ugyanezt a célt szolgálja az ünnepi magatartás is. Már mágikus mithikus jellegéből is nyilvánvaló, hogy a munkaszünettel nem azonos. Az ünnep az én csodálatos metamorfozisa, átvedlése egy oly állapotba, ahol a mindennapiságra mi sem emlékeztet. Lényegünk átváltozik s a főszerepet e felsőbbrendű én veszi át. Minden fölös tehertől megszabadulva az átváltozás boldog érzete ömlik szét lényünkör. Ez a más-lét, a mássá vedlés a való-én tudatával fűszerezve sokban hasonlít a játéknál tapasztalt jelenségekre. Az ünnepben ez a mássá vedlés céllá válik, tehát az ünnepi hangulatot semmiképen sem tekinthetjük egy puszta keretként, amelyen belül a nevetés, a játék és a művészet helyet kapnak, hogy önálló céljaikat megvalósítsák. Az ünnep testvérjelensége a másik háromnak. E négy jelenség, ismételten hangsúlyozzuk, ha más-más keretek között is, mégis azonos célt szolgálnak, az ént nyomasztó terheitől megszabadítják s a felgyülemlett energiának szabad lefolyást engednek. Így szolgálják az én alaptörekvését: a felülkerekedést s a lény főtörekvését: az alkalmazkodást.

Nevetés az iskolában

I.

NÉHANY SZÓ AZ OSZTÁLY LÉLEKTANÁRÓL.

Szigorúan ragaszkodva eddigi eljárásunkhoz, a meghatározásokat továbbra is mellőzni fogjuk, mert meggyőződésünk szerint a leíró lélektanban a pontos meghatározások igen sokszor nagy zavarokat okoznak.

Az alábbiakban az iskolai osztály lélektanát próbáljuk változtatni, azokban a vonatkozásaiban, amelyek tárgyunk szempontjából elengedhetetlenül szükségeseknek mutatkoznak. Megállapításaink a középiskolára, elsősorban is a magyar középiskolára vonatkoznak.

Az osztály olyan egység, amely a társadalmi csoportok valamennyi lényegesebb jellegével rendelkezik. *Külső okok által determinálva jön létre* és megalakulásának pillanatától fogva a csoportot alkotó tanulók között *érdekközösség* áll fenn mindaddig, amíg a csoport el nem jutott a *közös célhoz*: a tanulmányok befejezéséhez. Bármilyen heterogén elemekből állhat egy osztály, a megalakulását követő rövid idő után felveszi azt a jelleget, amelyet aztán mindvégig megőriz, jelleget, amely élesen megkülönbözteti a többi osztályoktól: vagyis rövid időn belül az osztály egyéniséget nyer. Kialakul lassanként az *osztályszellem*, amely a szokásokban, „erkölcsökben” egyszóval jellegzetes magatartásokban tárgyasul. Ez a szellem önmagával mindvégig azonos marad, még akkor is, ha az osztály tagjai részben vagy esetleg egészen kicserélődnek is. Az osztályszellem nem változik, csupán fejlődik és mélyül, más szóval mind jobban és jobban igyekszik céljához alkalmazkodni.

Mi történik az egyénnel vagyis a tanulóval az osztályban? Elsősorban is szerepet kap. Vezér vagy vezetett lesz, megbecsült vagy lebecsült tagként él a közösségben. Elnyert pozí-

ciója azután eldönti, hogy az osztály életében állandóan tevékeny lesz-e vagy inkább passzív és egyéni struktúrája határozza meg, hogy ezen elnyert szerephez belenyugszik-e vagy sem. Ha a tanuló szerepe alantas, viszont egyénisége inkább dinamikus természetű, ha harci ösztöne túltengő, úgy „ellenzéki vezérré” válik, ha harci ösztöne kisebb, úgy igyekszik „hősiességével” társai figyelmét felhívni (ezt Nemecsek-típusnak nevezhetjük). Bármilyen legyen azonban az egyén, magatartását elsősorban mindig az osztályszellem határozza meg.

Mi adja az osztályszellemet, pontosabban az osztályerkölcsöt? Semmi esetre sem a tanulók erkölcsi érzéke vagy kívülről magukkal hozott erkölcs. Az osztályerkölcs az osztályérdekből származik, abból az érdekből, amelyet az osztály pillanatnyilag vagy állandóan magáénak vall. Nem kétséges s a gyakorló tanárok előtt világos tény, hogy ez az erkölcs gyakran szöges ellentétben áll a morál tételes törvényeivel. Ha az életben a csalás, a félrevezetés bűn, az iskolában a tanár becsapása gyakran erénnyé válik, hősiességgé a tanár félrevezetése, mert az osztályérdek igen gyakran kívánja meg például a lecke letagadását. Egyénenként majd minden tanuló tisztában van azzal, hogy nem az iskolának és nem a tanároknak tanul, mégis, az osztály, mint közösség kizárja magából azt a tagot, aki nem segít „puskázni”. A tanuló tiszteli, szereti tanárát vagy fél tőle, az osztályban azonban feltétlenül gúnyneven szólítja s gyakran gúnyolódik rovására. A osztály szemében nagy érdem néha a tanár fizikai fogyatékoságain (rövidlátás, nagyothallás stb.) mulatni, nevetni vagy azokat gúny tárgyává tenni, még akkor is érdem, ha a tanuló, mint egyén semmi szín alatt sem tenné meg társai távollétében.

Mindez nem immoralitás, hanem a csoport morálja. Ha feltétlenül értékelni akarnók, úgy azt kell mondjuk: a csoport „amoralitása”. Ennek oka az osztályérdek által meghatározott osztályszellem, amely az egyéni erkölcsök nivellálódásából jön létre. Az osztály erkölcsi szintje a tanulók erkölcséből tevődik össze, még pedig úgy, hogy abban valamennyi tanuló erkölcsi színvonala *teljes mértékben szerephez nem jut.* Az erkölcsileg legalacsonyabb szinten álló tag adja meg tulajdonképpen a csoport erkölcsi színvonalát. A csoporterkölcs ilyen nivellálódása, vagyis denivellálódása — amelyet egy német szociológus méltán *szociális tragikumnak* nevezett — ad feleletet arra a kérdésre: miért kell gyakran tapasztalnunk, hogy az osztályok silány erkölcsűek.

Az osztály „ellensége” a tanári kar. Nagyon őszintének kell lennünk, hogy ezt belássuk, de ha az alább közölt anyagot (tanulók vallomásai) tüzetesen megvizsgáljuk, úgy feltétlenül erre a meggyőződésre kell jutnunk. Ezért az állapotért távolról

sem felelős a tanári kar. De még kevésbé a tanuló ifjúság. Ez tisztán mai iskola rendszerünk következménye.

A tanuló iskolai helyzete: *kényszerhelyzet*. Vagy a szülők akarata kényszeríti őt az iskolába vagy az érvényesülni-akarás viszi be az iskola kapuján, nem azért, hogy tanuljon, hanem mindig azért, hogy átmenjen, bizonyítványt szerezzen. Átmeneti állapot az egész, amely tele van „kellemetlenségekkel“, „céltalan megszorításokkal“, „kényelmetlen és felesleges köteleességekkel“. Ezek a külső nyomasztó körülmények már eleve meghatározzák azt, hogy a tanuló az iskolával szemben ellenséges magatartást tanúsítson és hogy annak látható képviselőivel, a tanárokkal szemben is néha ellenséges érzületekről tegyen tanúságot.

Ha a *belső körülményeket* tanulmányozzuk, úgy azt kell látnunk, hogy azok *sem szerencsésebbek*. A tanárok elsősorban szakoktatók és nem nevelők. Őket mindenek felett a tárgyak érdekli, a tanuló maga csak igen ritkán. Ez azután egy újabb alkalom arra, hogy a tanuló lelkivilága és az iskola között szakadék keletkezzék. Az alább közlendő kísérleti anyag igen szomorú bizonyítéka ennek. Végül pedig maga a szakoktatás sajnos igen sok esetben kellő pedagógiai érzék nélkül folyik. A tanuló szemében ebben a viszonylatban a tanár nem más, mint a szekundákat osztó lény, a tanár számára viszont a diák az a tanulni-nem-akaró valaki, aki különböző csalafintaságok útján jobb jegyet igyekszik szerezni, azonban a tanár ezt a törekvését fölényes biztonsággal „leleplezi“ s a tanulót „megfogja“.

A fenti sorokat nem kritikai célzattal írtuk le. Pusztán tény-megállapításokat teszünk, amelyek révén azt akarjuk bizonyítani, hogy az iskola a tanuló számára olyan kényszerhelyzetet teremtsen, amely természetszerűleg erős feszültségi állapotot hoz létre. Ez a feszültségi állapot pedig főként nevetésben vezetődik le. Az iskolai nevetést tehát a természetes nevetési hajlamon (ösztönszerűsége) kívül, az iskolai helyzet különleges adottságai is elősegítik, annak keretét, alkalmát nyújtják és intenzitását, élet és módjait meghatározzák.

Ezért, ha az iskolai nevetés ily nagyfokú meghatározottságát szem előtt tartjuk, nem eshetünk abba a hibába, hogy a tanulók nevetéséből hamis erkölcsi következtetéseket vonjunk le, vagyis, hogy e miatt egyes tanulókat vagy osztályokat fejgyelmi rendszabályokkal sújtsunk.

II.

MILYEN NEVETÉS-FAJTÁKKAL TALÁLKOZUNK AZ ISKOLÁBAN?

Az iskolában a nevetés ugyanazon fajtáit találjuk, mint bárhol másutt. Találkozunk az élv-nevetéssel, szünetben, játék-közben, tornaórán. Nem más ez, mint a fizikai örömnnek, a ki-elégültségnek a kifejezése.

A pszihés neveltető ingerek szerepe már jóval nagyobb. A tanítás ideje alatt az elszólások, a neveltető helyzetek gyakori nevetést okoznak. Még ennél is többet nevetnek a tanulók az *előidézett* komikus *neveltető* jeleneteken vagy helyzeteken.

Mindezen nevetések a helyzet adequat leragadásából fakadnak. Van azonban az iskolában inadequat nevetés is. Színészi, megtévesztő nevetést észlelünk akkor, ha a tanuló a tárgyhoz való nemértését, zavarát, nemtudását *leplezni akarja*. Ez a nevetés a tanártól vagy a feleléstől való félelem szülte s kényszeredett arckifejezéséből könnyen felismerhető. Merev arc, gépiesen rángatózó néhány izom ékes bizonyítéka annak, hogy a nevetést utánózni, vagyis valóságos inger hiányában előidézni nem lehet.

III.

NEVETÉS ÉS INGEREI AZ OSZTÁLYBAN.

Mint már láttuk, a *szokatlan* erős neveltető s egy szokatlan helyzet vagy viszony mindig neveltető hatással van reánk. Az iskolában ez fokozott mértékben áll. Az iskolai élet meghatározott keretek között mozgó, lefolyó jelenség, amelynek megvannak a maga pontos, szabályos megnyilvánulásai. A tanítás időpontja a szüneteket jelző csengő, vakációk, a tanuló számára egy tervszerűen felépített egészlet jelentenek s a tanuló egy bizonyos idő multán ebbe a rendbe „beletörik” annak monotoníája nála a megszokottság színét nyeri el. Ha ez a rend felbomlik, ha az iskolai élet folyása a rendes medertől eltérőt mutat, úgy a nevetésre máris alkalom termett. Alsóbb osztályban például harsány nevetést okoz, ha egy tanár először feleltet s csak aztán írja be a hiányzókat, holott más tanárok ezt fordítva teszik. Ennek az ingernek a neveltető ereje igen kicsiny, mégis, a megszokottól eltérőleg hat s így jó alkalom a feszültségek egy részének a levezetésére. Nevetés tár-

gya lesz például az a tanuló, aki olyan órára is készül, amelyre az osztály többi tagjai nem szoktak. Ezt a nevetést is a közös szokástól való eltérés okozza. Szinte felesleges hangsúlyoznunk, hogy a degradációs kontraszt ténye úgy ebben a példánkban, mint az előzőben is fellelhető.

A szokatlan szélső esete, a *triviális*, szintén erős neveltető hatással bír. Ha a tanár magyarázat közben eltiüsszenti magát, vagy ha egy jótanulónak például felelet közben a cipője leesik, (ezt a példát a tanulók vallomásaiból vesszük) az egész osztály erős nevetésben tör ki.

Ha az osztályban egy rossz felelet hangzik el, mely nagyfokú készületlenségről tesz tanuságot, a nevetés szinte elmaradhatatlan. Érdekes azonban megjegyezni, hogy minél jobb tanuló az illető, annál nagyobb lesz a nevetés. A kontraszt a várt jó felelet és az elhangzott gyenge felelet között annál nagyobb, minél jobb tanulónak számít az illető. Lélektani szempontból jelentős az a tény, hogy ezt a nevetést egyszerre három különböző forrásból is származtathatjuk: a) nevetek, mert ő nem tud és én tudok, tehát ő alacsonyabb értékű, mint én; b) nevetek, mert örülök annak, hogy ez az eset, mely kínos lett volna számomra, nem velem fordult elő; c) nevetek az ügyetlenségén, mert nem a tudása, hanem az ügyessége érdekel s az ügyetlenségéről győződtem meg.

Ez az utóbbi tény igen fontos. Ugyanis érdekes az, hogy egy tanuló nemtudása társainak sokkal nevetségesebb, mint a tanárnak. A tanár figyelmét pusztán a tudás vagy nemtudás foglalkoztatja s ő reá a tanuló nemtudása semmiképen sem hat minden esetben váratlanul. Ezzel szemben a *tanuló társait* maga a tudás ténye igen kevésbé érdekli, az ő figyelmüket inkább az *köti le, hogy kevés tudással vagy teljes tudatlansággal társuk mily ügyesen szabadul meg a feleltetés keserű következményétől*, a szekundától. Tehát, ha egy tanuló nemtudásának esetében társai nevetnek, úgy nevetésüket társuk ügyetlensége felett aratott belső diadaluk okozta.

Felsőbbrendűségünk ily kerülő úton való kinyilvánítása egy alkalommal több a feszültségek enyhítésére. Nem kell elfelednünk, hogy mindott, ahol erőinket meghaladó szerepet kell betöltenünk, hátunk mögött settenkedik a nevetés ördöge s feszülten lesi a kitörés legelső alkalmát. Az iskolában a tanulóknak erejüket messze felülmúló szerepet kell betölteniök. Korukat meghazudtoló komolysággal kell végigülniök napi öt, sokszor 6 órát és számukra (itt az átlagról beszélünk) tökéletesen érdektelen dolgokról kell előadásokat hallgatniök és huzamosabb időn keresztül feleléstől félniök. Nem csoda tehát, ha ilyen körülmények között még a saját társaik rovására is nevetnek, csakhogy nyomasztó érzeteik egészen vagy

csak pillanatokra is megszűnjenek.

Bergson (1;9) azt tartja, hogy a komikum keletkező helye ott van: „ahol egy embercsoport egész figyelmét egy emberre összpontosítja, érzelmeit ezen egyén irányában elhallgattatja s vele szemben csupán az értelmét működteti” (természetesen ezt csak a tudatra vonatkoztathatjuk, ugyanis a tudatalatti felülkerekedési törekvés változatlanul fennáll). Ehhez hasonló helyzet adódik természetszerűleg az iskolában. Ezt a tünetet úgy jelölhetnénk meg, mint az érdeklődés által teremtett nevetető lehetőséget. A tanulót nagyon érdekli a tanár személye, annak minden mozdulata, gondolata, sőt magánélete is sokat foglalkoztatja. Mihelyt valami diszharmonikus, tehát kontrasztot vagy degradáló jelenséget észlel, rögtön nevetéssel reagál. Az érdeklődés, vagyis a tárggyal szembeni pozitív, vagy negatív beállítódás ténye a nevetésnek egy mellőzhetetlen tényezőjét képezi. *A számunkra semleges tárgyak, személyek vagy cseemények, intenzív nevetésnek okai nem lehetnek.* Minden nevetünk és nevethetünk, de *igazán neveteni csak a bennünket érdeklő személyeken, tárgyakon, eseményeken tudunk.* Az iskolai nevetésnek célpontja a tanár, mert a tanulók érdeklődése ő köréje fonódik. Minden hír, amely a tanári kar tagjairól elterjed, megvitatás tárgyát képezi. Ezek legtöbbje azonban olyan természetű, hogy egyik vagy másik tanár a nevetség tárgyává válik. A hírterjesztők és a hírkészítők ismerve a tanulók ilyenszerű igényeit, arra törekednek, hogy híreik mind oly természetűek legyenek, hogy ezen igényeket rendesen kielégítsék.

Ha a nevetés tárgyát a tanár képezi, ez nem csupán a személye iránti érdeklődést árulja el, hanem ennél jóval többet: *személye pozitív értékelését* is. Mert, ha a nevetés pillanatnyi oka egy nem-érték észlelése is, a nevetető kontrasztos felépítéséből kiderül, hogy a nem-érték egy pozitív érték-halmazban kell megjelenjen ahhoz, hogy nevetést okozzon. Már a degradálás analízise is azt mutatta, hogy *csak az addig értékesnek vélt embereken tudunk valójában jól nevetni*, értékesnek vélt embereken, akik szemünkben hirtelen csökkent értékűnek tűnnek fel. *Nevetésünkkel eláruljuk azt, hogy a kinevetett személyt méltó ellenfélnek tartjuk*, akin ezt a nevetés adta győzelmet aratnunk, igen jól esett. Ezért a tanár nem kell személye elleni sértő szándékú megnyilvánulásként kezelje a nevetést, hanem úgy kell tekintenie azt, mint egy ballépésnek méltó büntetését, amelyen ha ő maga is tanulóival együtt nevet, tekintélyén semmi csorba sem esett.

Hogyan válik a tanár nevetségessé? Erre a kérdésre itt csak röviden válaszolunk, mert az alábbiakban majd maguk a tanulók erre bőséges választ fognak adni.

a) *Külső okok*: pl. a tanár megjelenése, alacsony, köpcös, túl magas, sovány, kopasz, stb. Ide sorolható még az életkor, ugyanis feltűnően sok diák tartja az „öreg“ tanárt nevetségessnek (a tanulók közlései kapcsán erre még külön is visszatérünk). Továbbá idetartozik még a túlzottan mozgékony, gesztikuláló, ideges tanár is.

b) *Belső, jellembeli okok*: Túlzott, vagy a tanulók szemében annak tűnő tanári lelkiismeretesség, a módszerekben való nagyfokú következetesség. Ez azért lesz neveltető, mert gépszerű automatát asszociál (déformation professionnelle), melynek erős komikai hatásáról — Bergson munkájának ismertetésével kapcsolatban — már megemlékeztünk. Így válik nevetségessé a tanuló szemében az „eltanárosodott“ tanár. Az ilyen tanárnál, a „tanárság“ már nem második, hanem első és való énjévé válik.

Ezek azon főköörülmények, amelyek között a tanár könnyen a neveltető hordozója lehet. Figyelmen kívül hagytuk itt az előidézett komikum eseteit és lehetőségeit. A fentiekhez még csak azt tesszük hozzá, hogy ezen kondíciók teljesítése egyet jelent azzal, hogy az illető tanárt a tanulók csínyjeik célpontjául választják.

A fenti felismeréseket magunkévá téve könnyen abba a túlzásba eshetnénk, hogy úgy érezzük, miszerint a tanár feltétlenül és mindenképen nevetségessé lesz, ha másképp nem, úgy kora által. A helyzet távolról sem így borús. Ha kellő pedagógiai érzéssel rendelkezünk és a fentiekkel tisztában vagyunk, úgy nem lesz nehéz a tanulók kedvébe férközni és megérteni, barátságos, de alig érezhető kimért magatartással tekintélyünket fenntartani. A tanárnak meg kell értenie, hogy minden embernek *nevetnie kell* és, hogy ez a nevetési kényszer, amelyet, mint láttuk, külső okok is nagy fokban determinálnak, különös nagy erővel jelentkezik a tanulóknál. Ezért *alkalmat kell adni a nevetésre* oly módon, hogy az sem a tekintély, sem pedig a tanulók érzékenységének rovására ne menjen. Együtt nevetni, együtt szerezni kellemes, mulatságos élményeket, ez a pedagógus egyik fegyvere, amellyel a tanulók nevetésének élet nemcsak letörni, hanem azt hasznosítani is képes.

Említettük már dolgozatunk egy másik helyén, hogy a nevetés a nevetőben nem hagy mély nyomokat. Hamar és könnyen felejtjük el azt, ami megneveltetett, azt is, akin neveltünk azokat is, akikkel együtt neveltünk. (Természetesen ez csak akkor áll, ha más körülmény ezen eseményt emlékeztetéské nem teszi.) Amilyen könnyen felejt a nevető, ép oly nehezen felejt a kinevetett. Évekig, de sokszor egész életén keresztül hordozza fájdalmas sebének lelkében, hisz a kinevetettség nem-

csak kudarcot, alulmaradást jelent, hanem egyben lebecsülést, sőt némileg kiközösítést is. Ezek pedig olyan sérelmek, amelyek vagy soha, vagy csak igen nehezen gyógyulnak. Nagyon sok iskola-csömör vezethető ide vissza. A tanári gúny, amelyet természetyszerűleg a tanulóársak csak fokoznak és mélyítenek, néha olyan sebeket ejt, amely egy egész életre képes megbélyegezni egy emberi sorsot. Ezért a jó nevelő neveltjét vagy tanítványát soha nem gúnyolja, a tanuló tévedéseit neveltség tárgyává nem teszi, mert ezzel a tanulás ügyének sokkal többet árthat, mint amennyit használhat.

A kinevetettség tudata és érzete a legkínosabb, amit egyáltalán elképzelhetünk. Van olyan ember, aki egy életen keresztül egyebet sem tesz, mint attól őrizkedik, hogy neveltségessé váljék. Csupán a nagy egyéniségek, a korukat túlszárnyaló elmék és a fanatikusok képesek a neveltségesség pergőtűzét kiállani és annak nyomasztó hatása alatt lelkiileg nem összeroskadni.

Ha ennek okát keressük az iskolában, úgy azt látjuk, hogy a kinevetés folytán a tanuló önmagát legyőzöttnek, el-esettnek és ami súlyosabb, izoláltnak érzi. Érzi, hogy kitaszítása a nevetők sorait olyan egységbe kovácsolja, ahonnan hatalmas hullámokban árad feléje a rosszindulat árja. Mert habár a nevetés egyidejűleg szülöttje, úgy az antipátiának, mint a szimpátiának, mégis a kinevetett csupán az antipátiát érzi, s ez az oka nagyfokú lehangoltságának és elkeseredésének.

IV.

KÍSÉRLETEK A NEVETÉS JELENSÉGÉNEK GYAKORLATI ALAPON VALÓ TANULMÁNYOZÁSÁRA.

1. A kísérletek leírása.

A nevetés kérdését kísérletileg is igyekeztünk lélektani kutatás tárgyává tenni. Tekintettel arra, hogy úgy elméleti fejtegetéseink, mint gyakorlati vizsgálataink elsősorban pedagógiai célokat szolgálnak, kísérleti alanyul 4 kolozsvári tanintézet VI. és VII. osztályos növendégeit használtuk fel. Különösen szerencsés helyzetben voltunk, mert az említett tanintézetek egyikének kivételével mind újonnan alakult középiskolák, amelyek a visszacsatolás következtében iskola nélkül maradt tanulókat fogadták be. Így a kísérleti alanyok a legkülönbözőbb helyekről származnak s nem egy közülük 3—4 különböző középiskolát is megjárta. Vallomásaik ezért különösen érdekesek és tanulságosak és az azokból levont konklúzió általá-

nos érvénye szinte kétségtelen. A kísérleteken résztvevő összesen 224 tanuló (103 fiú és 121 lány). A kísérleteket 25-ös csoportokban kollektíve hajtottuk végre, délutáni órákban a Lélektani Intézet csoportos vizsgálati helyiségeiben. 144 kísérleti alannal Dr. Bálint Zoltán egyetemi adjunktus úr, míg a többi 80 alannal a próbákat magunk végeztük. A próbák kb. 1 óráig tartottak csoportonként, azokon a kísérletvezetőn kívül 6 esetben az osztályfőnök is jelen volt, míg 4 esetben csupán a kísérletvezető volt a teremben. A feltett kérdésekre a tanulók írásban válaszoltak, az ívre nevet feltüntetniük nem kellett, csupán életkorukat, lakóhelyüket (falu-város) és az iskolai általános előmeneteli érdemjegyüket.

A próba 3 részből állott (a bemelegítő szóbeli részen kívül). Az első részben 8 tréfát olvastunk fel a tanulóknak, ezek közül kellett kiválasztaniok azt, amelyik szerintük a „legjobb” volt. Hogy a választást megkönnyítsük, mind a 8 tréfa címét a táblára előzőleg felírtuk, s a választás pillanatában a táblán levő felírást kitakartuk, úgy, hogy egyidejűleg mind a 8 tréfa legjellegzetesebb része a felolvasás sorrendjében szemük előtt állott.

A második rész két szabad dolgozatból állott. Az elsőnek címe: „Iskolán kívül életem legmulatságosabb élménye”, míg a másodiké: „Iskolai életem legmulatságosabb élménye”. Tetszés szerint egyikkel vagy a másikkal kezdhették a leírást, kidolgozásukra 15, illetve 20 perc idő állott rendelkezésükre.

A próba harmadik része egy 6 kérdésből összeállított kérdőív volt, amelynek kérdéseit és eredményeit alább közöljük.

A kísérlet lefolytatásához szükséges derűs, vidám és őszinte hangulatot sikerült felkeltenünk, úgy hogy azok kimeletele határozottan sikeresnek mondható, erre azonban a részletek tárgyalásánál még visszatérünk.

2. A próba első része: a bemelegítő és a 8 tréfa.

A bemelegítő párbeszéd és a 8 tréfa a következő volt:
Hallott-e már valaki a Lélektani Intézeetről?

Mit tud róla, mit szoktak itt csinálni?

Most egész mást csinálunk, egy vidám délutánt rendezünk!

Ismeritek a nagy magyar költőket?

Kívülről tanultatok-e már verseikből?

Ki tudná megmondani nekem, ki írta ezt a verset?

A radványi sötét erdőben halva találták Bárczi Benőt

De látod amott a téli világot, már hó takará el a bérci tetőt.

Na, ki írta ezt a verset?

II. Most gyerekek, egy kicsit szórakozni fogunk! Felolvasok egy pár tréfát:

- (4) 1. A Szabadalmi Hivatal előtt Kovács találkozik Szabóval. — Csak nem talált fel valamit Szabó úr? — De igen! — Mit? — Feltaláltam a törhetetlen vilanykörtét! — Hogy hogy? — Úgy, hogy a törékeny üvegbura helyett vasat használok!
- (1) 2. A légypapíron így szól egyik légy a másikhoz: hát te mit csinálsz itt? — Óh semmit, csak ittragadtam.
- (5) 3. Mari — szidja az asszony a szobalányt — maga ismét eltört egy vázát, ebben a hónapban már annyi kárt okozott, hogy nem is futja a fizetéséből. Legjobb volna — feleli Mari — talán a fizetésemet felemelni!
- (2) 4. Beh sok kosár van a szobájában, kisasszony — szól a fiatalember. — Oh igen — mondja gögösen a hölgy — amint látja jut bőven a kérőknek! Mire a fiatalember: Hát amint látom, nem sikerült sokat kiosztania!
- (7) 5. Társaságban mondja egy hölgy: — Mennyire hasonlít hadnagy úr a nagynénémhez! — Valóban? Ennek nagyon örvidenek! Csakhogy — folytatja a hölgy — a nagynénémnek már bajusza is van!
- (6) 6. Egy kis német fejedelem rajta kapta egyszer a komornyikját, amint a fejedelmi széken ült. — Ez mégis nagy szemtelenség, — kiált rá az uralkodó — hát azt hiszed, te is fejedelem vagy? Hát elég buta vagy hozzá!!
- (8) 7. Orvos a beteghez: — „Ez bizony szörnyű betegség, de aki nem hal bele, egész életére hülye marad. Pl. én is átestem ezen a betegségen”.
- (3) 8. Gyermek a marhakereskedőhöz: — Azt kérdezteti apám, hogy milyen szarvasmarha eladó: tehén vagy ökör? — Mondd meg az apádnak, hogy ökör!

A tréfák úgy vannak összeállítva, hogy azok mindegyike degradáló komikumot tartalmaz, még pedig 8 különböző fokozatban. Az utolsó 4 fokozatbeli különbségét a csattanóban használt fogalom, vagy szó (buta, hülye, ökör) adja. A tréfákat nem fokozati sorrendben olvastuk fel, hanem a zárójelben jelölt számok sorrendjében. Kiválasztásuknál lehetőleg semleges tartalmuakat igyekeztünk figyelembe venni, olyanokat, amelyek fiúkat, lányokat, falusi és városiakat egyaránt érdekelnek. *Kerültük az aktualitást, az erotikus-obscen jellegűeket, valamint azokat, amelyek tekintély-römbölőlag hatottak volna. Igaz, hogy ilyenformán a komikai hatást nagyban csökkentettük, ezzel szemben egy egységes és semleges anyagot használtunk a tesztjeinkbe, úgy, hogy a választás határozottan nem a*

keretnek, vagy az aktualitásnak, hanem inkább a bennük rejlő komikumnak szólt.

Feltevésünk szerint a szavazatok nagy többsége az utolsó tréfára kellett essék, a degradáló kontraszt ezekben lévén a legerősebb. Valóban a leadott 196 szavazat közül 136 szavazat (vagyis 69,38%) esett az 5, 6, 7, 8 tréfákra. Nem szabad itt tigyelmen kívül hagynunk, hogy a fennmaradó 30%-ot nem csupán a többi élc szellemessége tette szavazatra érdemessé, hanem részben a ki nem küszöbölhető aktuális vonatkozás (pl. a bajúsz kérdés 16, 17 éves fiúknál), valamint az annyira fontos előadás is az elmélet róvására eltéréseket okozhatott.

Erdekes, hogy a legtöbb szavazatot, 90-et, azaz 49,91%-ot a 7-es számú tréfa kapta és nem a 8-as. Ennek a magyarázata igen kézenfekvő. A kísérleti személyek 15—19 éves középiskolások, érettebb gondolkodású és műveltebb érzületű egyének, tehát oly durva degradálás, mint: „az apád ökör”, inkább felháborítólag, mint neveltetőleg hat rájuk. Ezzel szemben az önmagát degradáló orvos, amely lényegében igen erős fokú degradálást tartalmaz, mégis formában finomabb lévén, közelebb állott a kísérleti személyek nagy többségének izléséhez. Hozzájárult természetesen az is, hogy ez a 7-es számú tréfa sokkal bonyolultabb szerkezetű és több fajta komikai elemet is tartalmaz (megalázás, önmegalázás, elszólás stb.), mint a kifejezésben erősebb fokú következő 8-as számú tréfa. Ez az érdekes jelenség annak bizonyítéka, hogy a neveltető inger a különböző kultúrfokon álló személyeknél alakban különbözik csupán, lényegileg azonban teljesen azonos. A degradálási tendenciának megnyilvánulása mindegyik, miként azt már több ízben is hangsúlyoztuk.

A szavazatok eredményének feldolgozásakor, az adatok könnyebb kezelhetősége miatt a 17 éves tanulók adatait vettük tekintetbe, miután a 17 évesek anyagánál a görbe majdnem teljesen olyan menetű, mint az egész anyagnál. A 17 évesek összlétszáma 82. Ezekből a 7-es tréfát legjobbnak 30, azaz 36,58% tartja. (Ez a szám 7,5-ször nagyobb, mint a 2-es tréfára leadott szavazatok száma).

Ha most környezetszerinti megkülönböztetést teszünk a 17 évesek között, úgy kitűnik, hogy a 14 falusi közül 6, vagyis 42,85%, míg a 68 városi közül 24, vagyis 35,58% találja a 7-es tréfát legjobbnak. Ez annyit jelent, hogy a falusiak és a városiak egyenlő arányban és nagy többségben szavaztak az erősen degradáló tréfára.

A nemek szerinti megkülönböztetés is hasonló eredményre vezet, habár itt már érezhető egy kis eltolódás a fiúk javára. A 43 fiúból 18, azaz 41,86%, míg a 39 leány közül 12, azaz 30,77% tartja a legjobbnak a 7-es tréfát. Az eltérés itt is lé-

nyegtelen szinte, úgy, hogy azt a meggyőződést nyerhetjük, miszerint a *degradáló törekvés a környezettől és a nemtől függetlenül megnyilvánuló jelenség, oly általános törekvés, amely mindenhol egyaránt jelentkezik*. Alább adjuk a 17 évesek szavazatait az összes tréfákra, abszolút számokban és százalékban:

A tréfa foka	Szavazatok száma	%
1	11	13.41
2	4	4.87
3	4	4.87
4	14	17.02
5	2	2.43
6	9	10.97
7	30	36.58
8	8	9.75
Összesen	82	100 —

1. Táblázat.

Ha a fenti 1 táblázat adatait alaposan szemügyre vesszük, úgy azt látjuk, hogy a számok nem mutatnak egyenletesen emelkedő tendenciát. Ennek két oka van: a tréfák a kitűzött célnak *teljesen* nem felelnek meg s az arbitrárisan megállapított fokozatok kissé ötletszerűek. Másrészt a kísérleti alanyok száma sem elég nagy ahhoz, hogy egy teljesen kifejező görbét kapjunk. A következő oldalon grafikusan mutatjuk be a fenti 1. táblázat adatait.

3. A próbák második része: iskolán kívüli és iskolai mulatságos élmények.

a) A dolgozat címébe a „mulatságos” szót használtuk, azért, hogy elkerüljük azt a fogalom-zavart, amelyet például a „komikus” vagy a „humoros” szó keltett volna. Mint a tanulókkal folytatott utólagos beszélgetéseinkből kiderült, ezen fogalmak között csak igen nehezen tudtak megkülönböztetést tenni s általában számukra mindhárom fogalom azt jelenti, hogy „valami, amin jól lehet nevetni”.

Hogy a légkört közvetlenebbé tegyük s a spontaneitást fokozzuk, a tanulókat figyelmeztettük, hogy sem a stílusra, sem pedig a helyesíráásra figyelniök nem kell, továbbá arra, hogy a dolgozatra nem kell nevüket sem felírniok, mert az az Intézetben marad, annak tartalmát a legnagyobb diszkrécióval kezeljük, tehát fegyelmi eljárástól nincs mit tartaniok.

Ezen dolgozatok képezték próbáink egyik legfontosabb részét, ezért választottuk kísérleti alanyul a VI. és VII. osztá-

36.58%

35

30

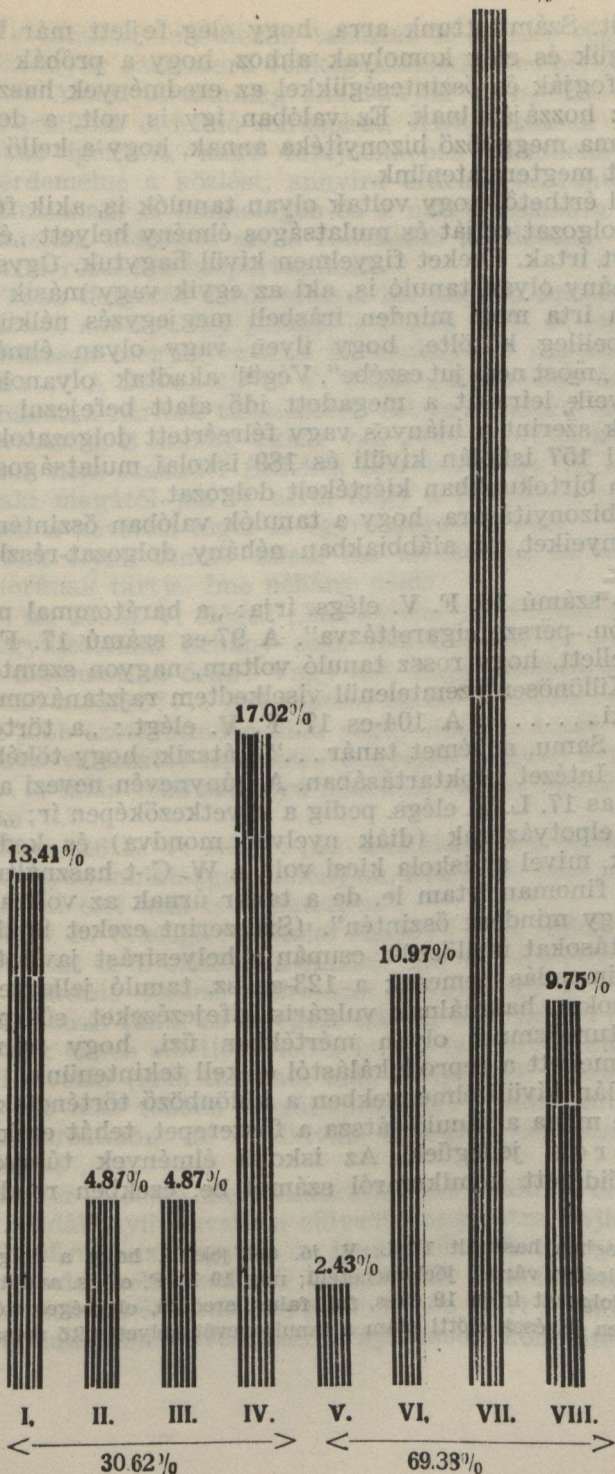
25

20

15

10

5

lyok tanulóit. Számítottunk arra, hogy elég fejlett már kifejező készségük és elég komolyak ahhoz, hogy a próbák fontosságát felfogják és őszinteségükkel az eredmények használatához hozzájárulnak. Ez valóban így is volt, a dolgozatok tartalma meggyőző bizonyítéka annak, hogy a kellő légkört sikerült megteremtünk.

Magától érthető, hogy voltak olyan tanulók is, akik félreértették a dolgozat célját és mulatságos élmény helyett „érdekes” élményt írtak. Ezeket figyelmen kívül hagytuk. Úgyisztén volt néhány olyan tanuló is, aki az egyik vagy másik dolgozatot nem írta meg, minden írásbeli megjegyzés nélkül és csupán szóbelileg közölte, hogy ilyen vagy olyan élménye nincs, vagy: „most nem jut eszébe”. Végül akadtak olyanok is, akik élményeik leírását a megadott idő alatt befejezni nem tudták. Ezek szerint a hiányos vagy félreértett dolgozatok leszámításával 157 iskolán kívüli és 189 iskolai mulatságos élményről van birtokunkban kiértékelt dolgozat.

Annak bizonyítására, hogy a tanulók valóban őszintén írták le élményeiket, az alábbiakban néhány dolgozat-részletet közlünk.*

A 87-es számú 16. F. V. elégs. írja: „a barátommal mentem a korzón, persze cigarettázva”. A 97-es számú 17. F. V. elégt. „a mellett, hogy rossz tanuló voltam, nagyon szemtelen is voltam. Különösen szemtelenül viselkedtem rajztanárommal szemben, aki.....”. A 104-es 17. F. V. elégt.: „a történet főszereplője Samu, a német tanár...” Látszik, hogy tökéletesen bízik az Intézet titoktartásában. A gúnynevének nevezi a tanárt. A 123-as 17. L. V. elégs. pedig a következőképpen ír: „rengeteg órát elpotyáztunk (diák nyelven mondva) és kedvelt búvóhelyünk, mivel az iskola kicsi volt, a W. C.-t használtuk... nem valami finoman írtam le, de a tanár úrnak az volt a kívánsága, hogy mindent őszintén”. (Szósz szerint ezeket írják, a stiláris javításokat mellőzzük, csupán a helyesírást javítottuk ki.) A szókimondás nemcsak a 123-as sz. tanuló jellegzetessége, igen sokan használnak vulgáris kifejezéseket, sőt pl. a 64-es a naturalizmust olyan mértékben űzi, hogy minden őszintesége mellett a reprodukálástól el kell tekintenünk.

Az iskolán kívüli élményekben a különböző történetekben legtöbbnyire maga a tanuló játsza a főszerepet, tehát ezek főleg humoros jellegűek. Az iskolai élmények túlnyomó többsége előidézett komikumról számol be, ezekben rendsze-

* A szövegben használt 17 L. V. jó. azt jelenti, hogy a dolgozat írója 17 éves, leány, városi, jóelőmenetelű; míg 19 F. F. elégs. annyit jelent, hogy a dolgozat írója 19 éves, fiú, falusi eredetű, elégséges előmenetelű stb. Ezen jelzések előtti szám a tanuló nevét helyettesítő sorszám.

rint a tanulók nevetnek a tanáron. E fejezet végén közöljük az élmények számszerű feldolgozásának eredményét is.

b) Alább tartalmilag ismertetjük az iskolai élményekről írott említést érdemlő leírásokat. Kiválogatásuk igen gondos munkát igényelt, mert tulajdonképpen valamennyi dolgozat megérdemelné a közlést, annyira érdekes és fontos adatokat tartalmaznak. A pszichológus és a nevelő számára közlünk itt részleteket, kiemelve azt a fontosabb gondolatot, amely köré a közölt részletek csoportosulnak.

Több dolgozat arról számol be, *hogy a tanulók általában szeretnek nevetni*. Így például a 172-es 17 F. F. elégtelen írja: „mellékesen megjegyezve, a mi osztályunk nagyon szeret kacagni...” A 203-as 15 L. V. jeles: „mikor első órán a tanár egymásután hármat tüsszentett, azt sem tudtuk, hova legyünk a nevetéstől. S mindig akkor van kedve nevetni az embernek, amikor nem szabad”. Érdekes észrevétel egy 15 éves tanuló-tól, aki magától jön rá arra, hogy a feszültség növekvésével egyben a nevetési inger is egyre nagyobb lesz.

Sok olyan tanuló akad, aki az iskolát, az iskolai életet szomorúnak tartja. Íme néhány példa:

A 27. sz. 17. L. V. elégt.: „hát kérem, most írjam le azt, hogy összegyűjtöttünk néhány száz cserebogarat és kieresztettük épen matematika órán? Vagy azt, hogy gombostűt tettünk a tanárnő székére?... Azt hiszem ezeket a trükköket (nem találok jobb szót) minden diák végigcsinálta. Aztán vannak komiszabb változatai is, hiszen a gyerek nagyon kegyetlen tud lenni... talán több szomorú emlékem van az iskolával kapcsolatban...”

A 117 sz. 16 L. V. elégs.: „az iskolában még eddig nem igen volt nagyon mulatságos élményem. Sőt talán nem is volt, mert az iskolai élet nem is mulatságos”.

A 157 sz. F. V. elégs.: „iskolai élmény? Nem tudom megkülönböztetni az u. n. élményt a mindennapi monoton jókedvtől. (Az aláhúzás tőlünk származik.) Valahogy nekem nagyon egyformának tűnik ez az egész iskolai élet. Sokan túl gyakran nevetnek egyes sületlen viccen is. Én is szeretem azt, de csak hogyha velős (nem találtam más kifejezést). Komoly vagyok, mint azt már többen megállapították... mindennap nevetek osztálytársaimon, de rendkívüli élményre nem tudok visszaemlékezni”.

Ehhez hasonló megnyilatkozásokat gyakran olvastunk. A fenti példák nyilvánvalóan süllyedt hangulatra hajlamos tanulóktól származnak ugyan, de igen értékesek azért, mert megfigyeléseik derűsebb kedélyű társaikénál sokkal tárgyilagosabbak. Az iskolai élet valóban szomorú, ép ezért igyekszik az osztály állandó csínytevésekkel a nyomáson könnyíteni. Hangu-

lati életünkre is vonatkozik az az általános emberi törekvés, amely az élet minden síkján az egyensúlyt igyekszik megvalósítani. Mivel az iskola szomorú, a tanuló az egyensúlyt nevetés útján igyekszik helyrebillenteni.

Az iskola nemcsak szomorú, hanem *unalmas* is. Az unalom az érdektelenség, szinte refrénszerűen tér vissza a tanulók dolgozataiban. Különösen próbáink harmadik részében jut ez érvényre. (A maga helyén erre még visszatérünk). E helyen csak egy példát hozunk, nevezetesen a 33. sz. dolgozathoz a 17. L. V. jó, tollából, aki egy olyan jelenetet ír le, amely mindannyiunk számára, akik középiskola padjaiban ültünk, erősen ismerősnek tűnik: „egy történelem órán, miközben a tanár magyarázott, hogy mit, arra természetesen nem figyeltem... a lányok nagy része nem figyelt, mással foglalkozott, vagy csak úgy tett, mintha figyelne, a tanár pedig ezt észre sem vette”.

Mint már megjegyeztük, a szomorúság, az unalom ellen a tanuló előidézett komikummal, nevetetővel védekezik. Ez nem egyszer odáig megy, hogy az iskola intézményét, annak büntetéseit is semmibe veszi, csak hogy jó „tréfát” csinálhasson. Ilyen esetről számol be a 35 sz. 18 F. F. elégs. tanuló. Egy jól sikerült áprilisi tréfa után a tanári konferencia a főkolompók megbüntetését határozta el. Mind a hat felbujtó elégséges magaviseletet kapott: „én magam nem igen bántam a rossz magaviseletet, de egyet tudok, hogy jól mulattam”.

Szép számban akadnak olyan tanulók, akik az iskolai életet kimondottan vidámnak tartják. Íme néhány példa: A 109 sz. 17 F. F. jó: „iskolabeli legmulatságosabb történetem nincs. Minden nap hoz egy-egy új mulatozást. Egy rosszul mondott szó, vagy egy jó beköpés máris egy egész mulatságot jelent. Sokszor jobban lehet rajta mulatni, mint egy történeten”. Nyilvánvaló, hogy ezeket a sorokat egy emelkedett alaphangulatú tanuló írja. Egy másik tanuló a 120 sz. L. V. azon a véleményen van, hogy: „az életben (iskolán kívül) általában kevés mulatságos dolog történik”. E sorok írója 19 éves lány, valószínűleg az élet árnyoldalait már ismeri s így számára a gondtalan felszabadulást az iskola jelenti. Tehát megállapítása, mondhatnók, optikai csalódáson alapszik. Emelkedett alaphangulatot tükröz vissza a következő idézet is: „bár az iskolában igen sok mulatságos dolog szokott történni, amelyet akkor élvezek is, most nem jut semmi sem az eszembe” — írja a 121 számú 17 L. V. kitűnő tanuló. Jogosan kételkedünk abban, hogy valóban oly sok mulatságos dolog történne az iskolában s mégsem tud egyet sem felhozni. Kitűnő tanuló, tehát a tanárokkal kapcsolatos, pontosabban a tanárok elleni csínyekről nincs érdekében beszámolni.

Kétségtelennek látszik, hogy ez a tanuló is optikai csalódásban szenved.

Ha az iskola valóban „vidám” volna, nem lenne szükséges a csínyek vidító fegyveréhez oly gyakran fordulni. A *tanárokat tudatosan bosszantják a diákok* saját mulatságukra s erről igen sok dolgozat számol be. Lássunk néhány példát:

A 22-es számú 16 L. F. jó: „április elseje a viccek napja, akkor akarva-nemakarva az embernek viccelnie kell. Ki törődik azzal, hogy talán borús az idő, vagy esik az eső, vagy miegymás. Viccelni kell. Na már most, ha ez iskolai időben történik, két komoly célja is van: 1. a tanárokat ugratni! Bárki legyen az a gyermek, egy titkos kis kárörvendés mindig van abban, ha a szokottan morózus, tekintélyes és szigorút színlelő tanár kijön a sodrából, elpirul vagy megijed. 2. Ha lehet egy óra elhuzását idézi elő, ez sohasem árt...” Tudatos bosszantásról beszél a következő írás is, a 29 sz. 17 L. V. jó: „a lehető legfantasztikusabb dolgokat találtuk ki X tanár bosszantására”. A következő viszont még tovább megy. A 37. sz. 18 F. V. elégtelen: „volt egy öreg rajztanárunk, igen nagy gyönyörűséget okozott nekünk az öreg mérgesítése”. A 40 sz. 18 F. F. elégtelen, az iskolai csínyekben már a tragikumot is megsejti: „azt hiszem minden diáknak az iskolai élményei a tanárral kapcsolatosak. Latin tanárom már 60 éven felül volt... az osztályt nem szerette, mert mindig kigúnyoltuk. Alig lép az osztályba, máris megkezdődik a cirkusz, helyesebben a tragikomédia”. A 111-es sz. 16 F. V. jó pedig öreg tanárának eseteiről beszámolva azt írja: „azzal bosszantottuk, hogy végig morogtuk az egész osztályt”. A tanárok tudatos bosszantása a tanulók lelkében úgy él, mint egy ártatlan kis csíny, amely szerintük, a diákélethez hozzátartozik. Nem nehéz itt a tudatalatti *bosszúvágyat* felfedezni, bosszúvágyat a tanár ellen, akit a tanuló, tudatának mélyén, elnyomójának tekint. Néhány tanuló ezt megsejti és kifejezésre is juttatja. *Bosszú a tanárokon* ez lehetne a következő idézetek címe:

23. sz. 19 L. V. elégtelen: „Egy április elsején történt. A IV. b., az iskola réme elhatározta, hogy beugratja a földrajz tanárnőt. Kedves fiatal lány volt pedig, de szigorú és néha igazságtalan. Elhatároztuk ám, hogy csúnyán megréfáljuk”. 73 sz. 18 F. F. elégtelen: „a rajz-tanárunk, aki nem volt egészen beszámítható, mindig szeretett csúfolkodni a diákokkal. Nem tudtuk, hogy 'toljunk ki' vele. Egyszer az jutott eszébe a legjobb tanulónak...”

A 115-ös 17 L. V. elégs.: „Az igazgatónőnk egy szörnyű 'perszóna', természetesen csak a mi szemünkben. Mindent elkövetett, hogy mulatságainkban megfékezzen. Rájöttünk gyengéjére is: imádott enni, de nem úgy, mint egy normális ember!”

Leírja azután, hogy miképen törték be éléskamrája falát, majd így folytatja: „bosszúnk teljes volt, következményeiről két napig is tudnék írni”.

A 145-ös 17 L. V. jó: „Egy csíny követek el osztálytársaim, de én nem voltam jelen. Az mégis annyira emlékezetemben maradt, mintha ott is lettem volna. Valószínűleg már abban az időben is túltengésben levő energiámnak nagyon jót tett volna... a tanárt a lányok rádiókkal dobálták meg, most már nem hiszem el, hogy pont így volt a dolog, akkor elhittem... jobban mondva el akartam hinni, mert imponált nekem. Tetszett nekem, hogy mi, akik annyira el voltunk nyomva a tanároktól, kerülő úton legalábbis úgy éreztem, felülkerekedtünk rajta, avval, hogy őt lealacsonyítottuk”.

Ez a tanuló megdöbbenő realitással látta meg azokat a lelki rugókat, amelyek egy csíny mögött megbújnak, az emlékezeti működésnek azt az optimizmusát, amely mindig, legalább visszamenőleg, törekvéseinket kielégíteni igyekszik. Dolgozatunk elméleti részében is kifejtettük, hogy a nevetés egyik megjelenési formája felülkerekedési törekvésünknek, s hogy az valójában nem más, mint egy álcázott, kerülőúti támadás.

Az iskolában az előidézett komikum folytán bekövetkezett nevetés egy bizonyos fokig nyílt támadást tételez fel. Habár a kollektív támadás az egyéni felelősséget nagy mértékben csökkenti, mégis a felelősség problémája a tanuló előtt mindenkor felvetődik. A csínyeken és tréfákon minden tanuló igen szívesen nevet. Ezzel szemben nagyon ritka az a tanuló, aki akár mint szerző, akár mint bűntárs, a csínyekért a felelősséget vállalná. Ez minden gyakorló tanár előtt ismeretes. De érdekes viszont az, hogy igen sok tanuló még a csínyek leírásánál is mentesülni akar a felelősség alól. Ez annál figyelemreméltóbb, mert láttuk, hogy nyíltan és őszintén írnak és azon állításunknak, hogy a dolgozat tanáraik kezébe nem kerül, teljes hitelt adtak. Még azt is hozzátehetjük, hogy sok tanuló olyan élményt ír le, melynek időpontja a román középiskolában töltött időre esik, tehát nyilvánvaló, hogy a felelősség elhárítását célzó törekvések nem annyira nekünk szóltak, mint önmaguknak.

A dolgozatokban láttunk néhány ilyen esetet, erre a tényre utal egy-egy megjegyzés vagy elszólás. Itt közöljük a 74-es számú dolgozatot, amely egy 17 F .F. elégségestől származik. Dolgozatát szószerint egészben közöljük, mert jellegzetes utólagos javításokat észleltünk benne. A szöveget úgy közöljük, ahogyan az javítva van, zárójelben adjuk azonban az eredeti első leírást is. A dolgozat így hangzik: „A legmulatságosabb eset, amely emlékezetemben van II. gimnázista koromban

történt a kolozsvári X. Kollégiumban. Rajz-óra következett, hát a fiúk igen mulatságos, de rossz viccet követtek el rajztanárunkkal (rajztanárunkkal). A tanári székek a lábait teljesen leszerelték és egészen lazán viszatették (visszatettük), úgy, hogy könnyen kifordultak a székek a lábai. Hát bejött az öreg, jó rajztanár, ül le a székre. Hát a székek mind a négy lába kifordult 4 felé. Szegény tanár felfordult, annyira, hogy majdnem átfordult a fején. Nagy élvezet volt ez számomra habár egyrészt sajnáltam a tanárt, mert az a jó szokásom megvolt, hogy a jó tanárokat megbecsültem. Szegény öreg tanár kapálózott a lábaival a levegőben és a vége az lett, hogy nagyon dühösen felállva lement a tanáriba és jelentette az igazgató úrnak (igazgatón...). A következményeket nem írom le, mert azt hiszem, nem szükséges”.

Egyik legtanulságosabb dolgozat ez. Nyilvánvaló, hogy ez a csíny az iskolai élet vidámabbá tételének szükségéből fakadt, a tanulók mindenáron nevetni akartak, az idézett dolgozat írója a csíny előkészítéséből alaposan ki is vette részét. Mostani énje azonban részben elítéli a kkor i tettét, amely egy jó, öreg tanárt ily kínosan nevetséges helyzetbe hozott. Állítólag már akkor sajnálta, viszont a helyzetet mégis élvezte. Jellegzetesen degradációs kontraszt. Az eseményt egyszerre sajnálja és élvezi is. Tudatában, a helyes és helytelen oldal egyszerre jelentkezett s ez okozta azt az erős nevettető hatást, amelyet dolgozatában leír. Az, hogy a csíny eszében maradhatott, annak tulajdonítható, hogy részben már akkor megbánta tettét, amely súlyosabb kimenetelű lehetett, mint azt előre számíthatták. De az is hozzájárulhatott, hogy a tetteseket példásan megbüntették, így azután az emlék alaposan megtapadt benne. Ezen dolgozat további elemzésének kapcsán igen érdekes eredményekre juthatnánk, ez azonban munkánk szűk kereteit túllepné.

A következő idézetekben a tanulók leírják a komikus tanár külső megjelenését. Érdekes megfigyelnünk, hogy mennyire hatással van a tanulókra a díszharmónikus testalkat. A minden áron való nevetni-akarással szinte önkénytelenül azokban a tanárokhban lel tárgyra, akik testi tökély kiváltsága felett nem rendelkeznek. A sok ilyenyszerű dolgozat közül csak néhányat idézünk:

A 30-as számú 18 L. V. elégs.: „Eszembe jut most (lehet, hogy nem ez a legmulatságosabb iskolai élményem, de mégis érdemes elmondani), hogy tavaly nagyon unintelligens, mondhatnám írtózatosan buta osztályfőnökünk volt. Kicsi, molett, rettentő nagy Cyranó ormánnyal ellátva, csúnya sárgás, piszkos fogakkal és olyan pattanásos bőrrel, hogy akármelyik kamaszlánynak becsületére válhatott volna. Azt, hogy öreg már meg-

lehetősen ökelme és hogy ősz haját minél sötétebbre igyekszik festeni, azt mondanom sem kell, anélkül is el lehet képzelni. Szegényke fájdalmasan, tragikomikusan virított ki, a minden tekintetben elsőrendű tanári karból...

A 82-es számú 17 F. V. elégtelen: „az én jó tanítóm egy rettentő kövér és pulyka természetű ember volt”. Úgy ebben, mint az előbbi idézetben azt tapasztaljuk, hogy a fizikai csökkent-értékűség egy vagy más vélt rossz tulajdonsággal is együtt jár (butaság, pulykatermészet).

A 87. számú 18 F. V. elégs.: „... a Dorkó nevű félsüket tanár...”

A már idézett 97 számú 17 F. V. elégtelen tanuló írja: „különösen szemtelenül viselkedtem rajztanárunkkal szemben, ki egy kis alacsony, kövér, nagyotthalló és buta volt”.

A 110 sz. 17 F. V. jó, dolgozatában olvastuk, hogy latin tanára: „kis köpcös emberke volt, beceneve szerint Doktor...”

141 sz. 17 L. V. elégtelen írja: „a mult évben egy nagyon jó-pofa tanár tanított románra. Majdnem 2 méteres emberke volt, kék szemekkel, vastag orral és nagy előreálló fogakkal”.

A további idézeteket feleslegesnek tartjuk, az eddigiek is elegendőek annak a megállapítására, hogy a hátrányos külső a tanár számára olyan tehertétel, amelyet ellensúlyozni csak igen kiváló pedagógiai képességgel bír.

További példáink néhány esetről szólnak, amelyek szenvedő hősei, *természetük miatt komikus tanárok*. Már az eddig idézett dolgozat-töredékekben is ily hátrányos tulajdonságok szerepeltek, itt azokat idézzük, amelyekben ezek a tulajdonságok előtérbe kerülnek:

104 sz. 17 F. V. elégtelen: „S. tanár rettenetesen ideges. Kiabál, négyeseket osztogat, de különben jószívű ember...”

A 105 sz. 18 F. V. jó: „nem volt rossz ember, csak ideges és lobbanékony természetű...”

A 120 sz. 19 L. V.: „... tanárnőnk irtózott a hidegtől, az osztályban is bundában és kalapban ült”.

A további példák mind ezekhez hasonlóak, ideges tanárok, dühös természetűek, vagy különködők egész sorát vonultatják fel a tanulók. Ezek igen kézenfekvő célpontul szolgálnak a tréfáknak és csínyeknek.

Az iskolai nyomasztó hangulat, az iskolán kívüli feladatok kényelmetlensége és szabadság-gátló mivolta hozza magával azt, hogy az amúgyis nevetni való tanulókból összetett amorális csoport, az osztály, célpontját gyakran kegyetlenséggel választja meg. Az „*âge sans pitié*” olykor minden korlát alól felszabadítja magát s ilyenkor a célpont az öreg tanár. Az eddigiek során néhányszor már találkoztunk ezzel a jelzővel, itt még egy példát hozunk:

A 46. sz. 18. F. V. elégtelen: „előre kell bocsátanom, hogy

egy öreg, viharvert tanárról van szó, akivel mindent meg lehetett csinálni, mert ha fel is adott az igazgatónál, az öreg szavát semmibe sem vették“. Sajnos igen sok tanári karban tapasztalható a hasonló helyzet, amelyről természetesen előbb-utóbb a tanulók is tudomást vesznek s a szomorú eredmény nem maradhat el. Ezért semmi esetre sem a tanuló ifjúság a felelős!

Feltűnően sok az öreg tanárokról szóló komikus esetek száma. Hajlamosak vagyunk ezt nagy részben napjaink körülményének tekinteni.

Nemcsak a tanár öregsége az, amely a tanulók nevetését szinte vonzani látszik. A *jóindulatú tanár* is, mint a legkülönbébb csínyek szenvedő hőse, igen gyakran szerepel. A jóindulatú tanártól nem fél az osztály, bármit is tehet ellene, mert ő „elnéző“. Ilyen módon a tanulók levezették az iskolai feszültséget, anélkül, hogy a káros következményektől tartaniok kellene. Ahogyan példáink szaporodnak, úgy érezzük, hogy az iskolai nevetés a maga ingereit és levezető útjait mindig a legkisebb ellenállás irányában keresi és találja meg. Ime néhány eset, amikor a jóindulatú tanár a tanulók mohó nevető vágyának áldozatul esik:

34. sz. L. V. jeles írja: „N. tanárnőnk nagyon jólelkű, elnéző vénkisasszony volt. Épen ez volt szegényke hibája, mert gyakran visszaéltünk szegényke jóságával.“ Amint a továbbiakból megtudjuk, az illető tanárnő egy elég durva tréfa áldozata lett. A már másutt idézett 104. sz. dolgozat is „jószívű“ tanárról szól.

A 206. sz. 15. L. V. jó írja: „latin tanárunk egy alacsony, de nagyon vicces bácsi. Tőle nem féltünk s így rajta alkalmazzuk jókedvünket...“ A példák számát itt is nagyon szaporíthatnók, mégis eltekinthetünk tőle, mert mindannyiunk emlékezetében elég példa maradt fenn a középiskolás életből.

Ha a jóindulatú tanár is nevetség tárgya lehet, igen természetes, hogy a tanulók számára az ellenszenves tanár is nevetségessé lesz. Ez a tény dolgozatunk elején tett azon megállapításunkat erősíti, miszerint bármi lehet nevetségessé és semmi sem az. Mindig az egyén vagy a csoport lelkiállapota és a helyzet határozzák meg azt, hogy mi válik nevetetővé. A csoport, az osztály beállítódása: nevetésre hajlamos, nevetést kereső. A helyzet, az iskolai szituáció a maga nyomott hangulatával nevetésre készítet. Mi sem logikusabb annál, hogy a legellentétesebb tulajdonságú tanárok is nevetségessé válhatnak. Néhány példa az ellenszenves tanár nevetet. hatásáról:

Az 53. sz. 17. F. V. elégtelen tanuló írja: „elhatároztuk tehát, hogy megtréfáljuk latin tanárunkat. Meg kell jegyezni, hogy ezt az érdemtelen embert *senki sem szerette*.“

Az 54-es számú 17. F. V. írja, hogy egy jól sikerült áprilisi tréfa után a tanár: „...nem nagy mulatságunkra bevág egy-egy szekundát magaviseletből. De ez sem tudta elvenni a kedvünket a jól sikerült rászedés után. Ugy se nagyon szeretjük ezt a tanárt.”

Ha a tanár nemcsak ellenszenves a tanulók szemében, hanem „rossz” is, úgy az osztály magatartása oda módosul, hogy nem egyenesen, hanem burkolt formában támad s ha másképp nem sikerül, úgy a háta mögött neveti ki s tekintélyét így csorbítja. Ezt ábrázolja a következő példa, egyben pedig bizonyítéka annak is, hogy az erkölcsi defektusok, aminő például a következetlenség, a tanár tekintélyére mily káros hatással vannak.

A 47.sz. 19. F. V. elégséges dolgozata így hangzik: „rettegetes ember a mi magyar tanárunk. A tavaly azzal jött be, hogy ő barátságos légkört akar teremteni az osztály és becses személye közt, szereti az önkéntes munkavállalást, akkor felelünk, amikor akarunk, stb. azonban ez nem sikerült. A légkör mindig feszült volt az ő óráján. Egyszer megtörtént, hogy valaki nem akart felelni. Tehát nem jelentkezett. A tanárunk felszólította, mire a fiú elkezdett művésziesen gagyogni, ezért kapott három darab négyest. Ez rendben is volna. Az idén ugyanezzel a dumával állt elő. A régiék persze majd megfulladtak a kacagástól. Az új fiúk persze szószeros értelmében bedültek. — Milyen jó tanár, milyen megértő! — állapította meg mindegyik. Mikor azonban megkezdődött a rendes tanítás és feleltetés, akkor adtak csak nekünk igazat. Megtörtént, hogy egy órán bezúgatta az egész osztályt. Mondhatom, nem hittem volna, hogy annyit lehet kacagni egy üres dumán, hogy valaki ilyen köpenyegforgató legyen, s hogy egy felnőtt ennyire változtassa elveit.” E dolgozat írója elégséges előmenetelű, tehát magyarból is legalább elégségesre áll. Mint utólag megtudtuk, az említett tanár ebben a félévben az osztálynak nagyobbik felét elbuktatta. Érdekes megjegyezni, hogy az elbukottak közül ezt a jelenetet senki sem írta le, holott, mint a beszélgetések során kiderült, ezzel a tanulók igen sokat foglalkoztak.

A 108. sz. 19. F. V. elégtelen tanuló is egy következetlen tanárról írja legmulatságosabb iskolai élményét: „...volt egy tanárunk, aki mindig a részegség ellen prédikált. Mondott nekünk példákat s szörnyű színekben festette le riátságát egy részeg embernek. Egy ízben ő maga is részegen, úgy látszik korcsmából jött, belépett az osztályba s a helyett, hogy megtartotta volna óráját, újból a részegség káros következményeiről beszélt.”

Ezek a példák beszédes bizonyítékai annak, hogy egyes

tanárok súlyos erkölcsi fogyatékoságaik révén, hogyan válnak a nevettető hordozójává. Szinte önmagukért beszélnek ezek az idézetek is.

Az eddig idézett összes példák közös vonása az, hogy a tanárok valamely testi vagy lelki *állandó* tulajdonságaik folytán váltak nevetségessé. Az alább közölt példa annak illusztrálását célozza, hogy a tanár pillanatnyi hangulata is oly magatartást válthat ki az osztályból, amely a tanár rovására való nevetést hozza maga után. Mint a 45. sz. 16. F. V. elégs. tanuló dolgozatából kitűnik: „a tanárunk talán ballábbal kelt fel vagy valami baja történt, de mivel nem állt mindenki vigyázzba, bezúgatta a népet.” Mire a fiúk bosszúból a féltve féltett aquáriumának díszhalait megsütötték és azt jóízűen elfogyasztották. A tanulók ilyen eljárása semmi esetre sem volt helyes, viszont egy, szerintük érdemtelen sérelemre volt természetes válasz. Mint az általunk tárgyalt esetek mindegyikében, itt is a tanár az, aki, ha nem is akarattal, de önuralmának híján, a lavinát elindította.

Egy diákcsinny, tréfa vagy egy véletlen folytán előállott komikus helyzet annál mulatságosabb, minél jobban hosszankodik annak szenvedő hőse. A tanár kiabál, szekundát osztogat, de mi ez a kis kellemetlenség ahhoz képest, amit az osztály érez, amidőn azt látja, hogy fellebbvalóját mily nagy mértékben sikerült megaláznia. Ha a tanár úgy tesz, mintha észre sem vette volna az egészet, úgy igen helytelen magatartást tanusít, mert ezzel az osztályt újabb és újabb, sokkal vaszkosabb tréfákra ösztönzi. Melyik hát a helyes magatartás? Erre ad feleletet a 75-ös számú 17. F. V. elégséges tanuló élmény-leírása. Elmeséli, hogy egyszer úgy hallották, hogy a tanár beteg s azt hitték, nem tartják meg az órát. „Így aztán persze, hogy rosszalkodtunk az osztályban s egymást dobáltuk papírgombóccal. Már javában folyt a játék, mikor egy társam az ajtó felé ment s én őt akartam megdobni, hát nyílik az ajtó s az illető tanár urat pont a fején találtam el. De szerencsém volt, mert a tanár úr nem vette zokon s ő amikor látta, hogy meg vagyok ijedve, elkezdett rajtam nevetni, mire az egész osztály szintén nevetésbe kezdett. Így hát nem történt semmi bajom, legfeljebb az, hogy a tanár úr megdicsért, hogy milyen jól tudok célozni. Hiába, vannak a z é r t m é g jó tanárok is.”

Valóban vannak még jó pedagógusok, akik ilyen nehéz helyzetben is feltalálják magukat és egy ilyenszerű derűs megbocsájtó gesztussal, saját tekintélyük emelésére és diákjaik bizalmának elnyerésére sokkal többet tesznek, mintha bármily más eszközhöz folyamodtak volna. Hasonló nagyszerű tanári magatartásról számol be a 95-ös számú 17. F. V.

elégséges tanuló: „Francia dolgozatot írtunk. Mint minden rendes diák, bizony én is a könyv segítségével folyamodtam. Nagyon jól ment a dolog egy darabig, de az utolsó 10 percben látom, hogy a tanár nagyon figyel. Gondoltam magamban, elég lesz a másolásból. Ép el akartam tenni a könyvet, amikor a tanár ordítani kezdett: „hopp!, megfogtalak! add ide a könyvet!“ — mondta. Én azt feleltem, hogy nincs is könyvem. Kikutatta a táskámat, hát nem találta meg — elment. Én pedig tovább kopírozhattam, mert a könyv ott volt a padon. Mindenhova nézett a tanár, csak a legfeltünőbb helyre, a padra nem nézett. A dolgozat kitűnően sikerült és javításkor én magam mondtam meg, hogy miért is ilyen jó a dolgozatom. A tanár a helyett, hogy négyest adjon, nevetett. Volt még egy pár mulatságos történetem az iskolában, de ezekre jól már nem emlékszem”.

Nagyon érthető, hogy csak erre emlékezik jól a tanuló, hisz itten ő maradt alul, habár valószínű, hogy a másolást azért jelentette be utólagosan, mert igen jól esett volna neki, ha a tanár dühösen egy szekundát ír be érte. Ez ugyanis azt jelentette volna, hogy a tanár ismeri be alulmaradását, ami viszont a tanuló győzelmét jelenti. Ekkor még a szekunda ellenére is jót nevetethetett volna azon, hogy tanárát mily pompásan sikerült kijátszania. A tanár azonban a helyzetet átlátta (lehet, hogy nem tudatosan) azt humoros oldaláról fogta fel, önmagát nevette ki és így a tanuló, mivel támadása nem sikerült, alul maradt.

Ugy a 75. számú, mint a 95. sz. dolgozatban szereplő tanár humorosan, Höfdding értelmében vett humorral fogta fel a helyzetet s ez által a diák fölé került. Mindkét esetben az osztály azért nem nevetett a tanár rovására, mert az a feltételezett tanári felsőbbbséggel ellentétes magatartást nem mutatott, azaz nem vette fel a küzdelmet ott — ahol úgyis alulmaradt volna. Mint látjuk, mindkét esetben meg volt a kellő eredmény: a tanuló szemében a tanár *tekintélyben* és *tiszteletben* igen sokat nyert.

A helyzet humoros felfogása (höfddingi megfogalmazásban) az egyetlen helyes út, amelyet a tanár a *nevelés* folyamán követhet. Ezen az úton kell haladnia akkor is, ha alkalmoszerű nevelésről (esetek, helyzetek) van szó, de különösen akkor, ha a tanárnak tervszerű nevelést kell adnia.

c) Igen nehéz kérdést képezett az élmények kiértékelése, azaz azok osztályozása. Ezeket az élményeket igen sok szempontból ítéldhetjük meg. Mivel mi az anyag egyszerűsítését tartottuk szem előtt, ezért mindkét élménycsoportnál (iskolán kívüli és iskolai) két szempontot vettünk figyelembe: 1. *min* nevetett a tanuló és 2. *kinek* a rovására nevetett.

Célunknak a legjobban, dolgozatunk elején már ismertett Dunlap Knight beosztása felelt meg, amelyet néhány speciális ponttal ki kellett egészítenünk. Nevetesen az előidézett komikumnál az iskolába (tréfák, „beugratások”) négy esetet különböztettünk meg: a) a diák megtréfálja a tanárt, b) az osztály megtréfálja a tanárt; c) a tanár a tanulót, illetve a tanulókat; d) a tanulók egymást. További kiegészítése az alább közölt 2, 3 és 4 táblázatokból kitűnik.

A 2-es számú táblázat az iskolán kívüli élmények számszerű adatait mutatja be. Mint ebből kitűnik, a tanulók az iskolán kívüli életükből leginkább azokat az eseteket írták le, amelyeknek önmaguk voltak szenvedő hősei. 52 ilyen történetet olvastunk, tehát az esetek 33.12 százalékában ez dominál. Rögtön utána, számszerint 34 esetben azaz 21.66 százalékban a tanulók olyan eseteket találtak nevetségesnek, amelyekben a nevetést szerencsétlenségek, balesetek, vagy durvább tévedések okozták. Ez arra mutat, hogy az említett esetek a tanulók középiskolás kora előtt vagy annak első éveiben történhettek. Idősebb korban ugyanis ilyen komikum — kulturlényekről lévén szó — már nem hat nevettetőleg. A testi szenvedések rovata nullát mutat, ami azt jelenti, hogy ez a fajta komikum már egyáltalán nem hat a vizsgált tanulókra, bár könnyen feltételezhető, hogy korai gyermekkorukban ilyen élményük is akadt.

Megalázásra vonatkozó élmények (a táblázat 1--5 inkl. pontjai) 59 esetben, azaz 38.21 százalékban volt; degradálás (1—10-ig) 91 esetben volt, ami 57.46 százaléknak felel meg.

Túlsúlyban a konkrét komikum van 66.88 százalékkal, míg a humor 33.12 százalékot képvisel. Ideális komikumra vonatkozó élmény egyáltalán nem volt!

A humor rovatának ily nagyfokú fejlettsége arra utal, hogy ebben a korban, 15—19 év között, a szellemi és érzelmi fejlődés igen rohamosan halad, a tanulók régi énjükön szívesen nevetnek, mert ez a mai felsőbbségüknek kétségtelen bizonyítéka, fejlődésüknek jele.

Iskolán kívüli élmények.

A komikum másokban:

	Esetek száma	%
1. Testi szenvedések	0	0
2. Léleki szenvedések	4	2.55
3. Kisebb testi sérülések	12	7.64
4. Szerencsétlenségek (balesetek, tévedések)	34	21.66
5. Tulajdonképeni megalázások	9	5.73

	Esetek száma	%
6. Erkölcsi defektusok (naivitás, tudatlanság, szórakozottság)	10	6.37
7. Előidézett komikum (tréfák, „beugratások“)	23	14.65
8. Képzelt helyzetek (tudatosan)	1	0.64
9. Félrevezetés	8	5.09
10. Zavartság	4	2.55
11. Érzékenység sértésének lehetősége	0	0
A komikum önmagunkban:		
12. Humor, (komikum)	52	33.12
A komikum tárgyakkban:		
13. Paradoxonok	0	0
Összesen	157	100

2. sz. táblázat.

A 3-as számú táblázat (iskolai legmulatságosabb élmények) már egészen más képet nyújt. A tanulók első helyen emlékeznek olyan csínyekre és tréfákra, amelynek áldozata a tanár volt. 78 ilyen eset volt, amely az esetek 41.26 százalékának felel meg. Ez világosan bizonyítja az ilyenszerű kilengések népszerűségét és hatásosságát. Messze marad e mögött minden más fajta neveltető. Csak a szerencsétlenségek rovata, (ahol viszont balesetek és tévedések vannak inkább) szerepel 8.46 százalékkal. A humor viszont erősen lecsökkent. 7.40 százalékot mutat csupán. Ez bizonyítja, hogy a tanuló iskolai vonatkozásban önmagán nevetni nem szeret, hogy miért, arról már más helyt szóltunk. Alább adjuk a 3. számú táblázatot.

Iskolai élmények.

Komikum másokban:

	Esetek száma	%
1. Testi szenvedések	0	0
2. Leleki szenvedések (pl. félelem)	0	0
3. Kisebb testi sérülések	5	2.64
4. Szerencsétlenségek (balesetek, tévedések)	16	8.46
5. Tulajdonképeni megalázások	12	6.34
6. Erkölcsi defektusok (naivitás, tudatlanság, szórakozottság)	15	7.93
7. Előidézett komikum	2	1.05

	Esetek száma	%
a) a diák megtréfálja tanárát	3	1.58
b) diákok megtréfálják a tanárt	78	41.26
c) tanár a diákot	8	4.23
d) diákok egymást	9	4.76
8. Képzelt helyzetek (tudatosan)	3	1.58
9. Félrevezetés	15	7.98
10. Zavartság	6	3.17
11. Erzékenység sértésének lehetősége	2	1.05
<i>Komikum önmagunkban:</i>		
12. Humor, (komikum)	14	7.40
<i>Komikum tárgyokban:</i>		
13. Paradoxonok, logikai tévedések	1	0.52
Összesen	189	100

3. számú táblázat.

A fenti adatokból, kimondottan a tanár rovására nevettek a tanulók, a következő 4. számú táblázat kimutatása szerinti esetekben: (a százalék rovásban az abszolút számokat a 189 számhoz, vagyis a fenti táblázat végösszegéhez viszonyítottuk).

Komikum másokban:

	Esetek száma	%
1. Testi szenvedések	0	0
2. Lelki szenvedések	0	0
3. Kisebbségi testi sérülések	3	1.59
4. Szerencsétlenségek (balesetek, tévedések)	10	5.29
5. Tulajdonképeni megalázások	10	5.29
6. Erkölcsi defektusok (l. m. f.)	5	2.64
7. Előidézett komikum	0	0
a) diák megtréfálja a tanárt	3	1.59
b) diákok megtréfálják a tanárt	78	41.26
c) tanár a diákot	0	0
d) diákok egymást	0	0
8. Képzelt helyzetek	1	0.53
9. Félrevezetés	11	5.82
10. Zavartság	2	1.06
11. Erzékenység sértésének lehetősége	2	1.06
<i>Komikum önmagunkban:</i>		
12. Humor, (komikum)	0	0
<i>Komikum a tárgyokban:</i>		
13. Paradoxonok, logikai tévedések	0	0
Összesen	125	66.13

4. számú táblázat.

Az összesített eredményeket szemügyre véve, a két táblázatból a következő képet nyerjük:

Élmények	iskolán kívül	iskolában
Meg al á z á s		
(a táblázatok 1—5 inkl. pontjai)	38.21 %	17.46 %
D e g r a d á l á s		
(a táblázatok 1—11 pontjai)	57.46 %	78.30 %
H u m o r		
(a táblázatok 12-es pontja)	33.11 %	7.40 %

5. számú táblázat.

Ebből az összehasonlító táblázatból kitűnik, hogy a tanulók az iskolán kívüli életben a megalázáson való nevetésre inkább hajlamosak (mint mondtuk, egész korai emlékekről van szó), míg a degradáláson való nevetés, az iskolai életben már teljesen túlsúlyba jut. Ne felejtjük el, hogy az előidézett komikum a degradáláshoz tartozik, amely, mint már rámutattunk az iskolában igen fontos szerepet játszik.

Mint már a tréfák tesztjénél tettük, itt is a 17 éves korosztályt ragadjuk ki és ezek élmény-anyagát összehasonlító táblázatban mutatjuk be. Iskolai élményéről 77, míg iskolán kívüli élményeiről 64 tizenhétéves tanuló számolt be.

Élmények	iskolán kívül	iskolában
H u m o r	42.18 %	0.51 %
Előidézett komikum	12.50 %	49.35 %
Szerencsétlenségek	17.18 %	12.35 %

6. számú táblázat.

Az előbb közölt megállapításainkat ez a táblázat igen erős fénybe helyezi. Különösen érzékelhető itt a humor csökkenése, valamint az előidézett komikumnak az iskolai mulatságos élményekben való nagyfokú emelkedése.

Visszatérve a 4-es számú táblázatra, (mint mondtuk ezen a táblázaton csak a tanár rovására való nevetésről szóló beszámolókat tüntettük fel) azt látjuk, hogy a leírt 189 eset közül az osztályok 125 esetben nevettek a tanár rovására. Ez 66.13 százalékot jelent. Más szóval, minden három nevetésből kettő a tanár degradálásán érzett diadalból fakad! Nem szabad szem elől tévesztenünk, hogy olyan élményekről van szó, amelyeket a tanulók spontán írtak le s amelyek legtöbbször ezt olvassuk: „sohasem fogom elfelejteni...” Ha arra gondolunk, hogy az iskola tulajdonképeni feladata szellemi javak módszeres átadása az utánunk következő nemzedéknek, úgy ezek a

számok méltán ejthetnek kétségbe. Hogyan is lehetne a nemzet szellemi javait átadni akkor, ha ezen javak átadója, a katedrán ülő tanár, ily gyakran képezi a nevetség tárgyát? De ha nem állítjuk ennyire élére a helyzetet — hiszen, ha nem is tökéletes a középiskolai oktatás mai formája, a minimális követelményeknek mégis eleget tesz — önkénytelenül is az a kérdés merül fel bennünk, hol is tarthatnánk már, ha több lenne a jó pedagógus!

A 4-es számú táblázat abszolút számait a 3-as számú táblázat végösszegéhez viszonyítottuk s a százalékokat is e szerint állapítottuk meg. Így tehát az előidézett komikum, annak is 2. pontja (a 7b pont) 78 esettel, azaz 41,26%-al szerepel. Ha már most ezt a 78 esetet a tanár rovására való nevetések számához, azaz a 126-hoz viszonyítjuk, úgy kitűnik, hogy *minden 3 nevetésből* — amikor az osztály a tanáron nevet — *kettőt tudatosan idéztek elő*. Felesleges minden további magyarázat ezen a ponton. Ezek a számok olyan állapotokat tükröznek vissza, amelyeken segíteni és változtatni kellene.

4. A próbák harmadik része: a kérdőív.

a) Próbáink harmadik részében a vizsgált tanulók az alábbi kérdésekre válaszoltak írásban:

1. Szeretted-e, ha az iskolai előadások mulatságosak?
2. Írd le melyik tantárgyat szeretnéd leginkább mulatságos előadásban hallani? Miért?
3. Írd le melyik tantárgyat szeretnéd legkevésbé mulatságos előadásban hallani? Miért?
4. Melyik a kedvenc tantárgyad?
5. Melyik tantárgynál érdemelted meg leginkább a jeles, ill. a jó osztályzatot?
6. Írd le osztályod legkomikusabb tagjának nevét úgy, hogy a vezetéknévnek utolsó betűjét és keresztnévnek is csak utolsó betűjét használjad!
7. Milyen tanuló az illető?

Úgy számítottuk, hogy az első kérdésre minden tanuló igennel válaszol majd, tehát itt különösebb eredményt nem vártunk.

A második és harmadik kérdés megválaszolásánál (ép úgy, mint az első kérdésnél is) arra törekedtünk, hogy kikapcsoljunk minden olyan szubjektív momentumot, mint pl. a tanárok iránti rokonszenv vagy ellenszenv, a tantárgyak iránti hajlam stb. Ezért tettük fel a negyedik és az ötödik kérdést. Ilyen módon több választ figyelmen kívül hagytunk, mert ezen ellenőrző kérdésekből kiderült a tanuló tárgyilagosságának hiánya. Pl. a második kérdésre sokan válaszoltak így: „szám-

tant — habár kedvenc tantárgyam”. (Megjegyzendő, hogy a kérdéseket előszóval tettük fel s így a tanulók a következő kérdést nem sejtették). Nemcsak a válaszokból, hanem a próbák utáni beszélgetésekből is kitűnik, hogy a tanulók próbáink ezen részét is nagy többségben helyesen értelmezték. Erre a részre tehát külön is elmondhatjuk, hogy sikeres volt, úgy-hogy eredményeiben is helytálló.

A hatodik kérdésnél azt akartuk megállapítani, hogy az osztály véleménye milyen mértékben egyezik meg a legkomikusabb tag személyét illetően. (Ezen a helyen már a komikus kifejezést használtuk, mert a tanulók annak értelmét társaikra vonatkoztatva helyesen fogják fel). Az adott válaszokból kiderült, hogy a vélemények teljesen egybehangzóak. Az osztály-bohóc tanulmányi eredménye néhol elégtelen, gyakran elégséges, de akad közöttük jó előmenetelű is. Ezt a két utolsó kérdést csak mellékesen tettük fel, indokolást nem kértünk s róla statisztikai kimutatást nem készítettünk. A kérdés részletesebb boncolgatása főproblémánk tárgyalásától egy messzevezető mellékvágányra vinne bennünket.

b) Az első kérdésre 200 tanuló válaszát vettük figyelembe, 193 tanuló válaszolt igennel, míg 7 tanuló nemmel felelt.

Az *igenlő válaszok* zöme sablonos: „azért szeretném, hogy az előadások mulatságosak legyenek, mert akkor jobban tudok figyelni és a magyarázatot könnyebben érthetem meg”. Ez a tanulók általános véleménye, ami azt jelenti, hogy nagy általánosságban az iskolai előadások szárazak, ennél fogva a tanulók nagy többségének figyelmét nem kötik le. Néhány érdekesebb választ itt közlünk:

45 sz. 16 F. V. elégs.: „Igen, mert valahogy az ilyen mulatságos órák feloldják a tanár és a diák közötti távolságot és megkönnyítik a diák munkáját”.

57 sz. F. V. kitűnő: „Szeretem a mulatságos órákat, de csak abban az esetben, ha sem a tanár nem válik mulatságos alakká, sem a diákokat nem gúnyolja”.

60 sz. 17 F. V. elégs.: „Szeretem, mert akkor szívesebben jár az ember iskolába. Ha ugyanis a száraz tényeket halljuk, akkor szinte elkedvetlenedik az ember. Ha azonban vicces, akkor szívesen járunk és gyorsan telik az idő”.

64 sz. 18 F. V. elégtelen: „A kérdésre csakis az az egyenes feleletem, hogy igen. Sőt szerintem nem csupán az a lényeges, hogy nekem tetszik-e vagy sem, hanem, hogy *szükséges* is”.

65 sz. 17 F. V. elégtelen: „Igen, mert ilyenkor az ember elfelejti, hogy iskolában van”. Ez a válasz nagyon megszívlelendő. Az iskola gondolata, légköre csak akkor elviselhető számára, ha tökéletesen el tudja felejtetni — az iskolát! Meggyőződés-

sünk, hogy ezzel a tanulóval még sohasem foglalkoztak az iskolában szeretettel!

67 sz. 16 F. V. elégséges: „Igen, mert az unalmas órákon alszik az ember és nem figyel”.

71 sz. 16 F. V. elégs.: „Az óra jó, ha mulatságos, de nem teljesen, hanem annyira csak, hogy a figyelmet mindig ébrentartsa”.

81 sz. 18 F. V. elégtelen: „Igen. Mert egy élet van és azt éljük vígan, nem szomorún”.

82 sz. 17 F. V. elégtelen: „Igen, mert gyorsan telik az óra és a mellett tanulhatunk”. Ez a válasz nagyon elgondolkoztató!

87 sz. 16 F. V. elégs.: „Igen, mert a tanuló otthoniasabban érzi magát és nem izgul”.

96 sz. 18 F. F. jó: „Igen, az órák nem szabad unalmasak, szárazak legyenek, mert a tanuló elveszíti tanulási kedvét. Viszont, ha van bennük humor, az mindig munkára serkenti őt”.

103 sz. 17 F. V. jó: „Igen, mert a tanulók *olyan* tanárnál sokkal szívesebben tanulnak, mint egy mord, goromba vagy szigorú tanárnál”.

105 sz. 18 V. F. jó: „Igen, ha már vesztegetem az időmet, hogy iskolába járjak, legalább ne savanyodjak ott meg”.

108 sz. 19 F. V. elégtelen: „Igen. Mert engem nagyon untat az iskola, legalább ennyi szórakozást nyújtson”.

110 sz. 17 F. V. jó: „Igen. Azért, mert az előadások egyes tantárgyaknál úgyszólván elég unalmasak és a kedves tantárgyaknál sem árt egy kis jókedvcsináló”.

121 sz. 17 L. V. *kitűnő*: „Igen. Sokkal jobban leköti az ember figyelmét és nem fárasztó”.

131 sz. 17 L. V. jó: „Igen, mert akkor a tanárnő közvetlenebb”.

137 sz. 16 L. V. *kitűnő*: „Igen, mert akkor közvetlen és a közvetlenség közelebb hoz az őszinteséghez”.

141 sz. 17 L. V. elégtelen: „Igen, de attól függ milyen órán. Vannak olyan tantárgyak, ahol nem lehet. A humor ébrentartja az embert és nem alszik el”.

147 sz. 17 L. V. *kitűnő*: „Igen, mert így jókedvre derülök és jobban megjegyzem”.

157 sz. 17 F. V. elégs.: „Igen, mert olyankor úgy érzem, mint hogyha nem tanár állna előttem, hanem egy jóakaróm (barátom). Az eredmény is kézzel fogható”.

169 sz. 16 F. F. elégs.: „Igen. Fűszerezik az előadást és így a tanárnak is, a tanulónak is könnyebb a dolga”. Csak nem kell *mulatás* közben másról beszélni”.

171 sz. 17 F. V. elégtelen: „Igen, az ember jobban figyel és a viccek alapján eszünkbe jut a tárgy, amiből kifolyólag tettük a megjegyzést vagy viccet (sic).”

196 sz. L. V. jó: „Igen, mert rá sem gondol az ember, hogy iskolában van”.

Igen sok tanulót szólaltattunk meg s be kell vallanunk, hogy a legszívesebben valamennyit közöltük volna, ha attól nem tartanánk, hogy ezt a fejezetet túlméretezzük. A közölt válaszok azt bizonyítják, hogy a tanulók teljesen tisztában vannak szükségleteikkel és érzik azokat a hiányokat, amelyekről az előbbiek során már szólottunk. Ezekből a válaszokból ismét kicsendül az iskola unalma, komorsága, egyhangúsága. Az amit minden tanuló kér: több élet, közvetlenség, szín, derű az előadásokba és az egész iskolai életbe.

Ugyanerre a kérdésre most három különleges választ mutatunk be:

77 sz. 16 F. V. jó: „Erre a kérdésre nem tudok válaszolni pontosan, mert ha mulatságos, akkor nem tanulok, ha meg nem mulatságos, túlságosan száraz, akkor álmos leszek”.

55 sz. 19 F. F. elégtelen: „(Az előadások) inkább komolyak legyenek, csak az 5—6-ik óra, mikor már fáradtak vagyunk, legyen kissé derűs”.

174 sz. 17 L. V. elégséges: „Igen, de ha meggondolom a dolgot, nem hasznos a tanulók részére, mert elvonja a figyelmüket. Persze, ezt nem látják be”.

Az első válasz, teljesen szubjektív, míg a másik kettőt túlzottan foglalkoztatja a tanítás hasznosságának kérdése, viszont — természetesen — ebben a kérdésben helyesen dönteni nem tudnak.

A következőkben közöljük *a határozott nemmel válaszolókat* indokait:

98 sz. 18 F. V. elégtelen: „Nem, mert úgy gondolom, hogy az iskolás azért tanul, mert akar és élvezi azt. Tehát a tanár csak ismertetéssel foglalkozzon és idejét ne pazarolja mulatságos históriákra”.

151 sz. 17 F. V. elégtelen: „Nem. Komoly előadást nem lehet vidáman előadni. A tantárgytól is nagyban függ, hogy milyen természetű”.

A 153 sz. 18 F. V. elégs.: „Nem, mert iskolába nem mulatozni járunk. A mulatozás helye máshol van. Csak az menjen iskolába, aki művelődni akar”.

155 sz. 17 F. V. elégtelen: „Nem, azért, mert ha a tanár valami szellemességet mond, a fiúk nevetnek, ez még nem volna baj, de állandó megjegyzésekkel zavarják az óra menetét”.

163 sz. 16 F. V. jó: „Nem, mert ha mulatságos, akkor rendszert sok idő vész el és a tanár nem tudja rendesen elmagyarázni a leckét”.

165 sz. 16 F. V. jó: „Nem. Nem is hiszem, hogy bizonyos dolgokat elő lehessen adni mulatságosan. Én (s mindenki) a szü-

netet elég mulatságosan tudjuk kihasználni. Természetesen, egy-egy vicc nem árt”.

A 166 sz. 16 F. V. elégtelen: „Nem, mert a tanulást zavarja. De azért nem muszáj komorak legyenek”.

Ezek a válaszok egy tanintézet növendékeitől származnak és egy kivételével valamennyi ugyanazon osztály tagjaitól. Az utolsó két válasz nem egészen kategórikus, tehát ezektől eltekinthetünk. Marad a többi öt, amely az összes többi tanulókkal szemben 2,5%-os kisebbséget alkot. Mivel tanulmányi előmenetelük nem mondható jónak, úgy érezzük, hogy ez a válasz inkább pózt tükröz vissza, mint valóságos meggyőződést. Ennek ellenére bárhogy tekintsük is ezt az öt tagadót, kétségtelen, hogy távol esnek a realitásoktól s a valóság-érzetnek attól a helyes mértékétől, amely többi társaiknál oly szép fejlettségben mutatkozott meg.

c) A fentiekből megállapítható, hogy a vizsgált tanulók szeretnék, ha az előadások általában mulatságosak lennének. A második és harmadik kérdés — kiegészítve a negyedik kérdésre adott feleletekkel — váratlanul érdekes eredményt hozott napvilágra. Ime a számok:

A második kérdésre (melyik tantárgyat szeretné a leginkább mulatságos előadásban hallani) 178 é r v é n y e s feleletet kaptunk. Ezek közül kedvenc tantárgyát 25 (14.05 %), míg nem kedvenc tantárgyát 153 tanuló (vagyis 85.95 %) szeretné mulatságos előadásban hallani. Ebből arra lehetne következtetni, hogy a tanulók a *kedvenc* tantárgyat *komoly* előadásban szeretnék hallani, vagyis, hogy a harmadik kérdésre (melyik tantárgyat *nem* szeretné mulatságos előadásban hallani) úgy fognak válaszolni: a kedvenc tantárgyat.

A harmadik kérdésre adott válaszok statisztikája azonban ezt a következtetést nem igazolja. Ugyanis a 173 érvényes válasz közül, *k e d v e n c* tantárgyát csupán 36 tanuló, vagyis 22,08% *nem* szeretné mulatságos előadásban hallani; míg a nagy többség, 127 tanuló, azaz 77,92% semleges (*nem kedvenc*) tantárgyát szeretné *komoly* előadásban hallani. Más szóval ez annyit jelent, hogy a mulatságosság követelményének a kedvenc vagy nem-kedvencség tényével semmi összefüggése nincs. Tehát nem a tantárggyal szembeni érzelmi beállítódás határozza meg azt, hogy az előadásnak mulatságosnak kellene lenni vagy sem, hanem a tantárgy maga. A tanulók „tárgyilagosan” vizsgálják a tudományágat és ennek eredményeként hozzák meg az ítéletet, miszerint azzal összeegyeztethető-e a mulatságosság vagy sem. Előttünk nyilvánvalónak látszik, hogy ezek a válaszok nem a lélektani igazságból, hanem értékítéletből (mondhatnók előítéletből) származnak. Ennek bizonyítására még visszatérünk.

Itt adjuk (7. táblázat) egy részét azoknak a számoknak, amelyeket a második kérdésekre adott válaszokból merítünk:

Tantárgy	abszolút szám	%
Történelem	42	23.60
Latin	28	15.73
Mennyiségtan	22	12.35
Földrajz	3	1.69

7. számú táblázat.

Legtöbben tehát a történelmet szeretnék mulatságos előadásban hallani, míg legkevesebben a földrajzot. Érdekes tünet, hogy a történelmet általában a tanulók unalmas tantárgynak tartják. Különösen áll ez a lányokra, akik — miként válaszaikból kiderül — hangsúlyozottabban szeretnék a történelmet mulatságos előadásban hallani. A történelem mulatságosabbá tételének vágya nemcsak általános, hanem az anyag egyes részleteire is vonatkozik. Így a 17 éveseknél ezt a követelményt 21.79 százalékban állították fel.

A 8. sz. táblázaton három olyan főtárgyat mutatunk be, amelyekre a tanulók azt írták, hogy nem szeretnék mulatságos előadásban hallani:

Tantárgy	abszolút szám	%
Mennyiségtan	70	42.94
Latin	19	11.66
Modern nyelvek	5	3.04

8. számú táblázat.

Az a feltevésünk, hogy a tantárgyakkal szembeni előítélet az eredményt befolyásolta, itt újabb bizonyítékot nyert. Ugyanis a tanulóknak majdnem a fele, 43 százaléka nem szeretné mulatságos előadásban hallani a mennyiségtant. Ezen a ponton, úgy véljük, teljesen jogos a kételyünk, mert nem valószínű, hogy a vizsgált tanulók között 43% jó matematikus lenne. Érdekes, hogy a 17 éveseknél is kb. azonos (44.77 százalék) volt azon tanulók száma, akik a mennyiségtant mulatságos előadásban hallani *nem* akarják.

A megvizsgált tanulóknak a különböző tantárgyakkal szembeni magatartását részletesen adjuk az alábbi 9. sz. táblázatban:

Tantárgy	szeretné mulatságosan hallani %	nem szeretné mulatságosan hallani %
Latin	0.—	12.88
Magyar	14.61	6.75
Történelem	23.60	3.07
Földrajz	1.69	0.—
Menyiségtan	12.35	42.94
Latin	15.73	11.66
Elő, idegen nyelvek	12.92	3.07
Filozófia és gazd. ism.	18.99	3.07
Természettudományok	6.72	14.72
Egyéb	3.37	1.84
Összesen:	100 %	100 %

9. számú táblázat.

A 7-es és 8-as táblázat már ismertette a 9-es táblázat maximális és minimális értékeit. E táblázat adatait összehasonlítva megint csak azt látjuk, hogy a mulatságosság követelménye főleg a tantárgyról alkotott felfogástól függ. Így pl. a hittan rovata jellegzetes képet ad. A tanulók közül egy sem akadt, aki a hittant mulatságos előadásban szeretne volna hallgatni, míg a tanulóknak majdnem 13 százaléka határozottan az illyenszerű előadás ellen foglal állást. Megjegyzendő, hogy csupán öt tanuló (3.07 százalék) volt olyan, aki a hittant mondotta kedvenc tantárgyának.

A földrajz egyik rovatban sem szerepel nagy számokkal, valószínűleg azért, mert ez a tantárgy csak igen kevés tanulót érdekel.

A latinnal szemben egyformán viselkednek. Kb. ugyanannyi azoknak a száma, akik több derűt kívánnak, mint azoknak, akik a vidámabb előadás-módot ellenzik. A matematika és természettudományokkal szembeni magatartás azonban tökéletesen egyértelmű. „Komolynak” tartják az anyagot, azt a mulatságos előadásmóddal összeegyeztetni nem tudják.

A 9. sz. táblázat még sok más árul el, ezekre azonban már nem térünk ki. Fontos ezzel szemben annak a kérdésnek a vizsgálata, hogy miért válaszolnak a tanulók szinte egyhangulag igennel akkor, amidőn arról van szó, hogy szeretik-e, ha az iskolában az előadások mulatságosak — és miért adnak ezzel szemben oly elővigyázatos és túlmegfontolt válaszokat akkor, amidőn részletekről (egyik vagy másik tárgyról) van szó?

Már említettük, hogy az első kérdésnek lélektani célját a

tanulók felfogják s mint a sok idézett válaszból látható volt, arra megfelelő feleletet is adtak. A második, illetve harmadik kérdésnél viszont a tanulók értéktételeket hoztak. A két felelet tehát nem egyirányú. Ha további okait kutatjuk ennek, úgy azt kell látnunk, hogy a számtan és természettudomány tanárok rendszerint az „iskola rémei“, félelmetes emberek, akiknek a tárgyát is csak nagy tisztelettel lehet említeni. A valóságban ezek a szaktanárok tényleg ilyenek is. Az anyaguk telve van száraz tényekkel, absztrakciókkal, amelyet a tanulók átlaga, tehát többsége nem ért meg (ez a helyzet!) s e miatt a tanár állandó szigorra kényszerül. Ez szinte szabályként állítható, így nem csodálkozhatunk azon, hogy a tanulók a komorságot már nem is a tanárral, hanem magával az anyaggal asszociálják. Ezért van az is, hogy a tanulóknak alig 12 százaléka szeretné mulatságosan hallani a matematikát, míg közel 43 százaléka ezt a tárgyat csakis komoly előadásban tudja elképzelni. Ezzel szemben nem hisszük, hogy volna a megvizsgáltak közül akárcsak 20 százalék is, amely szeretné és élvezné is a matematikai előadásokat. Nem akarjuk ezzel azt állítani, hogy a matematikát és természettudományt valóban nem lehet mulatságosan előadni. Ellenkezőleg, meggyőződésünk szerint ezt itt is ép oly könnyen megvalósíthatjuk, mint bármely más tantárgynál, a nélkül, hogy a szakoktatás rovására menne

Befejezésül közlünk néhány érdekesebb választ, amelyet a második, illetve a harmadik kérdésre kaptunk.

Válaszok a második kérdésre:

48. sz. 18. F. V. jó: „A latint. Mennyivel jobb lenne Tacitust és Cicerot mosolyogva böngészni.“

54. sz. 17. F. V. jó: „A latin órát szeretném, mert már a nevétől is irtózom. Háttha akkor megkedvelném.“

71. sz. 16. F. V. elégs.: „A számtant, amely tantárgy legjobban felhasználja az ember figyelmét.“

127. sz. 17. L. V. jó: „Számtant, mert azt nagyon unom.“

139. sz. 16. L. V. jeles: „A számtant. Ez valószínűleg a legnehezebb, de épen ezért sokkal könnyebben lehetne azt a nehezét is megtanulni.“

140. sz. 15. L. V. kitünő: „Azt hiszem, hogy a történelmet lehetne mulatságosan előadni. Pl. minden uralkodót humoros oldalról bemutatni, vagy minden kort mulatságosan leadni.“

150. sz. 17. F. V. elégs.: „Történelmet. Itt eseményeket adnak elő s jól lehet rajtuk mulatni, ha tarkítják.“

158. sz. 16. F. F. elégs.: „A számtant, mert azt szeretem, de annál is csak mérsékeltén legyen humor.“

161. sz. 16. F. V. elégs.: „Természettudományt, mert kedvenc tárgyam.“

187. sz. 16. L. V. jó: „Latint, bár legkedvesebb tárgyam a latin.“

Válaszok a harmadik kérdésre (nem szeretnék mulatságosan hallani a tanulók)

48. sz. 18. F. V. jó: „A számtant. Ha az ember elröhögi a minuszokat és a pluszokat, mi lesz a végén?“

53. sz. 17. F. V. elégtelen: „Egyik tantárgy sem olyan, hogy kriptai arccal kellene előadni. De mégis talán a fizika.“

56. sz. 17. F. F. elégtelen: „A hittant nem lehet mulatságosan előadni. Ez a tárgy komolyságot követel.“

81. sz. F. V. elégtelen: „A vegytant, mert pontos képleteket nem lehet elhumorizálni.“

131. sz. 17. L. V. jó: „A számtant, habár nem vagyok jó számtanista.“

173. sz. 17. F. V. jó: „Számtant, mert az a nélkül is nagyon érdekes.“

V.

B E F E J E Z É S

A nevetés kérdését vizsgálva megállapítottuk, hogy az egy olyan ösztönszerű érzelmi színezetű megnyilvánulás, amely akkor jön létre, amidőn az érzelmi energiák levezetésére már minden más út bezárult. Így elsősorban az egyén biológiai szükségleteit szolgálja. Interindividuális jelenségnek mondtuk, mert csak más egyén valóságos vagy képzelt jelenlétében nyilvánul meg. Megnyilvánulása viszont oly nagyfontosságú, az erre való hajlam oly erős, hogy az önmagától kínálkozó inger (degradáló kontraszt) hiányában az egyén keresi a megnyilvánulási lehetőségeket, sőt azokat mesterségesen elő is idézi.

Az egyén biológiai szükségletein kívül (enyhülés, az energia levezetődése útján) lélektani célt is szolgál, nevezetesen a nevetés mások rovására (vagy régi énünk rovására) egyéni sikerérzetet idéz elő, amely a valóságos vagy képzelt felsőbb-ségünk érzetét nagyban megerősíti.

Túl az egyéni jelentésén, a nevetés egy társadalmi jelen-

tést is nyer az által, hogy mindig a társadalom által nem-ér-
péknek tekintett, tulajdonságok, tárgyak, stb. degradáltak.
Másképp, mert a degradálás ténye a degradált számára erős
értékcsökkenéssel jár. Ezért félünk a kinevetéstől, de keres-
sük az alkalmat mások kinevetésére.

Mint láttuk (Második rész I. fejezet), az iskola mai rend-
szerű intézménye kiválóan alkalmas arra, hogy a nevetés a
nem kívánt formák között (tanárok degradálása) jöjjön létre.
Ezt a tényt a tanuló nevetésre való beállítódásán kívül még
az osztály „amoralitása” és az állandó feszültség is elősegíti.
Jogos tehát a kérdés, milyen hatással van az iskolai nevetés
a tanárok oktató és nevelő munkájára?

Ha próbáink anyagát figyelmesen áttekintjük s azt ta-
pasztalatainkkal egybevetjük, úgy erre a kérdésre egyetlen
válaszunk lehet: *a nevetés káros*. Két fontos szempontból is
károsnak kell nyilvánítanunk a nevetést — abban a formájá-
ban, amelyben ma az a középfokú iskoláinkban jelentkezik:
a) káros, mert a tanár erkölcsi pozícióját megrendíti s így az
vezetésre, irányításra és nevelésre teljesen alkalmatlanná vá-
lik. b) Káros, mert az oktatás folyamatát megszakítja, a taní-
tás normális menetébe idegen elemet vegyít, amely az érdek-
lődést a tanítás tárgyától és céljától eltereli.

A tanár, aki a nevetés célpontja, mihelyt a tanulók sze-
mében valóban nevetség tárgyává lesz, tekintélyében alaposan
megtépázva kerül ki abból a támadásból, amelyet az osztály
ellene irányított. Hogyan tudjon aztán hatást gyakorolni egy
tanár az osztályra vagy a tanulókra egyénenként, ha elvesztet-
te lábjalól azt a katedrát, amely őt a tanulók fölé biztonságos
magasságba helyezte s ez által a befolyásolás alapfeltételét,
a tiszteletet, önmagának biztosíthatta. Tisztelni csak felet-
tünk álló valakit tudunk, már pedig azt, akit egyszer, sőt
többször kineveltünk, akit, mint legyőzött ellenfelet szemlél-
hettünk, nem tisztelhetjük öbbé. Így lesz aztán vége a tanár
nevelő pozíciójának, a tanuló „akna munkájának” folytán.

Mi tehát a teendő? Kétségtelen az, hogy a nevetés elnyo-
másának kísérlete kudarcba fog fullni, hisz *nem rosszindula-
tot, hanem tudatalatti győzelmi vágyat* próbálnánk hatalmi
szóval elfojtani. Elnyomás vagy elfojtás ilyen ösztönszerű
megnyilvánulásoknál, mint a nevetés ép ellentétes visszahatá-
sú. A teendő tehát az, hogy a nevetés lélektanát ismerve, *a
nevelő tanítványainak nevetésén urrá válják, azt észrevétle-
nül irányítsa s vezesse oly módon, hogy abból a nevelésnek és
az oktatásnak egyaránt haszna legyen.*

Hogyan lehetséges ez? Szóljunk először is az oktatásról.
A tanítás, vagyis a tárgyi tudásnak módszeres közlése első-

sorban is legyen érdekes s adjon alkalmat a nevetésre, anélkül, hogy ironikus elem vegyüljék a tanításba. Az irónia, a gúny, oly romboló fegyver, amely nemcsak a tanuló lelkiületére káros — ha a támadás ellene irányul — hanem a tárgy iránti szeretetet is végleg megsemmisíti. Bárhogy vélekedjék is Höffding, nem szabad úgy tanítani, hogy az ellenkező álláspont mindig irónikusan állíttassék be a tanulók előtt, nehogy ezzel arra kényszerítsük őket, hogy csak a jelen tudományát becsüljék és ezáltal elveszítsék a fejlődés perspektíváját. A szakoktatás, a lecke magyarázata ne irónikus, hanem mulatságos legyen. Alig van olyan anyag a középiskolában, amelyet ne lehetne — kellő felkészültséggel — mulatságosan előadni. Ezzel két célt szolgálunk: 1. a tárgyismeretet a legalkalmasabb módon mélyítettük s 2. egyben még a nevetésre is lehetőséget nyújtottunk. A fölös energia így már nem az oktatást gátlólag a tanár akarata ellenére vezetődött le, hanem ép a tanár céljainak megfelelően az oktatást nagyban megkönnyítette.

Ami a kérdés nevelési részét illeti, itt is elég mód van arra, hogy a nevetés káros megnyilvánulását elkerüljük, de annak hasznos előidőzésében tevékenyen részt vegyünk. Minden nevelés célja, oly egyéneket kialakítani, akik harmónikus lelki berendezkedésűk, lelkes és önfeláldozó életmódjuk folytán, méltó tagjai lehessenek nemzetüknek. Ezért a reánk bízott gyermekeket elsősorban is higgadt derűlátásra, másokkal szembeni megértésre és megbocsájtásra, idealizmusra kell nevelnünk. Erre egyik legalkalmasabb mód az, hogy neveltjeinkben a Höffding értelmezésében való *humoros életszemléletet* fejlesszük ki. Mutassuk meg nekik a makrokozmoszt, a maga lenyűgöző fenségében, mutassuk meg nekik a mikrokozmoszt a maga csodálatos és végtelen kicsinybe nyúló tökéletességében s helyezzük a kettő közé az embert, ki minden tökéletlensége ellenére magakészítette szárnyain, ha Ikaroszként zuhan is le, mégis néha megközelíti az ideálokat. Szemléltessük a tanulóval a gazdag multat és a reménydús jövőt s helyezzük e két pólus közé napjainkat, mely félig a multban, félig a jövőben él s mintegy kiesik a történelem nagy folyamatából. És így tovább, neveltjeinknek mindig mutassuk a nagy perspektívát és bennük az embert, aki kicsinységéhez mérten gigászi feladatokat vált. Ha a tanuló ehhez hozzászokik, ha megszokja a nagy összefüggések szemléletét, úgy a kicsinységektől lassanként önkénytelenül is eltávolodik. Alig érezhetően, de biztosan kell őt az *önmegismerés* útján vezetnünk, hogy korán tudatosodjék benne a lelki élete s ott is fedezze fel a nagy és kicsiny humorttermő kontrasztját s akkor majd elég alkalmat talál arra, hogy ne kerülő úton, mások degra-

dálásán keresztül keresse a maga fölényét, hanem önmagát folyton nemesítve igyekezzék társain és fellebbvalóin* felülkerekedni. Ha ezt megtette, úgy lassanként önmagán több nevetni valót kap, mint másokon s tanárainak megtréfálása sokkal kevésbé fogja majd foglalkoztatni, mint most.**

Talán mondanunk sem kell, hogy a humoros életfelfogást elsősorban a tanárnak kell magáévá tennie. Neki kell a nagy perspektívákon keresztül a humoros kontrasztokat megéreznie s az azokból fakadó derűs békés és megbocsájtó magatartást életcélul kitűznie. Mert csak ezek birtokában lehet igazán jó nevelő és oktató.

Mindez egy nagyon szabadnak látszó légkört teremthet, ahol a tanuló úgy érzi, hogy önmaga cselekszik s szabadságának határait önmaga szabja meg. Valójában ez távolról sem jelent szabadságot, csupán azt a látszatot kelti, mintha a tanuló önmaga választotta volna, a közösségbe való teljes beilleszkedés útját, azt az utat, amelyet nevelője, mint a legalkalmasabbat jelölt meg előtte.

Nagyobb szabadság, közvetlenebb légkör, derűs, türelmes és megbocsájtó magatartás a tanár részéről, humor az oktatásban és humoros életszemléletre való nevelés eltünteti a tanár és tanuló közötti surlódási felületek szükségtelen részét.

Ezek azon ideális célkitűzések, amelyeket az iskolai életben meg kell közelítenünk ahhoz, hogy a nevetés szabad lefolyását biztosíthassuk és annak káros következményeit képesek legyünk érezhetően csökkenteni. A munka nehéz, a feladat nagy odaadást és főleg igen sok türelmet igényel a pedagógus részéről, de ha a célt megközelítettük, úgy az iskolai oktató és nevelő munka egyik legnagyobb akadályát hátrítottuk el s a káros megnyilvánulásokból oly erős fegyvert kovácsoltunk, mely idővel leghathatósabb segítőtársunkká szegődhet.

* 1. 32 old. b. pont és 61 old.

** Itt jegyezzük meg, hogy humoros életszemléletre nem nevelhetünk bárkit. Az alaptermészet, a konstitúció gyakran gátló hatású lehet.

R É S U M É.

Le problème du rire dans l'école secondaire.

Le présent ouvrage se compose de deux parties: l'une théorique et l'autre: la démonstration pratique des thèses.

Dans la *partie théorique* en nous appuyant sur les recherches des psychologues cités dans notre „Bibliographie” en particulier sur les ouvrages de Dugas, G. Dumas, W. McDougall et M. le professeur H. de Várkonyi, nous aboutissons aux conclusions suivantes:

Le rire est une manifestation quasi-instinctive (minor instinct, comme l'appelle McDougall) d'essence affective qui se présente au moment où toutes les autres voies de canalisation des énergies affectives sont déjà fermées. Il sert donc d'abord les nécessités biologiques de l'individu, voire son adaptation. Nous considérons le rire comme un phénomène interindividuel puisqu'il se manifeste uniquement dans la présence réelle ou imaginée des autres. Sa manifestation est d'une si grande importance, le penchant vers sa manifestation est si fort qu'à défaut d'excitant naturel (contraste-dégradant) l'individu cherche consciemment les excitants ou les provoque lui-même.

Outre les nécessités biologiques (détente par la canalisation des énergies) le rire sert à des buts psychologiques notamment à la provocation des sentiments de succès individuels par le rire au dépens des autres (ou bien au dépens de notre moi antérieur), fait qui renforce le sentiment de notre supériorité réelle, ou imaginaire.

Au delà de son importance individuelle le rire acquiert une importance sociale par le fait que les qualités, objets ou situations considérés comme non-valeurs par la société deviennent ridicules et, comme tels, subissent une dégradation. D'autre part le fait de la dégradation est accompagné d'une dévalorisation sociale, pour le dégradé. C'est pourquoi, nous craignons le ridicule, mais nous cherchons l'occasion de ridiculiser les autres.

En esquisant fugitivement la psychologie de l'écopier, nous constatons que l'organisation actuelle des écoles secondaires se prête exceptionnement à la manifestation du rire par la dégradation des professeurs forme qui n'est désirée ni par l'éducateur, ni par l'instructeur. Ce phénomène est facilité par la disposition bien connue des écopiers pour le rire, par „l'amoralité" naturelle de la classe et par la tension continue caractéristique de l'école (crainte de l'interrogation).

Dans la deuxième partie nous exposons nos recherches concernant notre sujet, effectuées sur 225 élèves des VI. et VII. classes (nomenclature hongroise) provenant de 4 lycées de Kolozsvár.

Nous avons divisé nos expériences en trois parties: 1. Une série de tests contenant huit anecdotes en huit degrés, chacune renfermant l'élément de contraste dégradant. Nos résultats ont démontré que: 69,38% des élèves ont voté en faveur des quatre anecdotes les plus dégradantes.

L'anecdote la plus dégradante a obtenu 49,9% des voix à elle seule. Nos statistiques, cherchant à établir des différences de réaction entre les élèves appartenant aux âges, sexes ou provenance sociale (habitants des villes ou villages) différents, ont donné des résultats négatifs. La conclusion qui s'imposait est que *le désir (ou instinct) de rire est indépendant de l'âge, du sexe, ou de la provenance sociale des élèves.*

2. La deuxième partie de nos expériences contient deux compositions que nos sujets devaient écrire: a) „Décrivez le souvenir le plus plaisant de votre vie extra-scolaire". b) „Racontez le plus plaisant souvenir de votre vie scolaire".

Dans leurs vie extra-scolaire les élèves ont ri — d'après leurs récits — pour une proportion de 33,22% en des situations, où eux-mêmes étaient comiques. Ce sont des situations humoristiques. Dans 22,66% des situations, le rire a été provoqué par de petits malheurs ou mésaventures des autres.

Dans leurs vie scolaire au contraire, la rubrique de l'humour montre seulement 7,40% témoignant, que les élèves trouvent à peine gaies les situations où ce sont eux qui deviennent comiques. Parmi leurs souvenirs scolaires ils avouent que les plus gaies étaient ceux, où ils jouaient un tour aux professeurs. Cette sorte de souvenir réunit 41,26% des cas, donc le maximum. Le total des cas de rire au dépens des professeurs est de 66,13%. Du total des cas de rire au dépens des professeurs 62,40% étaient provoqués. Ce fait nous montre d'une façon évidente la force avec laquelle les facteurs externes et internes contribuent à exciter le rire des élèves.

3. Dans la troisième partie de nos expériences nous avons donné aux sujets une questionnaire qui contenait 7 questions

visant leur préférences ou non, pour la méthode des explications plaisantes dans la classe. Les réponses nous montrent qu'ils aiment les explications gaies et que cela n'est en aucun rapport avec les matières préférées ou non-préférées.

Les conclusions. Il reste à répondre à la question suivante: Le rire tel qu'il se manifeste à l'école est-il utile ou nuisible à l'oeuvre éducatrice et didactique? Certes, il est nuisible de la manière par laquelle il se manifeste actuellement. Il est nuisible par la dégradation continuelle des professeurs, qui ainsi s'exposent à la perte de leur autorité, si nécessaire pour leur tâche difficile.

Il faut donc lutter contre le rire dans la classe, mais certainement pas en cherchant à opprimer cette manifestation instinctive et saine, car l'oppression est condamnée à donner de fort mauvais résultats. Le professeur de lycée doit pouvoir maîtriser le rire des ses élèves, en leur offrant des occasions de rire. Il y aboutit si ses explications sont plaisantes (le rire en liaison avec la matière didactique); puis s'il élève ses disciples dans l'atmosphère du „grand humour" dans le sens de Höffding, c'est à dire en présentant toujours l'homme dans l'éternel contraste qui existe entre sa petitesse et la grandeur cosmique, ses faiblesses et la grandeur de ses aspirations. C'est ainsi que l'éducateur parvient à développer dans ses élèves le désir de mieux se connaître et de se perfectionner. Ainsi ils trouveront toujours assez de ridicule en eux-mêmes pour ne pas en chercher avec tant d'ardeur des occasions en dehors. Et c'est ainsi que le rire aujourd'hui nuisible à l'éducation, peut en devenir le plus utile des moyens.

FORRÁSMUNKÁK — BIBLIOGRAPHIE

1. H. Bergson: *Le Rire*, Paris Alcan 1936.
2. Sylvia Bliss: *The Origin of Laughter*, Am. Journ. of Psych.; April 1915.
3. Claparède: *Sur la nature et fonctions du jeu*. Arch. de Psych. No. 96 tome XXIV. 1934 p. 350 squ.
4. H. Delacroix: *Psychologie de l'art*, Alcan Paris 1927.
5. I. Dugas: *Psychologie du rire*, Alcan Paris 1902.
6. G. Dumas: *Nouveau traité de Psychologie*, t. III. Paris 1933.
7. S. Feldmann: *Ueber das Auslachen*. Zentralblatt für Psychoterapie Sept. 1932 (Hirzel, Leipzig).
8. S. Freud: *Der Witz u. seine Beziehung zum Unbewussten*. Ges. Schrft. Bd. IX. Int. Pschanalit. Verl. Leipzig-Wien, Zürich 1925.
9. Elly Herzfeld-Franciska Prager: *Verständnis für Scherz u. Humor*. Zschft. für Ang. Psych. 1929/30. Bd. 34.
10. Harald Höffding: *Humor als Lebensgefühl*. Teubner. Leipzig-Berlin 1918.
11. I. Huizinga: *Homo Ludens*. Pantheon, Amsterdam 1939.
12. Dunlap Knight: *Psychology of the Comic (Old and New Viewpoints in Psychology c. kötetben)* C. V. Mosby Comp. St.-Louis, 1925.
- 12./a A. Kruckenber: *Die Schulklasse als Soziologisches Lebensform*. Zschft. f. Päd. Psych. 1924.
13. Ch. Lalo: *Esthétique*. II. kiadás, Alcan Paris 1927.
14. Mauthner: *Wörterbuch der Philosophie (Humor című)* Meiner, Leipzig 1924.
15. W. McDougall: *An Outline of Psychology*, London 1936.
- 15./a W. McDougall: *Social Psychology*, XXIII. kiadás, London, é. n.
16. Boris Sidis: *Psychology of Laughter*, New-York 1923.
17. James Sully: *Essai sur le rire (fordítás angolból)*. Alcan. Paris, 1904 (eredetiben 1902).
18. Szigetvári Iván: *A komikum elmélete*. A Magyar Tud. Akadémia kiadása, Budapest, 1911.
19. Várkonyi Hildebrand: *Neveléslélektan (Egyetemi előadások 1941.)*.
- 19./a E. Wexberg: *Zur Biologie u. Psychologie der Affekte*. Int. Zschft. für Individualpsych. IV. évf. 1926.
20. Walter H. von Wyss: *Grundformen der Affektivität*. S. Karger. Basel 1938.

T A R T A L O M :

Bevezetés — — — — —	3
I. RÉSZ: A NEVETÉS LÉLEKTANA.	
I. Fejezet: A nevető — — — — —	5
1. A nevetés megjelenési formáiról — — — — —	5
2. A nevetés fejlődése — — — — —	7
3. A nevetés fiziológiája — — — — —	9
4. A nevetés ösztönszerűsége és élettani következményei — — — — —	10
5. Összefoglalás — — — — —	12
II. Fejezet: A neveltető inger — — — — —	13
1. Endogén neveltető: az élv (rire de joie) — — — — —	13
2. Exogén neveltető: a komikum — — — — —	15
3. A humor — — — — —	24
4. A neveltetőről szóló elméletek — — — — —	26
5. Összefoglalás — — — — —	28
III. Fejezet: A nevetés lélektana — — — — —	28
1. A nevetés eredete: okai és feltételei — — — — —	28
2. A nevetés mint intraindividuális lelki jelenség — — — — —	35
3. A nevetés mint interindividuális jelenség — — — — —	44
4. A nevetés jelenségének összefüggése a többi, lélektanilag visz- szavezethetetlen ös-magatartással — — — — —	51
II. RÉSZ: NEVETÉS A KÖZÉPISKOLÁBAN.	
I. Fejezet: Nehány szó az osztály lélektanáról — — — — —	59
II. Fejezet: Milyen nevetés-fajtákkal találkozunk az iskolában — — — — —	62
III. Fejezet: Nevetés és ingerei az osztályban — — — — —	62
IV. Fejezet: Kísérletek a nevetés jelenségének gyakorlati alapon való tanulmányozására — — — — —	66
1. A kísérletek leírása — — — — —	66
2. A próbák első része: a bemelegítő és a 8 tréfa — — — — —	67
3. A próbák második része: iskolán kívüli és iskolai mulatságos élmények — — — — —	70
4. A próbák harmadik harmadik része: a kérdőív — — — — —	87
V. Fejezet: Befejezés — — — — —	95
Résumé (Francia nyelvű ismertetés) — — — — —	99
Forrásmunkák-Bibliographie — — — — —	102